

TARTALOMJEGYZÉK.

	Oldal
Előszó	3
Bevezetés	4

I. RÉSZ:

1. §. A román nép reformációelőtti vallási és kulturális állapotairól ...	5
2. §. A románság vallásváltoztatására tett róm. kath. kísérletek ...	8
3. §. Az előreformáció és a románok	9
4. §. Lutheránus törekvések a románok megnyeréséért:	
a., Luther és tanítványai egész Kelet megnyeréséért	10
b., A lutheránizmus Moldovában	10
c., Lutheránus törekvések az erd. románok megnyerésére	11
5. §. A XVI—XVII. sz. ref. miszió az erdély románok között	12
a., Az egyetemesebb szempontu törekvés: Cyrill-Bethlen ...	12
b., Református miszió az erdélyi románok között	13
1., A XVI. századi miszió	13
2., A XVII. századi miszió	14
6. §. A hitvallásról és kátéről általában	18
7. §. A román reformációs kátektról általában	22

II. RÉSZ

A LUTHERÁNUS ROMÁN KÁTÉK	23
8. §. Az első lutheránus román káté	23
9. §. A Wagner 1550-i lutheránus görög kátéja	27
10. §. Az 1559-i. lutheránus román káté	30

III. RÉSZ

A REFORMÁTUS ROMÁN KÁTÉK	36
11. §. Az 1640-i románnyelvű Heidelbergi káté	38
12. §. Az 1648-i Heidelbergi román káté	42
13. §. Az 1656-i Heidelbergi román káté	70

IV. RÉSZ

14. §. Összefoglalás	87
FÜGGELÉK	91—112

*A Kolozsvári Református Theológiai
Fakultásnak.*

Kv. 1942. VII. 2.

19650.

Fakultáti kábel:

Dr. Mózes András

AZ ERDÉLYI ROMÁN REFORMÁCIÓ KÁTÉIRODALMA

IRTA:

MÓZES ANDRÁS

048 17 / 1942-43.

Kolozsvár, 1942.

Kolozsvár

1917 január 27-én elhalt
édes anyám és
1917 március 27-én hősi
halált halt édes apám
EMLÉKÉNEK

Előszó.

A román reformáció kérdésével, gyakorló-lelkipásztori és vallástanió-lelkészi súlyos elfoglaltságom mellett, éveken át foglalkoztam. Közben a kérdés összefoglalása és tisztázása érdekében komoly munkák jelentek meg, de ezek dacára sem tartottam feleslegesnek jelen dolgozatomat elkészíteni és közreadni.

Mikor Isten megsegítő kegyelméért ez alkalommal is hálát adok, nem mulaszthatom el megköszönni szíveségüket azoknak, akik e munkámban, valahányszor hozzájuk fordultam, készséggel segítettek.

Hálásan köszönöm dr. Nagy Géza ref. theologiai professzor úrnak, hogy megkedveltette velem az egyháztörténettel való behatóbb foglalkozást, tanácsával és biztatásával éveken keresztül mellettem állott.

Nagyon köszönöm Kelemen Lajos egyetemi tanár, levéltári főigazgató úrnak, hogy a szükséges forrásmunkákat még a légvédelmi óvóhelyekről is előkeresve, rendelkezésemre bocsátotta, értékes útmutatásával segített.

Ugyancsak köszönöm Kováts Benedek marosvásárhelyi ref. kollégiumi vallástanár, intézeti könyvtáros úrnak, hogy a FOGARASI ISTVÁN egyetlen példányú román kátéját; Tóth Kálmán tanár, egyetemi könyvtár-tiszt úrnak, hogy az unitárius kollégium könyvtárának; Thorma Miklós csicsókereszturi földbirtokos úrnak, hogy családi könyvtárának műveit használhattam.

Dolgozatommal szolgálni akartam a tudománynak, egyházamnak. S ha csak egyetlen kérdést sikerült tisztáznom, - hiszem, hogy munkám nem volt hiábavaló.

Legyen az Isten nevének dicsőségére!

Kolozsvár, 1941 szeptember hó 1-én.

MÓZES ANDRÁS.

Bevezetés

„Erdélyi román* reformáció“ alatt, az erdélyi szász és magyar protestánsok azon Isten-ige parancsának való engedelmes szolgálatát értjük, melynek kapcsán, a velük egy hazában élő román testvérekkel anyanyelvükön igyekeztek megismertetni Isten Igéjét s ez által — megszüadítva a babonákban, ceremóniákban és jócselekedeteikben reménykedő hamis vallásosságuktól, — bekapcsolni őket a nagy, nyugati reformáción át, a Szentírás alapján álló „egyetemes keresztyén anyaszentegyházba, a szentek egyességébe“.

E törekvés ca. 170 évig, a szászok brassói nyomdájának cirillbetűkkel való felszerelésétől (1533), a románoknak a római katolikusokkal kötött vallási uniójáig, 1700 szeptember 4-ig, az erdélyi görög katolikus egyház megszületéséig tart.

E tevékenységet úgy magyar, mint román részről többen ismertették. Nagy irodalma van. Nem régen jelent meg Révész Imre,¹ a kérdést a maga nemében páratlan „missziótörténeti“ szempontból tárgyaló kisebb, és Juhász István² összefoglaló, forrás értékű nagyobb munkája.

Jelen dolgozatunk célja e nagy kérdéskomplexum egy részletét, az erdélyi protestáns egyházak románok között végzett missziói tevékenységének egyik legfontosabb eszközét: a *kátét* és annak irodalmát ismertetni.

Dolgozatunk négy részre tagozódik.

Az *első részben* szólunk a román nép reformáció előtti vallásos és kulturális állapotairól; a románság vallási megnyerésére tett különböző kísérletekről; a hitvallásról és a kátéről, illetve a román kátéről általában.

A *második részben* a lutheránus kátékat ismertetjük.

A *harmadik rész* a református kátékat tárgyalja, részben még föl nem tárt és föl nem dolgozott adatok alapján.

A *negyedik rész* pedig a kérdés rövid összefoglalását adja.

Hangsúlyozzuk, hogy minket a tények vizsgálatánál nem bizonyos polemizáló célzatosság vezet, hanem a kátéval kapcsolatban, az általánosan elismert azon tények összesítése, melyekről történeti adataink vannak s mely tények jótékony hatása a román népre és egyházukra, soha le nem tagadhatók, de eléggé föl sem mérhetők.

* Hogy ne bántsam az érzékenykedőket, komoly tudósaink helyes megállapításának dacára is a „román“ elnevezést használtam dolgozatomban, csak az idézetekben írok „oláh“-t.

¹ Révész Imre: A reformáció az erdélyi oláhok között. Debrecen, 1938. 28. l.

² Juhász István: A reformáció az erdélyi románok között Kolozsvár, 1940. 276. l.

I. RÉSZ

1. §. A román nép reformációelőtti vallási és kulturális állapotairól.

Az erdélyi és általában a románok eredete felől sokat írtak és vitakoztak. A történettudósok e tekintetben két csoportra oszlottak. Egyik csoport: Bonfinius, Miron Costin, ill. Șincai—Maior—Klein nyomán, egy sereg kül- és belföldi, főleg román, de magyar nemzetiségű történetíró is, az ú. n. *continuitas* elméletét vallja. A másik csoport, szemben az előbbivel, a *beköltözési* elmélet mellett foglalt állást. Ez utóbbi nézet vallói, — kikhez meggyőződésünk szerint mi is csatlakozunk, — nem kevésbé tekintélyes történetírók és nyelvészek, mint az előbb említettek.²

Tény, hogy Erdély földjén a románok oklevelesen 1210-ben említetnek először s ettől kezdve (1222, 1223, 1224, 1231, stb.) gyakrabban, mint püspöki és királyi emberektől lakatlan, kiirtatlan területekre a Balkánról betelepített nép. Csekély számánál fogva, még 1291-ben sem közjogi tényező. De számuk egyre nő. 1526-ban az erdélyi összlakosság negyedét, 1640-ben harmadát s a Lipót-féle diploma kiadásának idején felét (500.000 : 250000) teszi a román.³

A reformáció előtt többé-kevésbé félhomály borítja a román népet és egyházi állapotait.⁴ Egy-két századdal a reformáció előtt, — akár a magyar jobbhagy, — csekély száma és életmódja miatt, csak néha említetik az oklevelekben; többnyire törvénykezéseknél.⁵ Pásztorkodó, esetleg szörványosan földművelő nép. Adója a juh ötvened s csak később a „kilenced“ és „tized“. Olvasni, de főképp írni nemhogy a román nép, de mint látni fogjuk, sok esetben a papjai sem tudnak. Kívülről éneklük a liturgiát, szláv nyelven, melyet a nép nem ért s emiatt vallása ceremonia, üres cselekmények és babonás hiedelmek tömkelege.

Hanem ahelyett, hogy e kérdésről kevesebb illetékességgel magunk beszélneünk többet, szólaltassuk meg itt a legilletékesebbet: Jorga Miklós professzort, a románok legnagyobb történetíróját.

„Abból a megállapításból kell kiindulnunk, hogy századokon át a keresztyén hiten voltunk. Ettől kaptuk irányításunkat. Szentkönyvei között éltünk. Ez volt az egyetlen irodalmunk, ha nem vesszük tekintetbe a nép gazdag, eredeti, de pogány képzeletének életét. Amíg a falusi az élet nagy kérdéseire egy csomó virágos mesével felelt, melyek nemcsak elbájolták, hanem ki is elégtették (mesék az egyház szentjeiről, olyanokról, akiket az egyház nem említ; mesék a világ felett álló szépséges tündérekről); addig a könyvet értő ember, a városi s a bojárak a szentkönyveket olvasták. Az iskola is erre készítette őket elő. Más iskola nem is volt, mint a kolostori és egyházi iskolák. A szerzetesekre szükségük volt. Az országnak püspökök kellettek. A nagyobb templomok mellett énekelni jól tudó tanítóknak is kellett működni. Első iskoláink tehát olvasásra, éneklésre és szláv nyelvre oktattak, mivel az volt az

² Dr. Jancsó Benedek: Erdély története. Kolozsvár, 1931. Függelék, 361. skv. l.

³ U. o. 177. l.

⁴ Az erdélyi katolicizmus múltja és jelene. Dicsőszentmárton, 1925. c. kötetben Dr. Bitay Árpád dolgozata: Az erd. románok a prot. fejedelmek alatt. 85. l.

⁵ Jancsó Benedek: A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota, Budapest, 1896. (I—II. k.) I. 279. l. I. Erd. tört. 62. l.

egyházi nyelvünk. Hogy mit tanultak ezekben az iskolákban, azt csak jóval későbbi adatokból tudjuk, de ezek jól illenek az 1300—1400-as évekre is, mert nem vagyunk oly korban, amelyben a haladás érezhető.

A tanulást az „Orologiu“, vagy a „Ceoslov“-ban lévő imádságok kívülről való betanulásával kezdték; a papoknak és tanítóknak ezt mind tudniok kellett. Ezután jött a nyolchangú skálán való éneklés (Octoich), melyre felkészülni az egyház szolgáinak szükséges volt. A zsoltárokkal, melyekből szintén kívülről tanultak részeket, egy gazdagabb irodalomhoz jutott el a tanítás, olyanhoz, mely a lélekhez beszélhetett volna, érintve összes érzékeit és kielégítve minden lendületét, de a mi iskoláinkban használt zsoltárkönyv szláv nyelvű volt.

Ezután az evangéliumot kezdték tanulni, melyet még 1834-ben is egy, a régi szokásokban felnőtt ember — Barbu Stirbei, — aki fejedelem is volt, gyermekkori tanulmányaira gondolva, — a tanulmányok alapjának nevez, mint olyat, mely a Megváltóról tanított tisztább erkölcsöt tartalmazza. Ezuán az Apostolok Cselekedetei könyvére tértek át, majd egyes részekre az Őszövetségből. Egyelőre azonban mindezt: kívülről.

A mai magyar iskolákban (t. i. az imperiumváltozás előtt) Erdélyben a román gyermekeket magyar tanítási nyelv mellett veszik fel. A szegény ártatlanok panaszkodnak, kétségbeesnek, menekülnek a kínoktól, végül is azonban koruk csodálatos alkalmazkodási képességénél fogva arra ébrednek, hogy kezdenek érteni s dadogni magyarul. A szláv nyelvet ugyanígy szívárogtatták be őseink lelkébe. A magyaroknál tanuló iskolás csak nehezen fog tudni magyarul, ha az élet visszaviszi a románok közé. Ezeknek az időknek a gyermekei bizonyára egy elég nehéz idegen nyelvet nem tudnak úgy felfogni, hogy azt használmassák is. És nem volt alkalmuk beszélni csak az egyházzal kapcsolatban. Ott azonban *nem tartottak prédikációkat*. Igaz, hogy a szláv nyelv ismerőire szüksége volt a fejedelmi kancelláriának, ahol naponta készültek megerősítő, adományozó okmányok, melyeket csupán „tudós“ nyelven lehetett megszerkeszteni. Ezt a szokást csak nagyon későn hagyták el s 1590-ig egyetlen leírt román sor sincs (!), az írnokoktól, vagy „pisarok“-tól, a vajdák íródeákjaitól, vagy grammatikusaitól. Az okiratok azonban mindenben hasonlítottak egyik a másikhoz s tudjuk, hogy azoknak a segítségére, akik ezeket írták, minták voltak, melyekbe csak a neveket kellett beírni s egy néhány közelebbi adatot arról az ügyről, amelyre vonatkoztak.

Maguk a fejedelmek a szomszéd népekhez ugyancsak szláv nyelven írták leveleiket: ehhez alaposabb, kiterjedtebb ismeretek kellettek és a minta itt mit sem használt. Később vannak szótárak, de kezdetben kétséges, hogy volt-e ilyen segítségük. Az írásoknak ez a szláv nyelve torz, nem is lehet egészen helyes nyelvezetű levelet látni... és *e leveleket* nem lehet nevetés nélkül olvasni. A tudós nyelvnek még ennyi ismeretét sem lehetett megszerezni az egyházi iskolákban. Voltak tehát más iskolák, melyek szláv nyelvre és szépírássra tanítottak, melyekből a fejedelmi írkokok kerültek ki. Ezek az iskolák nem voltak nyitva bárki számára és csak egy-két növendékük volt. Az udvari szépírók és a szláv tanítók lakásaiban tanultak ezek a tanulók. Itt a tudás, a mesterség egyikről a másikra, kézzel-kézre szállott át az akkori társadalom nagyon kicsiny igényének megfelelően. A bojárok nem értettek a könyvhöz, nem írtak, nem olvastak, nem értették az egyház és az állam nyelvét. Teljesen *barbár* állapotuk nem hasonlítható máséhoz, mint az európai

középkor legsötétebb idejéhez, a X. és XI. században élt nemesekéhez. A vallás törvényeit tudták szüleiktől, a paptól, a gyónásból, látták és megtanították nekik a szentséget. A fejedelmek a legtöbbször ugyanilyenek voltak. Könyvhöz csak az értett, akinek megélhetése volt az: a pap, a tanító, a fejedelmi írnok...

Igy volt cca. 1550-ig. Ebben az időben nem lehetett más szellemi élet, mint a természetes bölcseségé, melyet élőbeszéddel terjesztettek, tettekkel bizonyítottak és tradíciókban őriztek meg s melyet nem is írtak meg mindenki számára. Lehet-e valami korlátozottabbat elképzelni, mint egy társadalomnak pusztán a vallás útján való nevelését s *még-hozzá egy meg nem értett nyelven való nevelését.*⁷

Az erdélyi románság multját protestáns korban is legegységesebben vallási-egyházi élete szempontjából tekinthetjük át. A falu, a falusi templom s a benne szolgáló, földjét is sajátkezüleg megmunkáló pap, ime ezek az erdélyi románság multjának kifejeződési pontjai. Ezt fejezi ki sokatmondóan N. Iorga tanulságos könyve, már a címével is: „Sate și preoți din Ardeal.”⁸

Egyik neves egyháztörténésünk⁹ a reformáció előtti római katolikus magyar papság állapotáról így ír: „A szerzetesek, papok, kereskedéssel, korcsmatartással, városokon szerencsejátékokkal és szemfényvesztéssel, sőt a kolduló rend barátai lopással is keresték kenyerüket.” Ha már most feltéve, — ha teljes egészében meg nem is engedve, — igaz az, hogy az itt élő románok igen el voltak nyomva, úgy a román papság állapota, a dolog legtermészetesebb voltánál fogva, csak olyan, vagy alacsonyabb lehetett, mint a hazai uralkodó vallás papjaié.

Az erdélyi románok e korbani vallásos és kulturális állapotáról, mint láttuk fentebb, *sok szóval keveset mond Jorga*, az, aki legtöbbet mondhatna, ami arra vall, hogy nem sok van amit mondani. Azok, akik e téren többet mondanak, nagyon sokszor az objectivitás rovására teszik. És hányan teszik azt!

Cipariu Timotheus¹⁰ azon állításával szemben, hogy a román nép kezdetben római katolikus volt; Maior Péterhez¹¹ és az általános véleményhez csatlakozva valljuk, hogy a románok az 1700-as évek előtt mindig a keleti egyházhoz tartoztak. Esetleg kivételt azon kevesek képeztek, kiknek 1247-ben kötelességévé tétetik a Szent János Lovagrend seregében szükség esetén hadba menni s kiket a Rend védelmezni köteles. Ezek lehet, hogy katolikusok voltak. De joggal feltehetjük, hogy ez a római pápa itteni térítéseinek kis, kevés ideig tartó eredménye.

Az erdélyi román egyházban egyházalkotmányról és fejlett hierarchiáról beszélni a reformáció előtt, annak dacára, hogy Sincai és társai¹² azt állítják, hogy Teofil a román keresztyéneket képviseli a niceaei (325) zsinaton, hogy Ulfilas (376-ban) már első román metropolitája Erdélynek, nem lehet. S bár törekszenek, hogy a püspökök szakadatlan sorrendjét kimutassák, nem tudják, hogy 404—984-ig, Hierotheusig, kit Gylas hozott Konstantinápolyból s tőle 1384-ig, kik ülnek a püspöki székekben, vagy hogy ülnek-e egyáltalán? Popea azt is állítja, hogy a

⁷ Jorga Nicolae: Istoria Românilor în Chipuri și Icoane, 143 skv. lapok.

⁸ Dr. Bitay Árpád i. m. 85. l.

⁹ Révész Imre: A magyar protestantizmus története, Kolozsvár, 1920. 9—10 l.

¹⁰ Moldován Gergely: A reformáció hatása a románokra Erdélyben, Budapesti Szemle, LXIII. 12. l.

¹¹ U. o. 12. l.

¹² Dr. Jancsó, i. m. A román nemz. törekvések tört. stb. I. 403. skv. l.

reformációt megelőző századokban is Gyulafehérvár volt az erdélyi román metropolita székhelye, pedig nyilvánvaló, hogy az erdélyi románok az orchrídeai érsekség alá tartoztak, míg a XV. században létesül a révi (Dés mellett), illetve később, váltakozó székhellyel, a felgyógyi, szilvási, ill. prislopi és azután 1584-ben a második gör. keleti gyulafehérvári püspökség, mely a Báthoriak alatt önállóan működik és szláv-nyelvű egyházi könyveket ad ki.

Mihai vajda mindkét püspökséget a havasalföldi érsekség alá helyezi, de bukása után Bocskai ismét visszaállítja — a révi püspök fennhatósága alatt — az erdélyi gör. keleti egyházat.

2. §. A románság vallásváltoztatására tett római katolikus kísérletek.

Az 1054-ben beállott nagy egyházszakadás folytonosan ösztökölte Rómát, hogy az egykor uralma alatt álló „keletieket“ újra hatalma alá hajtsa. E törekvése, bár századokon át próbálja, nemigen járt sikerrel, sőt 1517-től, a reformáció következtében újabb tömegek válnak le téről Európa nyugati országaiban.

„Minthogy a románok is, — írja Lupaş, — régtőlfogva a görög keleti egyházhoz tartoztak, mint ma is tartoznak nagyobb részben, 1054 után a pápisták sokszor megkísérelték, hogy azt visszanyerjék Nyugat számára. Látva, hogy törekvésük hiábavaló, írtak a magyar királyoknak, hogy szakadókat ne tűrjenek országukban.“¹³

IV. Béla magyar király segítséget kér és kap a pápától, de trónralépése előtt, 1234 március havában Penestrinus Jakab pápai követ jelenlétében esküvel kellett megfogadnia, hogy országából az eretnekeket kiirtja. IX. Gergely pápa még ugyanezen év végén arra szólítja fel Béla királyt, hogy a gör. keleti hitet valló „Valach“ népet Erdélyben, térítse vissza a római egyházba, fogadtassa el velük az általa küldött püspököt. E rendelkezéseknek lett is volna maradnadó következménye, de a katolikus egyház szigorú dézsmaszedése miatt, sokan visszatértek a keleti egyházba. Hiábavaló volt még az 1279-iki budai katolikus zsinat erélyes kiátkozó határozata is a gör. keletiek ellen. Ezért XIII. Bonifác 1299-ben már azt követeli, hogy a magyar király inkuizitiót alkalmazzon a gör. keleti románokkal szemben.¹⁴

1366-ban, Nagy Lajos magyar király a gör. keleti papokat nem nézi jó szemmel, sőt, kiűzi őket az országból s helyettük római katolikusokat küldött, kikre nem hallgatott a nép.

Zsigmond király már nemcsak a gör. keleti papokat sújtja, hanem a gör. keleti hívek vagyonszábjait is azzal, hogy vagyonukat elkobzó rendeletet ad ki, mely rendelkezésnek következtében többen a római egyházba térnek, mert különben, mint orthodoxok, gyermekeiket sem tudták megkereszteltetni.¹⁵

Mindezen erőszakos térítési akcióknak, melyek még a következő három században ismételten megújulnak, nem volt más célja, mint Róma hatalmát növelni. Egyelőre Délerdélyben csak a társadalmilag kiemelkedni vágyakozó (kenéz)¹⁶ családokat nyelik meg.

¹³ Istoria bisericească a Românilor ardeleni, Nagyszeben, 1918. 19. l.

¹⁴ U. o. — ¹⁵ U. o. — ¹⁶ Révész, i. m. 11. l.

Báthori István Possevinóval római kat. román kátét akar adatni kezökbe,¹⁷ de ez Canisius kátájának Buitul György által 1636-ban történt lefordításáig késik.¹⁸

Majd a XVIII. századvégi unióval, mikor is a papság nagyobb tömeget is közelebb visz a pápasághoz, e fentebb vázolt törekvéseket nagyobb siker koronázza.

3. §. Az előreformáció és a románok.

Az előreformáció hullámverései a huszitizmus formájában Erdélybe is érkeztek. A huszitizmus, mint tudjuk, nem hatalmi törekvés volt, sőt, az ellen irányult akkor, midőn a Szentírást odahelyezte az egyházi tanok és egyházi tekintély fölé, de oda akarva azt juttatni igazi helyére: a nép kezébe is, előbb le kellett fordítania a „népek“ nyelvére és meg kellett törnie elvben és gyakorlatban azt a téves nézetet és álláspontot, hogy *az Isten Igéje csak az ú. n. szent nyelveken lehet írva és hogy csak a papok olvashatják azt.*

1436 táján már annyi huszita van Magyarországon, hogy a pápa ideküldi *Marchiai Jakab* Ferenc-rendi szerzetest, a hírhedt inquisiteort, aki tüzzel-vassal üldözte a huszita tanok vallóit, úgy, hogy akik menekülhettek, tömegesen menekültek, magyarok is Moldvába. Itt *Tamás* és *Bálint* szerzetesek 1440 táján elkészítették a Szentírás legrégebb magyar fordítását.¹⁹

A huszitizmus úgy az erdélyi, mint a fejedelemségbeli románokat is érintette. „A régebbi időben, 1450 körül, egy néhány egyházi ember a zsolnárokat, az Evángéliumot, az Ótestamentum egyes részeit és több imádságot tolmácsolt román nyelven. A huszitizmus eretnek mozgama, mely a csehországi római hitű hívek között keletkezett, eljutott az északon lakó magyarokhoz, lengyelekhez és a románok egy részét is érintette. Ez az eretnekség szelíd és jótévő volt. A hit és szeretet eretneksége. A minden emberrel való testvériség eretneksége. Szeretet az alacsony-sorsúak és az írástudatlanok iránt, mely azt akarta, hogy minden keresztyén értse meg Isten szavát s közvetlen „az“ által üdvözüljön és nem „közvetve“ a *papok* útján.“

Tehát Moldvában és Máramarosban román nyelvre is fordítottak részeket a Szentírásból. Ezek a legrégebb román nyelvemlékek. Ilyen fordítások a Scheiai zsolnárt, a Voroneci evangélium és a Voroneci zsolnárt.²¹ Ezeket a román nyelvemlékeket nem a keleti vallás szülte, hanem a huszitizmus és nem eredetiben, hanem későbbi másolatban maradtak fenn s lehet, hogy ezeket a kéziratokat használta fel később a nagy román nyomdamester, Coresi diákonus is.²²

Bianu a Scheiai zsolnárt keletkezését 1482-re teszi, de ez nem lehetséges, mert papírjának víznyomása Brassó város címerét mutatja s az első papírmalom itt 1546-ban állítatik fel, tehát ez a kodex csak ez év után keletkezhett. A modernebb írású másik két munkát, a Voroneci

¹⁷ Dr. Karácsony János: Az erdélyi és kapcsolt részek vallási állapota. (Az i. erd. katholicizm. múltja és jel. című kötet) 53. l.

¹⁸ Metes István: Ist. Biserici și vieții religioase a Românilor din Transilvania și în Ungaria. Nagyszeben. 1935. 387. l.

¹⁹ Pintér Jenő: A középkori magyar irodalomtörténet. 45. l.

²⁰ Jorga Miklós: Istoria Românilor în chipuri și icoane. 145. l.

²¹ Sztripszki Hiador és Alexics György: Szegedi Gergely énekeskönyve XVI. sz.-beli román fordításban. Bpest, 1911. 60. l.

²² Révész i. m. 13. l.

zsoltárt és a Voroneci evangéliumot csak a XVI. század második felében másolhatták, talán huszita fordításból.²³

E fordításokat félelemmel terjesztették a papok miatt, akik ezek terjesztését nem engedték. Éppen ezért ezek, a románok nem nagy részének kerültek kezébe s nem okozhatott nagy élvezetet egy ilyen kemény és töretlen nyelven írt könyv olvasása. A szelíd Evángélium és a komor Öszövétség egész szépsége elveszett egy ilyen román nyelvre való fordítás által.²⁴

A huszitizmus nagyobb hatást a román népre, az első lökésen kívül — kultúrális állapota, foglalkozása, életmódja, papjainak féltékenységére s főként a római katolikusok részéről kifejtett huszita üldözések miatt, — nem gyakorolt.²⁵

4. §. Lutheránus törekvések a románok megnyeréséért.

Kelet, illetve a románok reformálására való lutheránus törekvéseknek három fázisát ismerjük.

a) Luther és tanítványai azon törekvését lássuk először, mellyel az egész keleti egyház megnyerésére törekedtek.

A protestántizmus és a keleti egyház közötti kapcsoló pontokra Luther már a lipcsei (1519) vitán rámutatott, midőn hangsúlyozta, hogy a pápaság hatalmán kívül is létezik keresztyénség, pl. a keleti egyház, mely elvetette a pápaság hatalmát, a tisztítóüzet, az egy szín alatti úrvacsorázás, papok nőlenségét.²⁶ 1520-ban pedig azt írja, hogy a görög keletiek „glauben wie wir, tauffen wie wir, predigen wie wir, leben wie wir“.²⁷

Melanchton Fülöp Németországban találkozik az ottan megfordult görög tudósokkal, megismeri a keleti egyház tanításait, látja az egyező pontokat s érveit, a két egyház közeledésére vonatkozólag, igyekszik írásba foglalni.

Csak kapóra jött 1559-ben a II. Joasaf konstantinápolyi pátriárka küldetésében Misu Demeter szerzetes Wittembergbe érkezése, hogy a protestáns schisma megismerje. Melanchton felhasználja az alkalmat s mikor a szerzetes tanulmányútjáról visszatért, egy levél kíséretében, elküldötte tőle az augsburgi hitvallás görög fordítását a pátriárkának s bár e küldeményére még választ sem kapott, mégis reménykedve a két egyház egyesítésének sikerében, tudós társaival igyekszik a Szentírást népies görögre fordítani.²⁸

Azt, amit a tudósok Nyugaton kiagyalnak Kelet számára, gyakorlati úton — helyzeténél fogva — Melanchton egyik jeles tanítványa, később Brassó lutheránus lelkésze: Wagner Bálint igyekezett megvalósítani, midőn a városban élő, vagy az ott csak vásárokon megforduló, a közelebbi vagy távolabbi környékben lakó görögök számára elkészíti a maga görög katechizist, melyről később lesz bővebben szó.

A németországi theologusok Kelettel való érintkezésének megszakadt fonalát újra felvenni 1573-ban nyílik megint alkalom, mikor Miksa császár konstantinápolyi követségbe küldte az „erős lutheránus” br.

²³ Sztripszki—Alexics, i. m. 92—93. l.

²⁴ Iorga, i. m. 145. l. — ²⁵ U. o.

²⁶ Wargha Lajos: A keresztyén egyház történelme. II. k. 519. l.

²⁷ Révész, i. m. 7. l.

²⁸ Sztripszky—Alexics, i. m. 85. l.

Ungnad Dávidot, kinek kísérője *Gerlach* István tübingai theologiai repetens volt. Felhasználva az alkalmat *Andreae* Jakab, az egyetem kancellárja és *Crusius* Márton ugyanottani tanár, előbbi „Én vagyok a jó pásztor”-c. prédikációját, utóbbi egy levelet küldött a pátriárkának. A pátriárka szívélyesen fogadta a követeket és a leveleket, de választ nem adott. *Crusius* felbátorodva a szíves fogadtatáson s egy újabb iratát: „Elközelített a mennyeknek országa” c. prédikációját küldötte meg a pátriárkának, ki erre csak két év múlva válaszolt s udvariasan értésükre adta, hogy jó volna az egyesülés, de az igaz ortodox egyházban.

A theologusok nem késtek egy újabb levélben és az *Ágostai hitvallás* újabb elküldése által tájékoztatni a pátriárkát, hogy a lutheránusok nem újítanak a hit dolgában... s hogy ők mindenben a Szentíráshoz ragaszkodnak. Újra rámutattak saját egyházuk és a keleti egyház egyezőségeire s kifejezték azon reményüket, hogy végül is egyesülni fognak Kelet megnyerésével.

A pátriárka jobb theologusait gyűlésbe hívta s megvizsgálva az *Ágostai hitvallást*, annak a keleti egyházzal egyező tételeit helybenhagyta, az ellenkezőket igyekezett megcáfolni s azon óhaját és reményét fejezte ki, hogy az egyesülés jó volna, de Kelet szellemében.

A theologusok azután a *filioque* tant hangsúlyozva, meg a szentek segítségülhívásának Bibliaellenes voltát, szintén feleltek a pátriárkának, ki a két cáfolat után csak azért válaszolt, hogy hallgatását nehogy beleegyezésnek vegyék.

A lutheránusok „*Antidotum*” címmel még egy cáfolatot küldenek, de már erre a pátriárka nem is válaszolt s így bár 1581-ben ez a terjedelmes levelezés megszakadt, de nem a reménység arra nézve, hogy valamikor úgy is egyesül a két egyház.²⁹

b) A lutheránizmus Moldovában Despot-Voda néven emlegetett *Heraklid*, vagy *Basilikos Jakab* által kezd terjedni.

Heraklid Wittembergben megismerkedik a protestáns vezető férfiakkal s maga is protestánssá lesz. Majd sikerült kimutatnia, hogy rokonságban áll a moldvai fejedelmi családdal s így joga van Moldva trónjához, mit egy időre sikerül is megszereznie. Jó viszonyban él a pátriárkával, de nem szakít a reformációval, sőt protestáns nőt vesz feleségül. A szász és magyar lakosságú Cotnariban iskolát állít, melynek élére a brassói protestáns *Sommert*, — későbbi életíróját —, tanáraiul *Bucer* Gáspárt, a *Melánchton* vejét és *Rhétikus* Joakhimot hívta meg, püspökké pedig Krakkóból *Lusinski* Jánost, kiknek a segítségével gyorsütemű reformatori munkát fejt ki, mivel magára zúdítja nemcsak a pátriárka, hanem a moldvai papság haragját is s mikor lefoglalta a gör. keleti egyházak edényeit, kincseit, az ellene tüzelt nép megrohanta, trónjáról letaszította, híveivel együtt meggyilkolta. Iskoláját, mely a legelső magasabb iskola volt a fejedelemségben, földig rombolta, tanulóit szétkergette.

Tizenöt évvel később egy másik kalandor, Iancu Sasu, vagy *Lutheranus* János került Moldva trónjára (1579—82), ki mint lutheránus, szintén megpróbálta a moldvaiak reformálását, de „hitvány ember lévén”, ... sok istentelen dolgot vitt véghez s Báthori István lengyel király elkergette trónjáról, majd Lengyelországban megölték.³⁰

c) *Lutheránus törekvések az erdélyi románok reformálására.*

Az erdélyi szászok alig, hogy elfogadják a reformáció tanait, igye-

²⁹ Wurga Lajos, i. m. II. k. 519—520. l.

³⁰ Jancsó, i. m. Rom. nemz. tör. 401. l.; Wurga L., i. m.; Révész, i. m. 8. l.

keznek azt a románok között is elterjeszteni. *Honter* 1533-ban Brassóban felállított nyomdáját cyrillbetűkkel is ellátja s mint azt egy 1544-ben Wittenbergből hozzá írt levélből tudjuk, nyilván a románok evangélizálása céljából.³¹ Melancton már 1539-ben úgy tudja, hogy a románok reformációja folyik.

1544-ben megjelenik Nagyszebenben az „oláhnyelvű“ irodalom legelső nyomtatott terméke, a „*Catechizmul românesc*“ vagy román káté.³² Ezt követik aztán a többi román könyvek Brassóban: „*Intrebarea creștineasca*“³³ (1559); „*Evangheliar românesc*“ (1561); „*Apostolul românesc*“ (1564); „*Román Naptár*“³⁴ (1569), (melyet Veress Endre sem említ i. könyvészetében); „*Psaltirea românesc*“ (1570), melynek megszerzését Tordosi Pál püspök, az azon év december 9-én kibocsátott zsinati meghívóban rendeli papjainak;³⁵ „*Evangheliar*“, román és szláv nyelven (1580); és végül ide kell számítanunk a már említett Wagner Bálint görög kátéját is, melyek mind a román reformációt szolgálták.

Viszont, az ezen idő alatt Brassóban nyomtatott szlávnyelvű könyvek, üzleti célból készülhetvén, a keleti egyházat szolgálták.

Ezen könyvek terjesztésére, e tanok érvényesítésére *Benkner* János, *Hirscher* Lukács és a városi tanács tagjai komolyan gondolkodtak, rendelkeznek, mint azt a maga helyén látni lesz alkalmunk.

5. §. A XVI-XVII. századi református misszió a románok között.

Ennek a misszióknak két fázisa van. Egyik az egyetemesebb szempontú, mely egész Kelet megnyerését célozza. A másik az erdélyi románok már megkezdett reformációjának a továbbvitelére törekszik.

a) Az egyetemesebb szempontú törekvés két vezéralakja *Bethlen Gábor* erdélyi fejedelem és *Cyryll Lukaris* konstantinápolyi pátriárka.

Cyryll (1572–1638) pátriárka nyugateurópai tanulmányútján alaposan megismerkedett a protestántizmussal. Adataink vannak, hogy egyházát reformálni akarta. Ezt a munkáját nem egyszerűen a nagy nyugati reformációhoz való csatlakozásának bejelentésével igyekszik keresztül vinni, hanem sajátosan úgy, hogy egy, most már eléggé ismertté vált 18 plusz 4 fejezetből álló református szellemű kátét írt, mely 1629-ben jelent volt meg először s azután még 19 nyelvre lefordítva. Új-görög nyelvre fordította az *Újszövetséget*, hogy hívei kezébe adhassa s terjedelmes levelezést folytat nagy protestáns személyiségekkel (*David le Leu*, *Cornelius Haga*, *Léger Antal*, *Bethlen Gábor* és *I. Károly* angol királlyal, kinek egy *Kodexet* is ajándékozott).³⁶

Cyryll pátriárkának 1629 szeptember 2-án *Bethlen Gábor*hoz írt, ismeretes válaszleveléből tudjuk, hogy a reformációt s közelebbről a románok reformálását illetően többszörös levélváltás történt közöttük.³⁷

³¹ Moldován Gergely, i. Budapesti Szemle, LXIII. évf. 248. l.

³² Révész. i. m. 12. l.

³³ Dr. Veress Endre: Erdélyi és magyarországi régi oláh könyvek és nyomtatványok, Kolozsvár, 1910. című művében. természetesen, hogy a csak 1921-ben felfedezett 1559-i kátét nem említi. — Barițiu meg tévedésből írja le címét. *Catechizmul Calvinesc*, 93. l.

³⁴ Barițiu: i. *Catechizmul Calv.* 93. l.

³⁵ Lupaș, i. Ist. bis., stb. 44. l.

³⁶ Mihăilescu Ion: *Cyryll L. pátriárka kálvinista eszméi*. Magyarul Juhász I.: Az Út 19. évf. 7–8. sz. V. ö. Melchisedec, Bis. ortodoxă în lupta cu prot. etc. c. mű első oldalaival. 3. skv. lapok.

³⁷ Jancsó B., i. m. I. k. 504–506. l.

Bethlen Gábor uralkodása idejének utolsó felében Erdély kül- és belpolitikai helyzetét olyannak látta, hogy hozzáfoghatott egy hatalmas protestáns Dácia erdélyi központtal leendő megvalósításához.

E célból szükségessé vált Kelet fejével, a pátriárkával való érintkezés. Lehet, hogy Gennádius erdélyi román, de a reformációval eléggé rokonszenvező püspök kérte a fejedelmet arra, hogy venné fel a kapcsolatot az őt felszentelő egyházfővel, hogy az beleegyezését adván a románok reformálásához, mentesüljön a felelősségtől. De valószínűbb, hogy Bethlen ismervén a pátriárka fölfogását s érezvén a felelősséget is alattvalói lelki üdvösségéért s mert politikai célgondolatába is belevágott a kérdés, kérte a pátriárkát, egyezzek bele a románok reformálásába, vagy legalább hűnyjon szemet a dolog fölött. A pátriárka nyíltan nem adta beleegyezését, de nem is állott ellent. Azonban Bethlen Gábor az utolsó levél vétele után, nemsokára meghalt.

A pátriárka jezsuita intrikák miatt 1638-ban tragikus véget ért s így egyelőre minden abban maradt.

b) *Református misszió az erdélyi románok között.*

E szolgálatnak két, egymástól élesen elkülönülő, de mégis folyamatos szakaszát különböztetjük meg: a XVI. és XVII. századi missziót.

1. A XVI. századi református román misszió zökkenő nélküli folytatása a század lutheránus ez irányú munkájának. Ahogy elfogadják a magyarok a kálvini irányt, azonnal viszik azt tovább a románok közé. Éppen ezért az erdélyi református egyház született missziói egyház, mert születése pillanatától (1564) foglalkozik a más népek, éppen a románok evangélizálásával.³⁸ Valóban háportoni Forró Miklós székelymagyar református úr költségén és talán az ő fordítói fáradozásának eredményeképpen jelent meg a magyarázatos *Evángélium* és a román *Agenda*, amely tény még azt is bizonyítja, hogy a reformációban már nem egyes hívek, hanem a gyülekezetek szükségére néztek.

Ugyancsak, mint országos ügyre útalnak a román reformációval kapcsolatban azon országgyűlési végzések is, melyekkel a fejedelmek általánosan kívánták rendeztetni a kérdést. Ilyenek az 1566-iki nagy-szebeni, mely a bálványozást, az Isten ellen való káromlást és a tudatlan román „pásztorokat” üldözi, akik maguk is vakok lévén, vakokat vezetnek... a veszedelembé; e végzéseket 1568-ban Tordán megismétlik s ugyanott, 1569-ben a pásztorok fizetésére, 1577 és 1579-ben pedig a román református püspökválasztásra nézve intézkednek.

Megszervezik az erdélyi román református egyházat, melynek négy püspöke: *Szentgyörgyi György* (1566—69), *Tordosi Pál* (1569—77), *Tordosi András* (?), *Tordosi Mihály* (1577—82), ismeretesek. Ezek zsinatokat tartanak. Nagyenyeden 1569-ben kimondják, hogy az istentiszteleti nyelv a román. 1570-ben Kolozsváron volt a zsinat. Kimondják, hogy vizitálják egyházaikat, papjaikat, espereseiket. Fegyelmezéseket eszközölnek református mintára. Könyveket nyomtatnak: 1570—73 között a Szegedi Gergely-féle Énekeskönyvet, 1580—82-ben Szászvároson a *Páliát*. Hogy hány híve, esperese, papja és egyházközsége volt ennek a püspökségnek, nem tudjuk, de az alomori, hátszegi, szászvárosi, vajdahunyadi, ilyei, körösmenti és a három fogarasi esperesség lépten-nyomon említetik a vonatkozó irodalomban.

³⁸ Dr. Nagy Géza: Magyar. Prot. Egyháztörténet. Kézirat 40. l.

Bizonyára a hatalmi nyomás miatt is eléggé gyorsan elterjedő s már-már a gyülekezeti életben is gyümölcsöket hozó magvetése a reformációnak 1571-től, *Báthori István* és a többi római katolikus hitű fejedelmek, illetve a jezsuiták munkája következtében sorvadásnak indul s a Habsburgok, illetve Mihai vajda uralkodása idején komoly veszedelmbe került.

Megszűnik az önálló román református egyház és megszületik az erdélyi, államilag is elismert görög keleti egyház.

2. Azonban az isteni gondviselés a román reformáció munkájának a XVII. században a református erdélyi fejedelmekben és püspökökben újabb pártfogókat és tevékeny munkásokat rendel.

„Tevékenyséjük súlypontja a vallási és általában szellemi térre esik s a szellemi előhaladást s az ehhez szükséges társadalmi emelkedést akarják előmozdítani... és a papságot, tekintet nélkül vallási álláspontjára, felszabadítják a jobbggyi állapot anyagi terhei alul s majdnem teljesen egy színvonalra helyezik a „bevett egyházak“ nemesi jogokat élvező lelkészeivel.”⁴⁰ Így munkájukat: a nép pásztortársát, tanítását, vigasztalását, jobban végezhetnék s követelhetnék a fejedelmek is, hogy a babonákat, ceremóniákat, elhagyják és a néppel is elhagyassák, hogy Isten Igéjét megismerjék és megismertessék saját anyanyelvükön és ezenközben és ezeknek következtében hűséges támaszai legyenek a Hazának és a fejedelmeknek.

A cél érdekében a fejedelmek rendeleteket, kiváltság leveleket adnak ki; végzéseket hozatnak a megválasztott püspököknek megerősítésekor, a szükséghez képest egyre módosítják a feltételeket, melyek betartására esküt kell tenniük. Ezek a rendelkezések nagyjában a következők:

Báthori Gábor szakadköltözködést, adóteherkönnyítést adott a román papoknak (1609); *Bethlen Gábor* a papság egy részének kiváltságokat adott meg dézmaelengedést (1614, 1624); *Barcsay* a román Papságot nem csak a tized, hanem a kilenced fizetése alul is felmentette (1659); *Apafi* három olyan rendelkezéséről tudunk, melyek a papok birtokait tehermentesítik az adók alul (1663, 1673, 1676) stb.⁴¹

De a kiváltság és nemesség kötelez. A fejedelmeknek volt gondjuk és alkalmuk számbavétni a román papság kötelességteljesítését. Elvégből, bár nem állítják vissza az önálló román református püspökséget, hanem megszervezik Gyulafehérváron az önálló erdélyi görög keleti metropolitát, hogy a román papságnak ne kelljen idegenbe mennie szenteltetni magát.⁴² A román reformátusokat előbb a református püspökség fennhatósága alá rendelik, majd a „condiciós“ román püspökökkel és egyházaikkal megteremtik az ú. n. *református ortodox egyházi uniót*.⁴³ Ez utóbbi püspökök „találták meg“ leginkább a fejedelmeket kérényeikkel saját személyi és egyházi érdekeikben, sőt, kérés nélkül is birtokot, házakat kapnak a püspökök.⁴⁴

⁴⁰ Révész, i. m. 18. l.

⁴¹ Jancsó, i. m. 515—516, 546—47. l.

⁴² Az önálló román ref. püspökség megszűnése után Erdélyben Vádon és Gyulafehérváron volt gr. keleti püspökség. Bitay, i. m. 96. l.

⁴³ Metes, i. m. után.

⁴⁴ Veress Endre: Documente privitoare la Istoria Ardealului, Moldovei si țării Romanesti (I.—XIII. k. Bukarest, 1929—37.) I. K. 347. sz. 292. l.) A fejedelem 1570-ben Tordosi Pál püspöknek ajándékozza a lánkeréki udvart. — Bethlen Gábor Popa Szávának és Moisa Tamásnak a Râmniți-i udvart és kolostort adja. Metes i. m. 302—303. l.

A református fejedelmek, az akkori idők szokása szerint, komolyan fáradoznak a román nép nevelésén. A XVI. században alapított hátszegi, karánsebesi, lugosi tanító- és papképző iskolákat továbbfejlesztik. Bethlen Gábor 1614 jún. 25-én Gyulafehérváron román fiúiskolát alapított⁴⁵ és többször intézkedik, hogy a román jobbágyfiúkat, ha arravalók, a földesurak ne akadályozzák tanulásukban. 1624-ben e rendelkezés ellen vétő nemesekre 1000 forint büntetést helyez kilátásba.⁴⁶

Páratlan a fogarasi román iskola, melynek alapítója és kimondhatatlan jóltevője: Lorántffy Zsuzsánna fejedelemasszony. Ennek az iskolának alapítólevele⁴⁷ ma is ismeretes s világosan kitűnik, hogy a fennkölt-lelkű, kálvinista fejedelemasszony az „erdélyi nemzetiségi kérdés” megoldásának olyan magvát ültette itt el, melyet ha mindkét részről kellő megértéssel gondolnak, őriznek és megismélelnek a letűnt századokban, sok, még ma is vérző seb gyógyult volna be az evangéliumi hit és nevelés balzsamával.

Iskolákról tudunk még Brassóban, Szelistyén, Mármarosszigeten stb.

Az iskolában könyvek kellettek. Könyvekről e században a gyulafehérvári nyomdán gondoskodnak.

Egymásután jelennek meg: a „Catechismul Creştinesc” (1640); a „Cazaniă” (1641); a „Noul Testament” (1648); a „Catechizmus” (1648); a „Psaltirea” (1651); a „Diploma sacerdotibus valachicis datum” (1653); a „Scutulu catichismusiului” (1656); a „Cărare pre scurtă” (1685); a „Ceasloventu... slujbele de noapte” (1685); a „Rânduiala diaconstveiloru” (1687); a „Poveste la 40 Mucenici” (1687); a „Molitevnícu” (1689); a „Sicriulu de aur” (1680) Szászsebesen jelent meg.⁴⁸

A román református iskolák és románnyelvű könyvek, valamint azon szigorú követelmények, melyeket azon román tanulókkal szemben támasztottak, akik ezen könyvekből és ezen iskolákban „nagy kedvezményekkel” tanultak s kik később a román nép tanítói, papjai lettek, egyaránt arra irányultak, hogy a román nép az Isten Igéjét a maga anyanyelvén hallgassa, tanulja és Istent a maga nyelvén magasztalja.

A miséző istentiszteleti szertartások helyett kötelezővé teszik a románnyelvű rendszeres igehirdetést nemcsak vasárnap, hanem hétköznapi napokon: szerdán és pénteken is.

Elrendelik a káté tanítását és gondjuk van arra, hogy e tanítások nyomán a hívek egyéni és egyházi életét reformálják. Sákramentumok: a keresztség és úrvacsora. Az úrvacsora kiszolgáltatására nézve Popa Simonnak meghagyják, hogy az csak erényes és derék embereknek szolgáltatható ki.⁴⁹

Házasságkötéseknél, temetéseknél mellőztetik az eddigi pogányos szokásokat.

Tiltják a képek imádását.

Az egyházi vizitációk rendjén gyakoroltatják a bibliai szellemű egyházi fegyelmézést. Ennek eszközzésére és ellenőrzésére ott vannak a protestáns mintára választott esperesek, fejedelmileg megerősített püspökök, valamint a kis és nagy zsinat, továbbá a kálvinisták zsinatai,

⁴⁵ Marosán Viktor: Rákóczi-féle román egyházi könyvek. Bpesti Hírlap, 1902. 353. sz. — ⁴⁶ Lupas, II. m. 59. l.

⁴⁷ Magyar prot. egyháztört. adattár. Szerk. Pokoly József. VIII. 112. skv. l. ⁴⁸ Dr. Veress, I. Bibliográfia, 19—29. l.

⁴⁹ Melchisedec: Biserica Ortodoxă în luptă cu protestantismul și cele două sinode din Moldova contra Calvinilor. Bukarest, 1890. 61. l.

püspökei és a felelősség tudatában áldozni is tudó bibliai hitű református fejedelmek és az erdélyi országgyűlés.

Ezen sokoldalú, evangéliumi meggyőződésből folytatott missziói munka a románok életében nem maradt eredmény és áldás nélkül. Azonban ennek jelentőségét idők folyamán és a jelenben is, különbözőképpen ítélik meg.

Bunea azt írja, „hogy a román nép talán soha sem volt olyan veszélyben, mint a XVII. században. Nem kellett volna egyéb, mint az a szerencsétlenség, hogy az erdélyi román egyház továbbra is a kálvinista befolyás alatt maradjon, mely kicsavart belőlük mindent, ami jó és nemes volt, hogy így azután az idegen fajok és kultúrák által mindenoldról elnyomott és kihasznált román nép teljesen elpusztuljon, vagy legalább is elveszítse azt a lehetőséget, hogy valaha is politikai nemzetté lehessen.“ (!!)⁵⁰

Mi magyarok sem veszítettük el a reformációhoz való csatlakozás következtében nemzeti életünk értékes jellemzőit, sőt éppen a reformáció segített minket és minden más nemzetet abban, hogy nemzeti életünk minden vonatkozásban megerősödött.

Különbben Bunea azt is boldogan hangoztatja, hogy a román papok a római katolikusokkal létrejött unió következtében megszabadultak a robottól, arany keresztet és láncot kaptak a Lipót császár képével, mintha bizony hazugság volna az, hogy az erdélyi református fejedelmek az arra érdemes román papokat megnemesítették s általában életszínvonaluk emelése végett, kivették őket a jobbágyi sorból. De a református fejedelmek egyebeken felül az Isten Igéjét kínálták és adták a román népnek, mint akik tudják, hogy mit sem használ az embernek, ha az egész világot megnyeri is, lelkében pedig kárt vall.

Baritiu azt állítja, hogy a kálvinista vallás, magyar vallás, a kálvinista iskola, magyar iskola. „Nem lévén Erdélyben elegendő román pap (igaz, hogy törvénnyel kellett megtiltani, hogy egy kisebb faluban kettőnél több ne legyen!), a kálvinista papok elkeresztelték a román gyermekeket, kik aztán ez iskolákban 3—4 generáción keresztül elmagyarosodtak úgy, hogy pl. 1879-ben az erdélyi magyarság fele, tulajdonképpen elmagyarosodott román.“⁵¹ „A reformáció levett pár százezer románt a nemzet testéről. De adott is valamit. A románoknak megnyitottak a szemek s látták, hogy az ő nyelvük is írható és művelhető, hogy nincs már semmi szükségük a szláv nyelvre, melynek brutális igája alatt éjjeli sötétségben éltek annyi századon át.“⁵²

Micsoda célzatos beállítás! Hát a magyar csak a románnak, mint egy értékes és kiváló (?) elemnek a beolvasztása által biztosíthatta szaporodását, vagy ha el akarta volna pusztítani a románt, csak a „beolvasztás egyetlen útja és módja állott rendelkezésére? Aztán a reformáció elfogadásával a németek nem lettek franciákká, a magyarok németekké, csak éppen a románoknak kellett volna magyarokká lenniök s egészen szokatlan és lehetetlen módon: a román nyelv, a román könyv, a román igehirdetés hathatós magyar támogatása következtében?

Bitay Árpád a román reformációval kapcsolatban azt mondja, hogy „a református fejedelmek nem tudtak a faji és a nemzetiség olyan magas fokára emelkedni, mint a katolikusok (!) s így az unió ugrás-

⁵⁰ Bunea Ágoston: „Discurs“, Balázsfalva, 1903. című kötetben: Autonomia bisericii dela descălvinierea Românilor unirea cu Roma până la 1762.) 352—356. §

⁵¹ Catechismul Calvinesc, 115. l. — ⁵² U. o. 84. l.

szerű fejlődést jelentett a románok számára“. Milyen semmivé lesz e megállapítás, ha csak arra utalunk, hogy a nemzetközi és az Evangéliumot nagyon is mellékesen kezelő római katolicizmus nemzeti élet és hitépítés szempontjából egy napon sem említhető az e tekintetben ki-beszélhetetlen áldást árasztó evangéliumi protestántizmussal.

Valóban igaza van Révésznek, midőn a román reformáció indítékainak helytelen felfogásával szembeáll megállapítja, hogy az erdélyi nagy református fejedelmek örültek tartották volna azt, aki a románok között missziói munkájukkal kapcsolatban megjósolta volna nekik, hogy abban századok multával is igen sokan csak a magyarizálás politikáját fogják látni.⁵⁴

„A román nép, — írja Moldován Gergely, — a reformációval megbarátkozván, látköre egyre tágult. A XVI. század végén gondolkozását e népnek teljesen átídomítva tapasztaljuk, midőn látjuk, hogy ősei vallását, melyhez a század elején oly szívósan ragaszkodott, némely pontokon megváltoztatja s elfogadja a Rómával való uniót.“

„Ezt az uniót a reformáció teremtette meg. A kálvinisták mozgalmának és törekvésének e tekintetben Róma vette hasznát s a katolicizmus.“⁵⁶

Mi ezzel szemben leszögezhetjük, hogy a román reformációnak nem a magyar reformátusok, nem is valaki más, hanem éppen a románok vették hasznát.

Puşcariu Szevtil a román irodalom szempontjából ítélvén meg a reformációt, így szól: „Elvitathatatlan, hogy a protestáns korban történtek le nem kicsinyelhető kísérletek kultúránk emelésére s a román nyelv és irodalom első kezdeteit annak a protestáns elvnek köszönheti, mely az anyanyelvet helyezte előtérbe az istentiszteletnél és a vallásos életben.“⁵⁷

Duica Bogdán elismertő nyilatkozatát a következőkben idézem: „Nagyon is megszoktuk már rosszat mondani a protestánsokról, különösen a kálvinistákról. Ők román könyvet, román szónokokat és prédikátorokat adtak nekünk. Ők adtak, vagy helyesebben, kezdtek adni román diákokat, kik külföldet is jártak. A zsinatokban, habár önkényesen vezették azokat, nemcsak népi hitünk, hanem vallásos babonáink ellen is küzdöttek. Ha az elsőt nem is helyeseljük, az utóbbit lehetetlen nem helyeselnünk... Ő tőlük szívárogtak át az egyházi organizáció első csirái.“⁵⁸

E tekintetben Lupuş János — a legőszintébb s mint erdélyi gör. keleti lelkész és esperes, egyetemi tanár, talán a legilletékesebb is a románok közül, — kimondja az igazat: „A reformáció egy nagy eredménye tagadhatatlan és ez a román nemzeti nyelvnek az istentiszteletben és az irodalomban való érvényrejutásában nyilvánul. Ez később elsőrendű tényezője lett minden kísérleteknek és küzdelmeknek, mely az összes románokat nemzeti összetartozandóságuk és történelmi hivatásuk tudatára ébresztete.“⁵⁹

⁵⁴ Az erd. rom. kath. multja és jelene. 103. l. — ⁵⁶ Révész. I. m. 27. l.

⁵⁵ Moldován, I. m. A ref. hatása a román népre, stb. Budapesti Szemle 164. sz. 254—255. l.

⁵⁷ Istoria literaturii româneşti. I. k. 183. skv. l.

⁵⁸ Libertatea c. hetilap. II. évf. 6. sz.

⁵⁹ Az erd. gör. kel. egyh. és a vallásos unió. 10. l.

Helyesen mondja *Metes* s románoktól egészen szokatlanul, hogy a „reformátusok legfőbb törekvése a román reformációban az volt, hogy az *Isten Igéjét román nyelven vigyék be a templomba*“.⁶⁰

Jorga Miklóst, a románok legnagyobb történetíróját és publicistáját, ki a reformációnak és Nyugatnak a románokra tett hatásáról többször nyilatkozott, de *agyonhallgatta, hogy ezt a hatást mind magyar s főleg erdélyi református közvetítéssel vették*, — theologiai irodalmunkban e kérdéssel kapcsolatban *Révész Imre* szólaltatta meg, midőn a román reformáció jelentőségét a következőkben összefoglalta: „A reformáció egyfelől szellemi fényével először világított be a népvallás babonáinak és varázslatainak démonikusán sötét szövevényei közé; másfelől pedig megteremtette a tájszólásokon felülemelkedő egységes irodalmi nyelvüket, mégpedig *Jorga Miklós* szerint „szép magvas“ formában s ezzel kezükbe adta a jövőndő nemzeti művelődésük leghatalmasabb eszközét“.⁶¹

Mi egy lépéssel még közelebb lépünk az igazsághoz s megállapítjuk, hogy a XVII. századi református erdélyi misszió jelentősége a fentebb mondottakon felül abban van, hogy az Isten igéjét saját nyelvükön hallgató erdélyi románok százezreit az ördögtől való félelmen, sőt az emberi üdvkeresésen túl, az Isten dicsőségét kereső és azt munkáló háládatosság ösvényére vezette el.

Kár, hogy haszontalan emberi erőfeszítéssel éppen azok térítették le a románokat erről az ösvényről, nem sokkal elindulásuk után, kiknek maguknak is példaadón kellett volna azon járniuk!

6. §. A hitvallásról és a kátékról általában.

A keresztyénség első idtjében a keresztyén tudomány „titkot“ képez.⁶² Rövid tartalma, a hitvallás őse: *Jézus, a Krisztus*. Ennek további magyarázatából, majd a niceai, Nicea-konstantinápolyi, efézusi, kálcedoni⁶³ hitvallási formákból (a Credo ősfarmáiból) állott a *hitvallás*.

Bár érdekes volna, de célunkhoz ne mvezet, ha részletesen vizsgálatnók a hitvallásnak a reformáció előtti állapotát. Meg kell elégednünk azzal, hogy tudomásul vesszük, miszerint a „katechizmus nem egyéb, — mondja *Heltay*, — hanem a gyermekeknek, avagy együgyűeknek való keresztyéni tanításoknak módja, melybe szép röviden a keresztyéni tudománynak egész summája eleükbe adatik“.⁶⁴

Ez a szó: katechézis (katechizmus), elején egy nevelői eljárást s csak később jelentett könyvet: Kátét.

A hitvallást-kátét,⁶⁵ mint könyvet a keresztyén, illetve a református keresztyén egyház életében az idegen részről jövő ámadásokkal szemben, mint igazoló, védekező ckmányt (apologia) a szükség hozta létre.

A református keresztyén egyháznak, — külső formájára nézve, — kétféle hitvallási irata van. Az egyik a *confessio* vagy *hitvallás*, a másik a *catechizmus* vagy *káté*.

⁶⁰ I. m. 83. l.

⁶¹ Révész. i. m. 13. l.

⁶² E § megírásánál: „A hitvallás jelentősége és tanítási módja a középiskolai nevelésben és tanításban“ c. 1933-ban készített vallástanári dolgozatomnak: A hitvallás és káté mibenléte c. fejezetéből vettem.

⁶³ II. Helvét Hitvallás. Ford. dr. Erdős József. II. kiadás, Kolozsvár, 1932, 83—87. l.

⁶⁴ Enyedli Andor: Magyar Református Kátéirodalom, Theol. Szemle, IV. évf. 3—4. sz. 115. l.

⁶⁵ Makkai Sándor: Az Út, II. évf. 4. számában a kátét egynek mondja.

a) A református keresztyén hitvallás a református hit és élet alapjait, nyilvánulásait, tételes rendszerben írja elő s magyarázza, védelmezi azt más vallásokkal szemben. Erveit a Szentírásból és az egyházi atyáknak a Szentírással megegyező tanításaiból veszi. Ilyen hitvallási irata idők folyamán a kálvinista magyar református egyháznak is több keletkezett. Ezek közül a legklasszikusabbak a *II. Helvét Hitvallás* mondható.

Keletkezési éve 1562. Magyarra először Szenczi Csene Péter fordította, azóta többen, utoljára dr. Erdős József 1907-ben s II. kiadását Kolozsváron az Erdélyi Református Egyházkerület Parokhiális Könyvtárának XV. köteteként 1932-ben érte meg.⁶⁶

Beosztása a következő: Tartalmi bevezetés, előszó s utána I—XXX fejezetben következik a vallástétel és az egyszerű fejtegetés a hitről és a tiszta keresztyén vallás egyetemes tanairól, majd a Függelékben öt hitvallás és végül jegyzetek. „Rendkívül nagy történeti becse mellett, mivel sok benne a maga korának világnézetéhez kötött vonás, ma már egyes részei elavultak.”⁶⁷

b) A *káté*, mint könyv, kérdés-felelet formájú. Egyházi talajon lépett fel. Már 1045-ből ismeretes würtzburgi Bruno érsek ilyen könyve: „Disputatio puerorum per interrogationes et responses” címen, elemi, de rendszeres módon tartalmazza a keresztyén egyházi tant. Azonban a katechizmus vagy *káté*, mégis csak azt mondhatjuk, a *reformáció szülötte*, tanító, tisztító, vitázó, védekező eszköze és nélkülözhetetlen fegyvere.

A keresztyén felekezetek mindenikének megvan a maga sajátos kátéja, de tartalmuk és tartalmi sorrendjük aszerint változik, hogy mire fektetik a hangsúlyt, *typusokat* alkotnak. Azonban az ősi mag a *hit* az Apostolikumban, az *ima* az Úri imában, a *törvény* a Tíz parancsolatban, illetve a szeretet Nagy parancsolatában, — mindenikben felbalálható. Ez az ú. n. katechetikai *triologia*, mely később a szentségtannal *quadrivummá* bővül.⁶⁸

A protestáns egyházak rengeteg kátét termeltek ki, sémájuk szerint két csoportba oszthatók: *lutheri*, illetve *kálvini* katechizmusok.

Mielőtt rátérnénk e két típus vizsgálatára, vessünk egy futó pillantást arra, miként vélekednek a káté mibenlétéről a legújabb kor katechetái?

A káté az egyház okmánya, melyben egy „ideális keresztyén” beszél a maga hitéről és annak az életben leendő megvalósításáról. Ezt, mint okmányt az egyház átvette s klasszikus volta miatt magáénak ismerte.”

Eberhard szerint a káté a reformátor személyes életének és hitének élő kifejeződése, tehát bizonyosságtétel egy nagy ker. életéből, életéről; életté és meggyőződéssé vált evangélium s mint ilyen használható fel... s nem mint merev theologiai rendszer. De az egyházi közösség hitének a kifejezése is, mert a reformátor vallástételében az egyház a maga hitvallását ismerte fel.⁶⁹

Egy harmadik felfogás szerint a káté mindig úgy tekintendő, mint az egyházi közösség hitének klasszikus kifejezője.⁷¹

⁶⁶ Tartalmaz XXIX. plusz 102 lapot.

⁶⁷ Makkai Sándor: *Kegyelemből hit* által. 17. l.

⁶⁸ Enyedi, i. m. 115. l.

⁶⁹ Niebergall: *Biblische Geschichte. Ktechismus Gesangbuch* c. műve alapján.

⁷⁰ Eberhard Otto: *Evangelische Lebenskunde* c. munkájából.

⁷¹ Pfenningsdorf: *Wie lehren wir Evangelium?*

Mindhárom felfogás a lutheránus egyház kátéjáról szólva, inkább a subiectiv, individuális jellegét domborítja ki a káténak.

Bár a káté személyes anyag, Isten Igéjének alapján kell állania, azt kell magyaráznia. „A hitvallás a kapott Írásban támasztott Kijelentésről a keresztyén egyháznak az egy meghatározott időben és meghatározott módon formulázott meggyőződése.”⁷² Az egyház kebelében keletkező, az Írás szellemében az egyházra és híveire néző, az *egyház* és nem az illető egyén *hitvallása a káté*.

A káté egy tag által megrajzolt és az egyház által elfogadott és kibocsátott térkép és kalauz. A Szentírásban és a keresztyén életben „hivatalos” vezetője az egyazon egyházhoz tartozó híveknek. Symbolumnak is nevezik, mert erről ismerik meg a hívek egymást, illetve egymás hitét.

Rátérve a különböző *kátétypusok* vizsgálatára, mielőtt a két nagy protestáns felekezet kátéjáról szólnánk, látnunk kell futólag a római katolikus és a keleti egyház kátétypusait is.

A *római katolikus* egyház hivatalos kátéjának sorrendje ez: hit, szeretet, remény. E sorrend az érdem gondolatát domborítja ki, azaz: az ember hite és jócselekedetei által érdemli ki az üdvöt, illetve ezekért remélheti, hogy elnyeri majd azt.

A *keleti* egyház kátéjának sorrendje: hit, remény, szeretet. Ez a hagyományos erény-triológiája.

A hitet, az Apostoli hitvallás, a reményt, az Üri-ima, a szeretet, a Tízparancsolattal kapcsolatban tanítja. Azt a felfogást igyekszik kidomborítani, hogy az embert a hit és imádság segítik jócselekedeteinek véghezvitelére.⁷³

Jelenben is használatban lévő kátéját *Movilă* Péter kiovi metropolita s a később Varlaammal kapcsolatban említendő 1642-i jászvásári zsinat a románok egyháza számára is elfogadta. E káté, előszavából⁷⁴ következtetve, első sorban azért íródott, mert még *addig nem volt írásbafoglalva*, de megjelenését valószínű, hogy a reformációnak a keleti hívek közötti terjedése is sürgette. Román nyelven csak 1692-ben, Buzăuban jelent meg először.⁷⁵

Címe: „*Igaz vallástétele a' Nap-Keleti közönséges és apostoli ekklesiának. Görögből magyarra fordította Miskolczy István*“, ki elhalálozván, atyja emlékére fia: *Miskolczy Miklós* nyomatta ki Pesten, 1791-ben. Az ajánlások, kiadó előszava és a Nectarius meg Parthenius előszavai után 275 oldalon adja az anyagot.⁷⁶

Tartalma: A három bevezető kérdés után, az I. rész a Hitről szól. A IV—CXXVII. kérdésekben a niceaei I. és a konstantinápolyi II. gyűlés Symboluma szerint a Credo tizenkét cikkelyét vizsgálva, szól a Szentháromság tulajdonságairól, angyalokról, bűnről, szabadakaratról, Krisztusról, Máriáról, Krisztus hármas kenetéről, mennyről, pokolról, a Szentlélekről és származásról, hét ajándékáról, kilenc gyümölcséről, az apostoli egyházzal és annak kilenc parancsolatáról, a hét titokról, illetve a sákrámentumokról, a halál és feltámadásról.

⁷² Dr. Imre Lajos: Katechetika, kézirat 10. l.

⁷³ Enyedi Andor, I. m. 116. l.

⁷⁴ Nectarius püspök előszava, 2. l.

⁷⁵ II. kiadása Mărturisirea Ortodoxă. Bukarest, 1922. Az I. rész tartalmaz 126 kérdést s feleletet, a II. 63, a III. 72.

⁷⁶ Található a Kolozsvári Egyetemi Könyvtár 48660. katalógiai száma alatt.

A II. rész a Reménységről szól.

I—LXIII. kérdéseiben az Üri-ima három része, a hét boldogság, az irgalmasság és a lelkiirgalmasság tételei tárgyaltnak.

A III rész címe: Az Isten és az emberek Szeretetéről.

I—LXXII. kérdéseiben a keresztyén virtusok, jócselekedetek, könnyörgés, böjt, alamizsna; igazság, mértékletesség, erősség; bűn és osztályozása, kevélység, fősvénység, paráznaság, gyűlölség, dobzódás, bosszúállás, puhaság; a tízparancsolat és magyarázatait adja.

A *Lutheránus káté* sorrendje, azon felfogás igazolására, hogy a „Törvényből egy test sem igazul meg“, így alakul: Tízparancsolat, Hiszekegy, Mi Atyánk és a sákrámentumok.⁷⁷ „Luther érzelmi alaphangulatú természetének művében szabad folyást engedett, annak megalkotásában a hit természetének ösztönszerűen helyesebb megérzése vezette, ezért úgy jellemezhetjük, hogy az hitből termelt, hitre termékenyítőbb... alapja lélektani.⁷⁸ Midőn a Törvénnyel kapcsolatban annak teljesíthetlenségére teszi a hangsúlyt, helytelenítjük, valamint azt is, hogy az érzelmekre baziroszik, mert a vallás lényege nem az érzelmekben és nem a hangulatokban van. E káté nem éppen szerencsés beosztásának voltára rájövén, a német unionált egyház kátéjában összeolvasztja a lutheri és kálvini, illetve a Heidelbergi kátét s a felosztás sorrendje az utóbbié lesz.⁸⁰

Kálvin Kátéjának elrendezése ez: A hitről (Hiszekegy), a Törvényről (10 parancsolat), az imádságról (Üri-ima) és a sákrámentumokról.⁸¹ Hogy ez a káté nagyobb elterjedésnek és népszerűségnek mégsem örvendett, annak az volt az oka, hogy Kálvin theologiai elvontságát, spekulatív mélységeit kátéiban sem tudta levetkőzni... nem tudott a gyermekek nyelvén btszélni... bármennyire is igyekezett katechizmusában a nála egyébként is jellegzetes érthetőségre, világosságra, tömörségre, könyve nem lehetett gyermekek tanítására alkalmas eszköz, más országokban is inkább a kánoni jellegű, symbolikus könyv tiszteletreméltó szerepét tölti be.⁸²

Nálunk reformátusoknál, bár voltak a szerzők theologiai álláspontja szerint színeződő, különböző sorrendű káték, általános érvényre a ma is használatos Heidelbergi Káté jutott, melyben szerzők mondanivalóikat az Isten Igéjének fénykévéjében helyezvén el, sorrendje így alakul: Isten ismerete, az embernek maga megismerése, megváltásának ismerete és az ezért való hálaadás.⁸³

A *Heidelbergi kátét* III. Frigyes pfalzi választófejedelem megbízásából: *Ursinus* Zakariás és *Olivetanus* Gáspár heidelbergi hittudósok írták, szerkesztették apoloizáló célzattal 1563-ban; jan. 11—17-én a lelkészek zsinata elfogadja. 1565-ben a kolozsvári lelkészeknek is megküldik a szerzők.⁸⁴ 1619-ben a dortrechti zsinat a református egyház egyetemes hitvallásává, 1646-ban a szatmárnémeti zsinat, — Húszár Dávid fordításában, — a magyar református lelkészek hivatalos kátéjává teszi.

Beosztása jellegzetes. Az 52 vasárnapnak megfelelően ú. n. Ünnapokra van beosztva. Az I. Ünnapja két kérdésben a keresztyén vallás lé-

⁷⁷ Makkai, Az Út. II. évf. 4. sz. 99. l.

⁷⁸ Szász Béla: A hitnevelés és alapproblémái. 27. l.

⁷⁹ Makkai, i. m. 100. l. — ⁸⁰ Enyedi, i. m. 116. l.

⁸¹ Kálvin János: Kisebbsé művei, 6. l. — ⁸² Enyedi, i. m. 132. l.

⁸³ Enyedi, i. m. 132. l.

⁸⁴ Dr. Nagy Géza: Akik a közziklára építettek. Kolozsvár, 1937. E kötetben a Heidelbergi káté multja c. tanulmány. 67. l.

nyegének bevezetésszerű összefoglalását adja. Az I. rész, II—IV. Űrnepok, a 3—11. kérdésekben, az ember nyomerúságáról tanít.

A II. rész, az V—XXXI. Űrnepok, 12—85. kérdésekben az ember megváltását (Atya, Fiú, Szentlélek, Sákramentumok: keresztség, úrvacsora) írja le.

A III. rész, a XXXII—LII. Űrnepok, a 86—129. kérdésekben, a háládatosságról (Tízparancs, Űri ima) szól.

A Szentírásba gyökerező, abból összeállított Heidelbergi káté, világos, logikus, tudományos, túlságosan átítatott a józan ész princípiumával, kultúrális jelentőségű, „benne a hit érzelmi és akarati momentumai, — szemben a Luther kátéjával, — a mostoha gyermek sorsára jutnak⁸⁵ bár, de „méltán lett a református keresztyének egyetemes hitvallásává, mert a tiszta evangéliumnak, mélyen hívő lélekből fakadt, egyszerű, természetes és megragadó kifejezője és magyarázója a kálvini reformáció szellemében.⁸⁶

A lutheri és kálvini, illetve református kátékról azért szólottam bővebben, mert mint látni fogjuk, *mindkét typussal találkozunk* majd a román református kátéirodalomban is.

7. §. A román reformációs kátékról általában.

Az erdélyi protestánsok románok közötti térítési akcióikat, — mint Sulicá professzor mondja, — valami kis könyvecskék által kezdték, melyeket ők katechizmusnak neveztek s melyeknek az volt a hivatásuk, hogy egyszerűen és világosan, kérdés-felelet formájában világítsák meg és népszerűsítsék az új vallásos tant.⁸⁷ Valóban igaz, hogy a román reformáció munkájában nélkülözhetetlen és a legfontosabb eszköz volt a káté, de nem a legelső eszköz, mert ezt megelőzte a személyes beszélgetés, pásztoráció, gyülekezeti igehirdetés.

A román reformáció történetében úgy a lutheri, mint a református kátétypussal találkozunk s ezek közül az egyik, mint látni fogjuk, tartalmi előadását tekintve, a hitvallást és kátét egyesíti.

Jellemző, hogy a lutheri és református typusok egyaránt idegenből való fordítások, legfeljebb egy, a Wagner kátéja lehet önálló munka.

Általában rövidebbek, mint az eredetiek, kevésbé lényeges dolgokban kissé megalkúvók.

Luther s mint látni lesz alkalmunk az 1648-iki káté előszavából, *Alstédinus* is a kátét a nép Kis Bibliájának tartotta s mikor a százszok először a kátét nyomatják ki a románok számára, ebben az értelemben Isten Igéjét adják, ha talán még éppen nem is a nép, de a papok kezébe s így közvetítéssel a népnek, mert nemcsak kinyomatják és ajándékol odaosztogatják, hanem az illetékesek ráparamcsolnak, hogy tanítsák azt a népnek.⁸⁸

A reformátusok már magát a Szentírást igyekeztek romára fordítani s bár ez a részleteket kivéve, kissé hosszadalmasan megy s ha a kátét nem is arra szánják, hogy a Bibliát helyettesítse a népnél s mégkevésbé a papoknál, hanem hogy a bibliai keresztyén hitet öntudatosítsa és összefoglalja, mégis ismertetők általa a Szentírást, mert a keresztyén

⁸⁵ Szász Béla, i. m. 27. l.

⁸⁶ Makka, i. Kegyelemből hit által, 17. l.

⁸⁷ Sulicá Miklós: Catechizmele românești din 1544 (Siblu) și 1559 (Brașov) 48. l. — ⁸⁸ Jancsó, i. m. 385. f. — ⁸⁹ Metes, i. m. 231, 232. 251. l.

hit tételei, pl. az 1656-iki kátéban a bibliai szöveg bedolgozásával kerülnek az egyes kérdések és feleletekbe, de nem jegyzetes alakban, mint a mi kátéinkban, hanem főszöveggként.

A református káték használatát szintén rendelkezésekkel biztosítják. A püspököket, espereseket megerősítő levelekben rendszeren ott szerepel a káté tanítására való szigorú utasítás.⁹⁰

Ez általánosságok előrebecsátása után, a következő részben lássuk egyenként e kátékat, irodalomtörténetüket.

II. RÉSZ.

A lutheránus román káték.

Mint fentebb láttuk, az erdélyi románok legelőször szász közvetítéssel érintkeztek a reformációval.

De nemcsak azt tudjuk, hogy érintkeztek, hanem egyidejű feljegyzések birtokában vagyunk, melyek azt s mutatják, és kellő módon bizonyítják, minden ellenkező, alaptalan állítással szemben, hogy az erdélyi „oláhok is elfogadták az evangéliumot“, mint azt Farel Vilmos, a Kálvin egyik híres munkatársa írja a másiknak, Viret Péternek 1546 április 10-én kelt levelében.⁹¹

8. §. Az első lutheránus román káté.

Láttuk, hogy Henter János 1533-ban brassói nyomdáját cyrillbetűkkel is felszereltette s bár érthetetlen, hogy miért nem ezen a tizenegy évvel előbb felállított nyomdán nyomult az 1544-iki román lutheránus káté, el kell fogadnunk, hogy Nagyszebenben nyomják ki, mert eddig így tudja a vonatkozó irodalom. Ez, a ma egyetlen példányban⁹² sem ismerettség, de kétségtelenül létezett és forgalmazott lutheránus román káté, az „oláhnyelvű“ irodalom bár cyrillbetűs, de legelső nyomtatott terméke.⁹³

Címe: Catechizmul românesc, ahogyan azt néhai Cipariu Timotheus balázsfalvi kanonok állítja, ki 1838 körül, a balázsfalvi kolostor könyvtárában látta ezt a 12-rétű cyrillbetűs könyvet, melyről azt sejtette, hogy Nagyszebenben nyomul. De ez a könyv már tíz év múlva nem volt található a könyvtárban, mert 1848-ban, a forradalom alkalmával eltűnt.⁹⁴

Hogy ez a káté valóban a szebeni szászok jóvoltából nyomtatott, bizonyítja *Teutsch* Frigyes, közlése, ki Szeben város számadási könyvében megtalálta azon bejegyzést, mely szerint a Tanács 1544 július 13-án két forintot rendelt M. Philippus Pictor részére: pro impressione Catechismi Valachici.⁹⁵

Cipariu kanonok e kátéra vonatkozó fentebb említett egyszerű közlésének igazságát Haşdeu kétségbe vonja s bizonyára, hogy még rajta kívül vannak rosszhiszemű kételkedők, de ezeket kellő módon cáfolja a *Teutsch*-féle közlés. Ez a közlés többé-kevésbé fényt vet arra is, hogy ki lehetett a káté fordítója, nyomtatója, de erről később szólunk bővebben.

⁹⁰ Révész, i. m. 12. l. Corpus Reformatorum XXX. 325. l.

⁹¹ Sulică. i. m. 15. l. — ⁹² Révész, i. m. 12. l.

⁹³ Veress Endre: Erdélyi és magyarországi régi oláh könyvek és nyomtatványok, 9. l. Bibliografia Româno-Ungară I., Szabó K. R. M. 35. sz. Drăgan, Daco-românia, 1922. 582—592. l., Sulică M. i. m. 57. l.

⁹⁴ Veress. i. m. 9. l.

E könyvecske létezését bizonyítja továbbá besztercei tudósítás nyomán egy 1546-i német újságlap is, melyet legelőbb *Kertbeny* ismertetett könyvészetében.⁹⁵

Ugyancsak a könyv biztos létezéséről tanúskodik egy másik, 1546-ban kelt levél, melyet *Wurmloch* besztercei pap írt Hess János breslaui paphoz: „Van itt egy nép, mely nemcsak szokásaival, nyelvével, hanem vallásával is különbözik tőlünk. Oláhnak nevezzük; ez, habár Krisztust vallja, mégsem volt Róma egyházának alávetettje soha. Szenttartásai egészen eltérnek a mieinktől. Folyóban keresztelnek, az úrvacsorát kovászos kenyérrel és borral veszik magukhoz. Az evangéliumot és Pál leveleit nem a maguk nyelvén olvassák, hanem idegen nyelven, melyet úgy nevezünk, hogy „die Raczische Sprache“. Ezért a nép nem érti, ha papja meg nem magyarázza. A mieink közül sokan tökéletesen tudják e nép nyelvét. A káté erre az oláh nyelvre van fordítva és Szébenben (mely város nekünk, erdélyi szászoknak fővárosunk) úgynevezett ráczbetűkkel kinyomatva, melyek némileg hasonlóak a görög betűkhöz. Sokan a popák közül, mint szent könyvet úgy fogadják azt, de sokan egészen elvetik.“⁹⁶

Ez a levélrészlet, amellet, hogy a káté létezését bizonyítja s fényt vet az akkori erdélyi románok egyházi, istentiszteleti életére, még a következőket mutatja:

Először, hogy a kinyomott kátét használták is, forgalomban volt. A papok sokan, mint szentkönyvet, úgy fogadták azt.

Másodszor, hogy némelyek nem fogadták el azt, tehát *nem* hatalmi nyomás alatt voltak és nem annak engedtek a káté elfogadásával, hanem meggyőződésüknek, hiszen ilyen hatalommal ebben az időben még nemigen rendelkeznek a protestánsok, noha adataink vannak arról is, hogy a „*cuius regio, eius religio*“ elvét a szász városok tanácsa, legalább a maga körében és népével, gyakorolta, de a római katolicizmussal szemben.

Harmadszor, hogy egy olyan népnek, melynek a számára könyvet nyomtatnak, azelőtt már kellett szóban és általában hirdetniök az Igét.

Az a kérdés ezek után, hogy mi képezte ennek az 1544-iki szebeni román káténak az alapját, honnan és kinek a kátéját fordították románra?

Mindenekelőtt egy pár ezzel kapcsolatos tévedést kell eloszlatnunk. Jancsó Benedek e kátéval kapcsolatban azt mondja, hogy a „heidelbergi káté 1546-ban le volt fordítva román nyelvre és cyrillbttűkkel kinyomtatva“.⁹⁷ Nyilvánvaló tájékozatlanság e téren, hiszen a Heidelbergi káté 18 évvel később, 1563-ban jelent meg s teljes polgárjogot nálunk csak a szatmárnémeti zsinaton, 1646 június 10-től nyer, több, mint száz évvel a román káté megjelenése után.

Amiatt, hogy a szebeni román káté ma egyetlen példányban sem ismeretes, nagyon nehéz, sőt lehetetlen pontosan és teljes bizonyossággal megállapítani, hogy melyik káté volt az alapja, melyikből fordították románra.

Az az általánosan uralkodó nézet eddig, hogy Luther Kis Kátéját fordították le legelőször románra. Ezt a nézetet vallják Nagy Géza⁹⁸

⁹⁵ Veress E., i. m. 9. l.

⁹⁶ Hunfalvy Pál: Az oláhok története (I—II. k. Budapest, 1894.), II. k. 329—330. l.

⁹⁷ Jancsó. i. m. 379. l. — ⁹⁸ Magyar prot. egyháztört. (kézirat), 39. l.

és Lupaş János⁹⁹ professzorok és mások is. Jancsó Benedek¹⁰⁰ azt is állítja, hogy az általunk itt később tárgyalandó Wagner-féle görög kátét fordították románra. Dr. Révész Imre egyetemi tanár¹⁰¹ idevágó dolgozatában azt mondja, hogy vagy a Luther Kis Kátéjával (1529) azonos, vagy az ő szellemében írt oktató könyv, de lehet, hogy tartalmilag azonos a Wagner Bálint iskolaigazgató, később brassói lelkész addig már talán első kiadásban megjelentetett görög kátéjával. A bibliográfusok is bizonytalanságban vannak és az 1559-i, nem olyan nagyon régen felfedezett román kátéval gondolják azonosnak. Azt mondja Veress Endre, hogy ezt a kátét újra kiadta faximilében Bianu 1925-ben.¹⁰² Azonban, mint később látni fogjuk, egészen pontosan megállapítható, hogy ez egy másik káté. Különbözik e kérdésre is igyekszik feleletet adni Sulică Miklós marosvásárhelyi tanár vonatkozó tanulmányában.¹⁰³ Az 1544-i káté nem lehetett a Luther Kis Kátéjának a szó szerinti fordítása, mert olyan erdélyi román ember nem létezett abban az időben, aki német egyetemen tanulmányozván, annyira bírta volna a német és a népies román nyelvet, hogy pontos fordítást eszközölhetett volna. Ha pedig magyar ember lett volna a fordító, ami Sulică professzor szerint meg nem engedhető, mert csak román gondolhatott román testvéreire, — akkor miért használt volna német szöveget, a Luther eredeti Kis Kátéját, mikor ott vannak már ez időben a magyar lutheránus katechizmusok: Bencédi Székely István: A keresztyénség fundamentumáról való tanúság, mely 1538-ban először, 1544-ben másodszor jelent meg Krakkóban, 1538; továbbá ugyancsak Krakkóban jelenhetett meg az 1540-es évek elején Dóvai Bíró Mátyás: Az tíz parancsolatnak ah hit ágazatainak, és ah hit petsaetinec roeviden való magiarazatta; Batizi András: Keresztyéni tudományról való könyvecske, melynek első kiadása 1542 előtt jelenhetett meg,¹⁰⁴ de a melyek nem hű fordításai a Luther Kis Kátéjának, hanem annak felhasználásával készült *eredeti* művek.

Még töredékében sem lévén ismeretes e káté, az alapszöveg megállapítása még ma teljességgel lehetetlen. E kérdésre feleletet adandók, csatlakozunk azon eddigi általános és meg nem döntött nézethez, melyet dr. Nagy Géza is vall, hogy ez a káté a Luther Kis Kátéjának a szó szerinti fordítása lehetett.

Először, mert nem osztjuk azon nézetet, melyet Sulică professzor és a románok többen vallanak, hogy az erdélyi szászok nem akarták reformálni a románok egyházát s a könyvek nyomásával csak üzletet akartak,¹⁰⁵ s ebből a szemszögből nézték az egész kérdést. Az erdélyi szászok a németországi roknaik mintájára mindenképen el akarták fogadtatni az erdélyi románokkal a reformációt *a nélkül, hogy a románokat el akarták volna nemzetietleníteni* s később németté tenni, hogy a római katholicizmussal szembe is nagyobb frontot alakíthassanak. Mi erdélyiek, kik látjuk az itteni szászok életét manapság is, üzleti szellemét, feltehetjük, hogy már abban az időben sokkal nagyobb üzleti szellem lakozott bennük annál, semhogy elhiggyék, hogy egy, a műveltségnek olyan *alacsony* fokán, mint ahol az erdélyi románság akkor állott, jó üzlet lesz a könyv, még hozzá egy olyan könyv árúsítása, mely ősi vallásával teljesen ellenkező tanokat hárít.

⁹⁹ Lupaş, i. m. 74. l. — ¹⁰⁰ Jancsó, i. m. 379. l. — ¹⁰¹ Révész, i. m. 12. l.

¹⁰² I. Bibliográfiája, 21—23. l. — ¹⁰³ Sulică, i. m. —

¹⁰⁴ Enyedi, i. m. 117—118. l.

¹⁰⁵ Sulică, i. m. 42. l.

Másodszor, mert Wurmlochnak fentebb említett Hess Jánoshoz írt, 1546-i levelében az a mondat, mely azt mondja, hogy „A mieink közül sokan *tökéletesen* tudják e nép (t. i. a román) nyelvét”,¹⁰⁶ jogosít minket föltenni azt, hogy a Németországban tanult, lutheránussá lett s onnan e szellemmel telített ifjak közül egy, vagy több, kik ismerték a román nyelvet tökéletesen és a németet is, ők fordították le a város intézkedésére a Luther kátéját. Ezek az ifjak semmiképen sem használták a magyar káték egyikét sem munkájuknál, hiszen ma sem tudnak, vagy legalább is nem beszélnek az itteni százok oly jól magyarul, mint németül, vagy románul. Ezek az ifjak tudományos és vallásos buzgóságból és nem pénzért fordították le a kátét. M. Philippus Pictor a két forintot: *pro impressione Catechismi Valachici*¹⁰⁷ kapta, bár e kifejezés lehet csak naplótétel természetének megfelelő rövid bejegyzés, de valószínűbb, hogy ő a fordító volt és nem a nyomtató, hiszen, mint román nyelvben jártas embert említik a román történészek, kit a követségi levelezésnél gyakran felhasználtak.

Metes azonban azt állítja,¹⁰⁸ hogy a fordító a „reșinari” román pap a Bratu utódjai közül valamelyik.

Az is nyilvánvaló, hogy a káté létrehozásában semmi része nincs Dragfi Gáspár, különben a magyar reformáció nagy pártfogó urának, ki Sulicã szerint román eredetű, anyagi tehetséggel és tekintéllyel rendelkezett s felelősséget érzett volna román testvért lelki üdve iránt, mert igaza van Révésznek, midőn ezzel kapcsolatban azt mondja, hogy „Dragfi Gáspárról köztudomású, hogy családja nemzedékek óta a legelőkelőbb magyar arisztokrata családokkal volt vérrokonságban. Továbbá: Dragfi Gáspár, kisebb mértékben Csáki Mihály és Békés Gáspár is valóban nagy pártfogói voltak Erdélyben és a kapcsolt Részeken a protestantizmusnak, ilyen irányú működésükről számos adatot őrzött meg a történelem, *de* ezen adatok között egyetlenegy sincsen, amelyik azt bizonyítaná, hogy őket az erdélyi oláhság reformációja érdekelte volna és hogy annak érdekében bármit is tettek volna. Erdődön, a Dragfi Gáspár birtokán és özevényének védelme alatt tartatott az első ismert magyar protestáns zsinat 1545-ben, ennek ismerjük határozatait is, meg az összes résztvevőit is. A résztvevők között nincs egyetlen oláh sem, a határozatok között *egyetlenegy sem foglalkozik az oláh reformációval*. Már pedig ez elképzelhetetlen volna, ha az 1544-i káté, — mint Sulicã felteszi, — a Dragfi kezdeményezésére jött volna létre.”¹¹⁰

Sulicã is azt mondja, hogy a könyv ellenszenvet váltott ki és harcot idézett elő az illetékes román tényezők körében, nem azért, mert románnyelvű volt, hanem azért, mert az ősi, ortodox hittől merőben eltért. Mert a román papság rokonszenvezett a szentiratok románnyelvű fordításával (Voroneci Kodex, Scheiai Zsoltár, stb.) s akarta a román nyelv templomi használatát, pedig bizonyára Sulicã is látta neves román egyháztörténészeknél leírva azt, hogy régi román felfogás szerint a *Biblia* csak az ú. n. *szent* (zsidó, görög, latin, szláv) *nyelveken* lehetséges s nem minden nép nyelvén.

¹⁰⁶ Hunfalvy, i. m. II. 329. l.

¹⁰⁷ Sulicã, i. m. 41. l.

¹⁰⁸ Metes, i. m. I. kiadás, 126. l.

¹¹⁰ Révész, i. m. 25—26. l., a 13. sz. jegyzet.

Wurmloch fentebb említett leveléből az is kitűnik, hogy e kátét a román papok sokan, mint „szentkönyvet“ fogadták, sokan meg egészen „elvetették“.

Ebből világosan két dolog látszik.

Az egyik az, hogy a káté megjelenését megelőzőleg, már régebben folyt a reformáció munkája a románok között s a román papok többen, mindenféle anyagi előnyök kilátásba helyezésétől függetlenül követték a reformációt s ha a kátét szentkönyv gyanánt fogadták, meggyőződésük volt már az, hogy az egyházat reformálni kell, illetve, hogy a reformáció következtében az egyházi és hitéletben áldás, ha az Ige érvényesül.

A másik dolog pedig az, hogy azok a papok és nyilván azok a gyülekezetek, melyek nem vallották a reformáció tanait, nem fogadták el e kátét s tehették ezt, mert nem volt nagy a kényszer. Azok a román papok, akik ellene voltak a románnyelvű templomi szolgálatnak, sokszor existenciális szükségből tették azt, mert csak szlávul tudván végezni a misét, különösen az idősebb és tanulatlanabb papok nem voltak képesek gyorsan, vagy egyáltalán elsajátítani az anyanyelven való templomi szolgálat és igehirdetés tudományát.

Hogy e káténak eddig egyetlen ismert példánya sincs, a megjelenése óta eltelt közel négyszáz-éves idő mellett, egyik igen komoly oka lehet az, hogy a bizonyára, nem nagy példányszámban megjelenő „szent könyvet“ elkapkodták, elnyűtték az azzal rokonszenvező „némelyek“; viszont másik oka, hogy az azzal nem rokonszenvező, sőt ellenszenves román papok s később a jezsuiták, a többi protestáns könyvekkel együtt elpusztították.

9. §. A Wagner 1550-i lutheránus görög kátéja.

Wagner görög kátéja szorosan nem tartozik tárgyunkhoz. Hogy mégis foglalkozunk vele, három okból tesszük. Először, mert ezzel kapcsolatos tévedéseket kell eloszlanunk. Másodszor, mert egyháztörténeti irodalmunkban hiányzik e káté ismertetése. Harmadszor, mert szerzőnek a káté elé írt ajánlása vagy előszava egyik kifejezéséből következtethetünk arra, hogy közvetve ez is szolgálhatta a román reformáció ügyét.

Wagner Bálint, ki a nagy reformátoroknak tanítványa volt a wittenbergi egyetemen, honnan hazajöven, mint a görög nyelvben és a bölcsezetben is járatos theologus, Brassóban Honter, Glatz és Fuchs munkatársává szegődik 1542-ben, midőn a „Formula Reformationis Ecclesiae Coronensis et Barcensis totius provinciae“ c. egyházrendészeti reformatori munkát elkészítik. Majd a Honter által (1544) alapított brassói gimnázium igazgató-tanára, Honter halála után (1549) pedig a város lelkészévé lett.

Mint a wittenbergi theologusok tanítványa, ismerte mesterei azon törekvését, mellyel a gör. keleti egyházat igyekeztek megnyerni a reformációnak, s mint akinek közelében sok görög és görög keleti román lakott, maga is úgy irodalmilag, mint gyakorlatilag, igyekezett közreműködni vallási megnyerésük érdekében.

„Brassóban sok görög lévén — írja Haner György¹¹² — az igen tudós Wagner 1544-ben a kátét görög nyelven adá ki, mit a németországi

¹¹¹ Hunfalvy. i. m. II. k. 329. 1.

¹¹² Jancsó. i. m. 379. V. ö. Haner G. M. Historia ecclesiarum Transylvanicarum. 205. 1.

egyetemek nagy örömmel fogadtak. Csak az oláhok nem részesülének a világosságban; igen tudatlan pópáik, kik alig tudják vala szokott énekeiket olvasni, megvetik az új szertartást és hitcikkeket." Ha e feljegyzésnek igazat lehet adni,¹¹³ akkor ez a brassói káté a később megjelenő káténak első kiadása lenne.

Ezt a kátét Wagner megküldötte a konstantinápolyi pátriárkának is, persze eredmény nélkül.¹¹⁴

Haner azon feljegyzéséből, hogy „csak az oláhok nem részesülének a világosságban“, az is lehetségesnek látszik, hogy ez a káté a Szébenben, 1544 július 13-án megjelent román káté előtt már megjelent.

Hunfalvy azt hiszi, hogy Wagner Luthér kátéját fordította görögre az Erdélyben a Brassó és Felgyógy környékén lakó görögök számára.¹¹⁵ E szerint ez volna az első kísérlet a görögöket is megnyerni a reformáció számára.

Jancsó Benedek meg azt hiszi, hogy úgy az 1544-i szebeni román, mint ez a: állítólagos 1544-i brassói görög káté a Heidelbergi káté fordításai, bár tudjuk, hogy a Heidelbergi káté csak 1563-ban jelenik meg.¹¹⁶

Melchisedek román egyháztörténész Hunflvyval szemben azt állítja, hogy Wagnernek az ő kátéjával messzebbmenő célja volt, mint az erdélyi görögöket megnyerni. Ő az egész Kelet megnyerését célozta. Azért fordítottak görög nyelvre sok könyvet.¹¹⁷ S ez az előbb említettek alapján valószínű is, mert: 1557-ben Wagner kiadja az Újszövetséget görög nyelven,¹¹⁸ de kiad ezen kívül több iskolai könyvet is.

Azonban a Wagner Bálint 1544-i görög kátéjáról a vonatkozó irodalmat sem tud. Ellenben az 1550-iki görög kátéjának létezése egészen bizonyos, sőt, mai napig fellelhető, és a következőkben mi is ismertetjük.

„Wagner (Valentinus) KATHXHEIS OYAEENTINOY τω Οὐζυγνῶρω Κουρονέως. M. D. L. 8-r., 205 lap. Elül címl. és a szerző ajánlása Studiosis Transylvinis (latinul), 6 sztlan levél; végül nyomtatási hibák, egy 3 distichonból álló görög epigramma, „Χρὶ Στέφ.“ aláírással egy fametszet, 3 sztlan lap.

Colophon, az utolsó előtti levél előlapjának alján: ΕΤΥΠΩΘΗ ΕΝ ΚΟΡΩΝΗ ΤΗΣ Τρυνσυλουανίας, Εται ἀπὸ τῆς Θεολογικῆς μετὰ τοὺς χιλίους καὶ πεντηκοσίους πεντηκοστῇ (1550).

A legutolsó üres lapon Brassó város címere fametszetben. 1550.

Wagner latin ajánlása, melyben említi, hogy ezen görög kátét különösen az itteni szomsédoi, Görögország nyomorult maradványai számára írta, de reméli, hogy ezen munkája más keresztyén iskoláknak is némi hasznára lesz. „Datum inter medios hortas et arma, Pridie Calendae Novemb. Anno Jubilaeo 1550.“

Található a szebeni ev. gimnáziumban. Ugyanott egy másik példány, melyet sajátkezű aláírása szerint János György rajnai Phalzgraf 1608-ban ajándékozott Graffius Flerec nagykapusi lelkésznek és a medgyesi káptalan dékánjának, midőn tíz évig tartó török fogságából visszatért (a címlap után 5 levél latin praefatio). Kismarton farc. z.¹¹⁹

¹¹³ Sulicá, i. m. 47. l.

¹¹⁴ Révész, i. m. 12. l. — ¹¹⁵ Hunfalvy, i. m. II. 315. l.

¹¹⁶ Jancsó, i. m. 379. l.

¹¹⁷ Melchisedec: Bis. ort. in lupta, stb., 1—2. l.

¹¹⁸ Szabó Károly: R. M. K. II. 74. l.

¹¹⁹ U. o. II. 10. l. 45. sz. Brassó, 1550.

Hogy e könyv milyen célra készült, megmondja a szerző: „...különösen itteni szomszédai, Görögország nyomorult maradványai számára” írta. De ez a szó, hogy „különösen”; majd, hogy „ezen munkája más ker. iskoláknak is hasznára lesz”, arra enged következtetni, hogy németül nem tudó, de a görög nyelvet ismerő tudósok, tanítók, papok, görög készütségű és görög róppapi irányítás alatt álló keleti román papok és tanítók használatára is szánta s ezek valószínű, hogy használták is. Így *e káté a román reformáció ügyét közvetve szolgálta*. Minthogy azonban görög nyelvtani magyarázatok is kísérik a szöveget, valószínű, hogy nemcsak a brassói görög, román, német, magyar, hanem a más helyeken lévő iskolák is használták.

Az említett előszóból is világos, de az eredeti káténak előttem fekvő német fordításából¹²⁰ kétségkívül kitűnik, hogy ez a káté nem azonos a Luther Márton Kis, vagy Nagy Katekhizmusával, tehát nem fordítás, hanem önálló munka, melyet Wagner Bálint, a képzett theologus, pedagógus és a görög nyelv tanára írt.

Luther Kis Kátéjánál sokkal nagyobb, Nagy Kátéjánál pedig kisebb és nem prédikáció formájában, hanem a tanító és gyermek közötti, kedves „párbeszélgetéseiben” készült. A könyv vége felé vannak nem párbeszélgetések formájában írott tömörebb részek is.

Sajnos, nem juthatván hozzá az eredeti példányhoz, bár megkíséreltük, német fordítás alapján adjuk tartalmi ismertetését és egy kis szövegrészletét.

Az 1—96. lapok a Tízparancsolatot, a 97—115. a Credo, a 156—183. az Úri ima, a 184—191. a keresztség és a 192—204. oldalak az úrvacsora kérdéseit tárgyalják.

A bevezetés után *tíz* beszélgetés szól a 10 parancsolatról, *három* az Apostoli hitvallásról, *négy* a Mi Atyánkról, *egy* a keresztségről, *két* beszélgetés pedig az úrvacsoráról.

Tartalma és elrendezése szerint ez lutheránus típusú káté.

Íme az első beszélgetés szó szerinti fordításából egy kevés:

„Tanító: Gyakran ígertem neked, hogyha alkalmas időm adódna, kátéra tanítanálak, mely görög nyelven egy áttekinthető bevezetést ad a vallásba. Ezt eddig különféle okok miatt nem tehettem meg. Most, hogy erre alkalom adódik, a legkevésbé kéretem magam. Nem akarlak téged többé üres reményekkel kecsgetetni, azért ígéretemet beváltom. Ha neked kellemes, akkor kezdjük el a munkát Isten nevében.

Tanuló: Ó, gyönyörű órák, melyek most meglepetésszerűen következtek be s amelyeket olyan régen óhajtottam. Valóban, óh Mester, úgy tűnik nekem, hogy tanításod örömmel fogom hallgatni és megtartani.”
Stb.¹²¹

E káté az erdélyi román reformációban páratlan mű. Bár nem érte el azt a célt, melyet szerzője s bizonyára még sokan várta tőle, de nagy mértékben: Brassó és környékétől Konstantinápolyig sugározta ki hatását. Bizonyára forgatták azt az egyszerű iskolás ifjaktól elkezdve a görög műveltségű, protestánsizmussal rokonszenvező román papoktól a konstantinápolyi pátriárkáig, sokan.

Szolgálatára tehát egyaránt célozta az erdélyi görögök és románok, valamint Keletnek a protestáns vallásra való térítését.

¹²⁰ Valentin Wagners Katechesis. In auswal und deutsche Uebersetzung von Dr. H. Schuller, professor, Brassov-Kronstadt. 1927. 1—70. lap. — ¹²¹ U. o. 7. l.

10. §. Az 1559-i lutseránus román káté.

A román reformációnak ez az 1559-iki kátéja sokáig ismeretlen volt. Foglalkoztatni csak akkor kezdte a tudósokat, mikor Haşdeu¹ 1879-ben közreadta a Popa Grigore mohácsi (Torda-Aranyos vm.) román pap által, a saját előszava szerint 1607-ben lemásolt, addig a Codex Sturzanus rejtekében meghúzódó kátét, melyről Melchisedec² azt állítja, hogy a Kalvin, Jancsó Benedek pedig,³ hogy a Luther kátéjának a fordításából történt a másolás. Ennek a kátének a címe: Intrebare Creştinească,⁴ azaz Keresztyéni kérdések.

E kátéra vonatkozó találgatások nagy részben feleslegessé akkor váltak, mikor a Gondviselés napfényre hozta az ismeretlenség homályától az eredeti káté nyomtatott szövegét.

Ugyanis az „Astra” 1921 augusztus 28—31. napjain Máramaros-szigeten közgyűlést és ezzel kapcsolatosan, a vidék néprajzi és művelődéstörténeti emlékeiből kiállítást rendezett. A környékbeli Jódról, Anderco Artemius lelkész jóvoltából kiállítottak egy füsttől és régiségtől megfeketedett cyrilbetűs könyvet, mely hét darab, mind a XVI. századból összegyűjtött vallásos írást tartalmazott. Az utolsó, szép cyrilbetűs nyomtatvány ez a 22 oldalos káté.

E kátének a nagy nyilvánosság előtti felfedezője Bârseanu András, a Román Tudományos Akadémia egyik tagja volt, ki még a felfedezés évében a cyrilbetűs nyomtatvány csaknem teljes szövegét latin betűkre átírta s egy kisebb tanulmány keretében, az Akadémia 1921 november 11-i ülésén való felolvasás után, nyomtatásban is közreadta.⁵ Facsimile kiadásban pedig 1925-ben jelent meg.⁶

Mivel ennek a teljes szövege a magyar theologiai irodalomban csak szemelvényesen ismerős,⁷ nem tartjuk feleslegesnek itt nemcsak a Bârseanu—Bianu, hanem a Popa Grigore szövegének a felhasználásával is a teljes káté magyar fordítását közölni.

Az előszó így kezdődik:

„Inpelită de înfaţă curată Mariiă. şi...” „Testet öltött szűz Máriában. és...”⁸ „tanítá s küldé az Apostolokat az egész világra, hogy hirdessék Krisztus evangéliumát. És mondá Krisztus az Apostoloknak: Aki hisz és megkeresztelkedik, idvezül, aki ne mhisz és nem keresztelkedik meg, elvesz. És választott négy evangélistát, kik az evangéliumot héber nyelvről görög nyelvre átírták. Éppen azért a szent Atyák Basileos, Gergely, Aranyszájú János, Athanasius, és Cyrill filozófus gondolkodának és ők is átírták a görög szövegből szerb nyelvre. Ezek után némely jó keresztyének is gondolkodának és átírták a szerb nyelvből román nyelvre, önagysága, a király és Magyarország püspökének, Szávának a tudtával. És kihoztuk a szent *Evangéliumot* és a Tízparancsolatot és a Miatyánkot és az Apostolok hitvallását, hogy megértse minden ember, aki román keresztyén, amit beszél szent Pál apostol is a Korinthusiakhoz írt levél 14. fejezetében: a Szentegyházban jobb öt

¹ Cuvente din bătrâni. II. 88—114. l. — ² Melchisedec, i. m. 60. l.

³ Jancsó, i. m. 385. l. — ⁴ Moldován G., i. m. 251. l.

⁵ „Catechismul Lutheran Românesc.” Memorille Secţiunii Literare. Academia Română. Serie III. Tomul I. 1924. Különlenyomatban is. En ezt használtam.

⁶ Bianu Ion: Texte de limbă din secolul XVI. I. Intrebarea creştinească, Bukarest, 1925.

⁷ Juhász, i. m. 36—45. M. V. ö. Sulică i. m.

⁸ Bârseanu, i. m. 4. l.

szót értelemmel mondani, mint tízezret értelem nélkül idegen nyelven. Éppen azért kérünk minden szent atyákat: vladikákat és püspököket, és papokat, akiknek a kezébe eljutnak e keresztyén könyvek, hogy előbb olvassák el, olvasatlanul ne ítélkezzenek felettük és ne szidják ezeket, mivel nincs bennük semmi más, csak amit a *szent Apostolok* és *szent Atyák tanítottak*. Kifejezzük tiszteletünket irántad is Efrén főpap és mityhai püspök előtt. És hisszük, hogy a mi Megválónk a Jézus Krisztus szent-ségének áldásával lesz (t. i. e káté). Ámen."

A káté szövegének fordítása pedig ez:

„Keresztyéni kérdések.

Kérdés: Keresztyén vagy?

Felelet: Keresztyén.

K.: Ki a keresztyén ember?

F.: Keresztyén ember az, aki hisz a Krisztusban és úgy él, ahogyan a Szentek. Hiszi a bűnöknek bocsánatát a szent Atya Istentől, hogy azok megadatnak kegyelemből a Jézus Krisztus által.

K.: Kitől nevezetes Keresztyénnek?*

F.: A Krisztustól.*

K.: Mivel akarod igazolni, hogy keresztyén vagy?*

F.: Azzal, hogy megkereszteltettem az Atyának, Fiúnak és a Szent Léleknek nevében és hiszek Jézus Krisztusban.*

K.: Mivel igazolod még ezt?*

F.: Azzal, hogy tudom a hit gyökerét.*

K.: Hány dolgot kell tudnia a keresztyén embernek?

F.: Öt dolgot.*

K.: Melyek ezek?*

F.: Először az Isten Tízparancsolata. Másodszor a keresztyén Hitvallás. Harmadszor a Miatyánk. Negyedszer a Keresztség. Ötödször az Úrvacsora.

K.: Kinek adta ki Isten az ő Tízparancsolatát?

F.: Mózesnek két kőtáblán a Sinai hegy tetején.

K.: Mondd el a Tízparancsolatot!

F.: Első: Én vagyok a te Urad Istened, rajtam kívül idegen isteneid ne legyenek. Második: Az Úrnak a te Istenednek nevét hiába szádba ne vedd, mert nem lesz büntetlenül.^{10b} Harmadik: Erősítsd meg a vasárnapot. Negyedik: Tiszteld apádat és anyádat, hogy sok ideig és jól légy e földön. Ötödik: Ne ölj. Hatodik: Ne paráználkodj. Hetedik: Ne lopj. Nyolcadik: Ne tégy felebarátod ellen hamis tanúbizonyosságot. Kilencedik: Ne kívánd a te felebarátodnak házát. Tizedik: Ne kívánd a te felebarátodnak sem feleségét, sem leányát, sem fiát, sem ökrét, sem szamarát és semmit, ami az övé.

K.: Beszéljünk tovább az igaz Isten tíz parancsolatának a hasznáról. Miért adta ki Isten az ő tíz parancsolatát, hogy azok által üdvözlünk?¹⁰

* Juhász, i. m. 37. l. adja e fordítást, de a teljes szöveg együttléte miatt szükségesnek tartom én is adni csekély módosítással.

^{10a} A *-gal jelzett kérdések és feleletek egymásután nincsenek meg Bároseanu latinbetűs szövegkiadásában, azokat a Bianu által kiadott faximileből be-tűztük ki és toldottam be.

¹⁰ Juhásznál is megvan, i. m. 43. l.

^{10b} A keleti, róm. kath., luth. egyházak az Isten kiábrázolását tiltó II. pa-rancsolatot kihagyják; a parancsolatok számát a X. parancs kettéosztásával igye-keznek kiharozni.

- F.: Nem azért (t. i., hogy üdvözlünk), mert senki sem tudja azokat betölteni.
- K.: Hát miért adta ki azokat?
- F.: Három haszonért. Először, hogy a mi vétkeinket azokból megismerhessük, magunkat megalázzuk és az orvoshoz, a Jézus Krisztushoz menjünk. Másodíkk haszon,¹¹ hogy a Tízparancsolatból jó cselekedeteket és jó életet tanuljunk. A harmadik haszon, hogy a gonosz-tévő emberek Istenhez térjenek.
- K.: Hogyha Isten nem azért adta ki a Tízparancsolatot, hogy általa megigazuljunk, mi által igazulunk meg?
- F.: Az igaz hit által.
- K.: Mi tanít minket az igaz hitre?
- F.: Az evangélium.
- K.: Mi az evangélium?
- F.: Jó hír és öröm a szent Atya Istentől, hogy megbocsájtja minden bűnünket a Jézus Krisztusért.
- K.: Ki által adta ki Isten az evangéliumot?
- F.: Az Ő szent Fia által, aki által mi nekünk örömet, kegyelmet és bűnünk bocsánatát rendelte.
- K.: Mi tehát a hit, amely szükséges a mi váltságunkhoz?
- F.: Reménység a szent Atya Isten kegyelmében az Ő szent Fia halála által.
- K.: Mondd el a hitvallást, melyet a szent Apostolok alkottak.¹²
- F.: Az első fejezet a világ teremtéséről: Hiszek egy Istenben, mindenható Atyában, mennynek és földnek, minden láthatónak és láthatatlannak teremtőjében. Második fejezet a megváltásról. És az egy Úr Jézus Krisztusban, Isten egyszülött fiában, aki az Atyától minden idő előtt született, világosságból való világosság, igaz Istenből való igaz Isten; született, nem teremtetett, egy lényegű az Atyával, aki által lett a mindenség, aki érettünk emberekért alászállott a mennyekből, s test lón a Szentlélekből és Szűz Máriából és ember lón, megfeszítették érettünk Pontius Pilátus alatt és szenvedett és eltemettetett és harmadnapon feltámadt az írások szerint és felméne a mennyekbe s ül az Atya jobbjára felül s ismét eljövendő dicsőséggel ítélni élőket és holtakat, az ő országának nem lesz vége. Harmadik fejezet: A megszenteltetésről. És Szent Lélekben, a megelevenítő Úrban, azonban az Atyától jön, és az Atyában és a Fiában imádjuk és dicsőítjük. Ahogyan mondják a próféták, és egy apostoli szent egyházban. Vallunk egy keresztséget a bűnöknek bocsánatára, várjuk holtak feltámadását és a jövendő örök életet. Ámen.¹³
- K.: Mi a harmadik dolog, amit a keresztyén embernek tudnia kell?
- F.: A Miatyánk, melyet maga Jézus Krisztus tanított Máthé és Lukács apostolok által.
- K.: Mondd ember román nyelven, hogy értsük.
- F.: Mi Atyánk, ki vagy a mennyekben, szenteltessék meg a te neved; jöjjön el a te országod; legyen meg a te akaratod, mint a mennyben, úgy a földön is. A mi mindennapi kenyerünket add meg nekünk ma.

¹¹ Bárseanunál hiányzik a következő három kérdés és felelet!

¹² E kérdéstől tovább Bárseanunál is megvan!

¹³ A hitvallást a niceai és a konstantinápolyi hitvallás után fordítottam le, Erdős József: Második Helv. Hitv. Debr. 1907. Függ. 116—117. l.

¹⁴ A fordítás megfelel a Mt. 6 ; 9—13-nak, ahhoz ragaszkodtam.

És bocsásd meg a mi vétkeinket, miképpen mi is megbocsátunk azoknak, akik ellenünk vétkeztek. És ne vigy minket kísértetbe, de szabadíts meg minket a gonosztól. Mert tied az ország és a hatalom és a dicsőség mind örökké. Ámen.¹⁴

K.: Hány rendbéli dolgot kell az imádságba foglalni?

F.: Kettőt.

K.: Melyek ezek?

F.: A könyörgés és a hálaadás.

K.: Mli a könyörgés?

F.: A könyörgés az, mikor kérünk valamit Istentől, és a mi szükségünkben és nehézségeinkben az ő szent nevét segítségül hívjuk.

K.: Mli a hálaadás?

F.: Hálaadás az, midőn megemlékezünk Isten minden jótéteményeiről és Krisztusban hálát adunk néki.

K.: Hány dolognak kell lennie az imádságban? (Talán hány dolgot kell tudnunk az imádságról?)

F.: Öt dolognak. Először a parancsolatok, mert Isten megparancsolta és meghagyta, hogy imádkozzunk. Másodszor megígérte, hogy meghallgat minket. Harmadszor, hogy Isten minden ígérését csak hittel fogadhatjuk el. Negyedszer, testünk, lelkünk nehézségei, szükségai miatti kérés. Ötödször, hogy kinek a nevében kell imádkoznunk? Hogy igazán tudjuk, hogy csak a Jézus Krisztusnak nevében.

K.: Hány kérés van a Miatyánkban?

F.: Hét kérés. Három az örökélet javaiért, négy pedig ebben a világban való életünkért.

K.: Mli a negyedik dolog, amit a keresztyénnek tudnia kell?

F.: A keresztség, amint az írva van szent Máté evangéliumában a következőképpen, ahol így szól az Úr, a mi Istenünk Jézus Krisztus által: menjete az egész világra, tanítsátok az összes nyelveket, megkeresztelvén az Atyának és a Fiúnak és Szent Léleknek nevében és amint ismét mondatik a Márk írása szerint való szent evangéliumban később, aki hiszen és megkeresztelkedik, idvezül, aki azonban nem hisz, az el fog veszni.

K.: Mli az ötödik dolog, amit a keresztyénnek tudnia kell?

F.: Az úrvacsora az „oltárasztalról“, amint megíratott a szent evangélistáktól: Mt., Mk., Luk. és szent Pál apostoltól.

K.: Mondd ezeket a szavakat!

F.: Domnule! (?) Az Úr Jézus Krisztus vacsora után vevé a kenyeret és hálát adván, megtöré és adá az ő tanítványainak és monda: vegyétek és egyétek, mert ez az én testem, mely adatik a ti megigazításotokra, ezt cselekedjétek az én emlékezetemre. Hasonlatosképen a poharat is vevé vacsora után s hálát adván és adá a tanítványainak és monda, igyatok mindnyájan ebből, ez az én vérem az újszövetség, mely kiontatik sokak és a ti megigazulásotokra, a bűnöknek bocsánatjára, ezt cselekedjétek, valamennyiszer teszítek az én emlékezetemre.“

Ma ennek a káténak három kézből való szövege olvasható. Egyik a Popa Grigorie-féle másolat, a másik a jódi lelet, illetve a Bârseanu-féle latin betűkkel való átírás, és a teljes „faximile“ kiadás.

Az eredetinek mása a faximile, de hibás lapszámozása miatt a szöveg folytonosság csak helyesbítés¹⁵ után található meg.

A Bârseanu átírása pontos, csupán munka és anyagkímélés szempontjából töri meg, mint fentebb jeleztük, pár olyan helyen a szöveget, hol a káté minémúsége és beosztása szempontjából nem állhat elő félreértés.

A Popa Grigorie-féle másolat és az eredeti között „van kis eltérés — mondja Bârseanu, — de csak a másoló tájszavai és betűformáit illetőleg, tehát nem tartalmi lényegükben”.¹⁶ De a sorrend lényegesen megváltozik. Az eredeti sorrend (bevezetés, parancsolatok, hitvallás, úri ima, keresztség és úrvacsora) helyett Popánál ez áll: bevezetés, parancsolatok, imádság, keresztség, úrvacsora, hitvallás. Igaz, hogy a tanítások ugyanazok. Tehát vagy töredékekből másolt az illető, vagy mint liturgus, a kezelhetőség szempontjából tartotta jobbnak ezt a sorrendet.

A káté reánkmaradt előszavában nincs megnevezve a szerző, de a betű és írásmodor majdnem azonos volta a Brassóban, 1557-ben cyrillbetűkkel is felszerelt nyomdán 1561-ben megjelent Evangheliar Románesc és a következő itt készült művekben az a jellegzetes Ceresi-féle többszám, mely rá és segítségére, Tudor diákra vonatkozik,¹⁷ majdnem bizonyosan arra utal, hogy a szerző — Ceresi és társa közreműködésével, — valaki románul is tudó, magyar lelkipásztor lehetett. Ez utóbbit azért hangsúlyoznám Sulicával szemben, mert a szövegben előforduló magyaros kifejezések idegen embertől akkor is lehetetlenek volnának, ha az illető magyar szöveg után dolgozott volna s kellőleg bírta volna a román és a magyar nyelvet.

Hogy Brassóban és milyen tájt nyomtatott, már nem kétséges, sőt annak használatbavételére is következtethetünk Massa Simon százsz pap 1559-i vonatkozó feljegyzéséből: „Eodem anno die 12 martii Johannes Benknerus Iudex Coronensis cum reliquiis senatoribus, reformavi Valachorum ecclesiam, et praecepta Cathedeseos discenda illis proposuit.”¹⁸ Még ugyanazon évben a scheiai Szent Miklós román egyháztanácsa is elrendeli, hogy tanítsák ezt a kátét a román ifjaknak.¹⁹ Tordosi Pál román református püspök elnöklete alatt, 1569 okt. 16-án tartott zsinat végzéseinek negyedik pontjában szintén intézkednek a dolog felől: „... végeztetett, hogy minden pap, avagy egyházy zolga az hwtnek agait a Crédot es az My attyankot a koenyergyest tartozzek az keresztien koessegnek gyakran, mynden heten megmagyarazny es rea megtanytany...” Oeted articulus, hogy ha az igazan tanito pap alattval, nep koesseg az templomhoz az Jsten igeinek halgatasara es az kocnyergeo imatsagnak es az Crédonak tanulasara nem menne, tehat azcknak halaloknk orayn az pap ne communicalia meg.^{10b}

E rendelkezést meg kellett előznie annak, hogy a hit elemeit tartalmazó könyvet, vagy kátét a lelkészek kezébe adják. E feltevést meg-

¹⁵ Juhász i. m. 37. lapon így állapítja meg helyesen: 1—3. o. előszó. 4. üres, 5, 9, 7. l. bevezető kérdések: ki akar a ker. ember? a ker. élet öt gyökere, 8, 6, 10. l. a törvény, 11—15. l. hitvallás, 15—19. l. imádság, 20. l. a keresztség, 21—22. l. az úrvacsorára. — ¹⁶ I. m. 4. l.

¹⁷ Sulicá, i. m. 16. l.

¹⁸ Hünfalvy Pál i. m. II. 335. l.; Moldován Gergely, i. m. 249. l.

¹⁹ Iorga: Istoria Bisericii Românești și a vieții religioase a Românilor (Vălenii de Munte, 1908. I—II. k.), I. k. 166. l. Iorga itt tévesen az 1544-i kátéra gondol.

^{10b} Gergely Ferenc: Az 1569-i első román ref. zsinat előzményei. Erd. Múzeum, 1937. 2. füz., 127. l.

erősíti az a tény, hogy az 1570 december 9-én kibocsátott zsinati meghívó, mely Kiskarácsony napjára Kolozsvárra gyűjti a papokat s rendeli, hogy a Zsoltárra 1 forintot, az Ágendára pedig 32 dénárt vigyennek magukkal.²⁰ E meghívó a káté megvételéről bizonyára azért nem beszél, mert azt már évekkel előbb beszerezhették a lelkészek, hiszen a hit elemeit és az azok magyarázatait a káté tartalmazza. Sőt, vannak, akik nem laptalanul hiszik, hogy a káté ez időtájban már fogyni is kezdett s szükségessé vált, hogy némelyek, mint Popa Grigore is, kézzel másolgassák azt.²¹

A káté költségeit az Előszóból következtethetőleg, talán „János erdélyi fejedelem fedezte, de lehetséges, hogy a románok reformálásaért felelősséget érző Brassó város tanácsa s — alapos indokok alapján, — nem²² Dragfi Gáspár, Csáki Mihály, Békés Gáspár, mint Sulica hiszi.²³

A Popa Grigore és az 1559-i káté származásával kapcsolatban, különösen románok többen írtak s látható igyekezettel azon vannak, hogy ezeknek inkább keleti, mint reformátori és inkább más, akármilyen, de nem erdélyi és főleg nem magyarnak a románok lelki üdvössége iránt érzett felelősségéből való keletkezését igazolják.

Azokat a tévedéseket, melyek Haşdeu²⁴ azon elméletéből táplálkoznak, hogy a Popa Grigore kéziratosa kátéjának alapszövege a Maximos görög, később szláv, illetve román fordítású kátéja volna, Sbiera²⁵ már 1897-ben kellő módon helyesbítette, midőn rámutatott arra, hogy az a Luther Kis Kátéjának sorrendjét s majdnem azonos szövegét követi, de ez után is akadnak, akik — indokolatlanul — ingadoznak e tekintetben s a szláv eredet felé hajlanak,²⁶ bár Rozetti 1922-ben, tehát a „jódi lelet“ felfedése után, még azt is megállapította, hogy a másolás, nemcsak, hogy nem görög, szláv, hanem határozottan lutheránus kátéból történt, mely az 1559-i káténak már egy javított,²⁷ tehát előbb is létezett kiadásából, esetleg annak töredékéből készült. Ez a megállapítás egyben arra is utal, hogy e káténak első kiadása az 1544-i, ma még ismeretlen káté lehetett. Procopovici egy tanulmányában azt állítja, hogy az 1559-i káté szláv-husizta módosítású lutheránus káté.²⁸

Vannak, akik szövegösszehasonlítások alapján azt hiszik, hogy e káté egyes darabjai (Üröma, sákrámentumok szereztetési Igéje) az 1561-ben megjelenő már korábban kész, szlávból, „Evangeliiar Rumânesc“ szövegéből valók.²⁹

Sulică többször idézett tanulmányában a káténak a „Törvény hármas hasznáról“ szóló tanítása és a Dévai Bíró Mátyás „Apológiája“ (1533—36) vonatkozó részei között talált nagy hasonlóságot. A megfelelő két szöveg egymásmellé állításával igazolja azt is, hogy az imád-

²⁰ Lupaş, i. m. 44. l. — ²¹ Sztripszky—Alexics. i. m. 85. l.

²² Révész, i. m. 25—26. l. — ²³ Sulică, i. m. 36. stvk. lapok.

²⁴ Haşdeu, i. m. II. k. 88—114. l.

²⁵ Sbiera I. G. Mişcări culturale şi literare la Români din Stânga Dunării. Cernovic, 1897. 101. l.

²⁶ Drăganu N.: Catechisme Luterane. Daco-România. Kolozsvár, 1922. II. évf. 586. és kvtk. l. — Trei ştudii Coresiene. U. o. III. k. 929—937. l.

²⁷ Rozetti Alexandre: Les catechismes roumains du 16. siècle, „România“ écuil trimestriel tome XLVIII. Paris, 1922. 321—334. l. Per Procopovici, i. m. 2—4. l. és Juhász, i. m. 39—40. l.

²⁸ Procopovici Alex.: Arhetipul husit al catechismelor noastre luterane. a „Făt Frumos“ 72—80, 104—110. lapjairól. Különlenyomat, Suceava, 1927. 16. l.

²⁹ Mazilu: Diaconul Coresi. Ploesti, 1933. V. fej. 17—42. l.

ságról és az úrvacsoráról szóló részek a Batizi András (1550—1555) „Catechismus“-ával majdnem azonosak.³⁰

Fentiek után Juhász István theol. történeti szempontból is nézvéen e kátét, megállapítja, hogy ez a káté erdélyi román reformációs törekvések terméke, mit igazol az „Előszónak“ azon Pál-i idézete (I. Kor. 14:19), mely az „érthető“, tehát az anyanyelven történő igehirdetést követeli, mely idézet a közelkorú: Evangheliar Române (1561), Telculu Evangheliu (1564), Psaltirea Românească (1570) és a Psaltirea Slavo-Românească (1577), Brassóban megjelent és 3/4-ed részben a román reformációt szolgáló könyvek előszavában is felfedezhető.

Az előszóban az egyházi atyák és a szláv eredet emlegetése, — helyes megállapítás, hogy csak „mez“; jóindulatú félrevezetése a régi egyházhoz és szlávhoz csökönyösen ragaszkodó olvasóknak. A „Törvény“ hasznosságának, a hit alapján való bizalomnak, reménynek és a megigazulásnak tiszta lutheri megfogalmazása e káté, néhol a keleti egyház iránti élek letompításával.³¹

Nemcsak irodalmi, művelődési, hanem theologiai szempontból is nagy jelentőségű e könyvecske, mert ismertté válik számunkra az a románokat szolgáló theologiai mű, melyet valószínűleg erdélyi magyarok adtak román testvéreiknek s mely a vallásban nem a formát, hanem a lényegét keresi s a hagyományok elébe az Isten Igéjét állítva, összefoglalja és magyarázza a hit elemeit s bár benne még, lutheri felfogás szerint, az emberi üdvre esik a hangsúly, mégis nagyban hozzájárult az ördögökkel megfélemlített — és csak a papok „slujbái“ által lehetséges szabadulás hiedelmében gyötrődő — román embereknek az Evángéliumból fölismert krisztusi váltással való megörvendeztetéséhez.

III. RÉSZ

A református román káték.

E részben belül *három* református kátéről kell beszélnünk, melyek nem mások, mint az 1640, 1648, 1656-ban megjelent román fordításai a Heidelbergi káténak. Ezek közül az 1648-i didaktikai, azaz iskolai, a másik kettő pedig általánosan a lelkészek és hívek használatára készült, bár e két utóbbit is használták az ifjúság oktatására.

11. §. Az 1640-i románnyelvű Heidelbergi káté.

„Erdély nagy fejedelmeinek öntudatos református hite ébresztette fel papjaiban a vágyat arra, hogy mint Hollandia, ők is odaálljanak a

³⁰ Sulică, i. m. 24. skv. 1.

³¹ Juhász, i. m. 35—45. l.

³² Veress, i. Bibliográfiája 20—22. l. Az előszó alapján alapján rövid leírását adja, román cínnel együtt s jelzi, hogy 1 péld. a sepsiszentgyörgyi ref. főgimn., másika a marosvásárhelyi ref. koll. könyvtárában található. Úgy értesültem azonban, hogy a sepsiszentgyörgyi példány nincs meg. En a marosvásárhelyi példány fényképmásolatát használtam s mivel az első oldal nem kerülhetett a kezembe, a két első kérdés lemásolását ez úton is köszönöm Nagy Ernő tanár aflának. V. ö. Szabó K.: R. M. K. I. k. 803., II. 683. sz.

káté (t. i. Heidelbergi káté), más népek közötti terjesztésének a szolgálatába. Nem politikai érdekből, mint sokan hiszik, hanem Krisztus Lelkének parancsára, embertársaik lelke iránti aggodalomból igyekeznek az itt lakó románokkal is megismertetni hitvallásukat.³³

Szinte nyolcvan esztendő telik el, míg e kátét kiadják, de ezt a hosszú időt (1564—1640-ig), mindjárt a kezdetétől, midőn a szebeni (1566. XI. 30) országgyűlés országos ügyévé téve a román reformációt, szigorúan elrendeli, hogy a románok között az egész Birodalomban szabadon hirdettessék az Isten Igéje és hogy a román papok kényszeríttessenek bevenni és hirdetni a tiszta tant, — az evangélium prédikáltatására, a hívek pásztorlására és egyházuk megszervezésére használták fel s csak ezek után került sor arra, hogy a kátét, mint a hitvallást összefoglaló és továbbadni segítő eszközt kiadják.

Legfőbb ideje ennek különösen akkor érkezett el, midőn 1636-ban megjelenik a jezsuita Canisius románnyelvű, római katolikus kátéja, mely bizonyára nyomatékos figyelmeztetés volt a reformátusoknak a kátéjuk kiadására.

Ki is adták hát román nyelven a Heidelbergi kátét, de ez első kiadásnak „egyetlen példánya sem ismeretes”,³⁴ azonban a vonatkozó irodalom adatai szerint, létezését egy pilanatra sem vonhatjuk kétségbe.

Hogy román nyelvre fordíttatott, már Geleji Katona István, erdélyi „ortodoxus” püspöknek 1640 szeptemberében, az általa a gylafehérvári megüresedett román püspöki székre ajánlott Milovitus számára adandó „condiciók” 7. pontjából tudjuk, hol kikötötné, hogy az „immár oláhul fordított katechizmusukat kinyomassák”.³⁵ Az 1643-ban püspökké választott Simon, vagy Popa Ștefannak adott „condiciók” 2. pontjában pedig már azt kötik ki, hogy az elébe adott, tehát *kinyomatott kátét elfogadja*, a többi papokkal is elfogadtatja s erre fogja tanítani az ifjúságot s a többi papokkal is ezt taníttatja.³⁶ Veress Endre,³⁷ Barițiu György,³⁸ Koós Ferenc³⁹ s még többen a kátéről azt hiszik, hogy 1642-ben nyomult, azonban a később ismertetendő, ellene írt vitairatból, mely a káté címlapját is megőrizte, származása pontosan megállapítható. E szerint a könyv címe: *„Könyv, melyet Katechizmusnak hívnak, mely Rákóczi György keresztyén uralkodó, Erdélyország királya, a magyarországi Részek fejedelme és a székelyek ispánja akaratóból és parancsából, latin és szláv nyelvről román nyelvre fordíttatott Önagysága udvaril elkipásztorának, Csulai György úrnak tanácsával, ösztönzésére és az ő költségeivel. A fordítással Secul-ból való György pap fáradozott Gyulafehérvárt. Nyomatott Priszaka faluban, havaselvei Dobrea pap nyomdamester által 1640 július 5—25. napjain.”*⁴⁰

Ez az adat és a káté keletkezésére vonatkozó fentebb említett Geleji-féle adatok ellenmondásban vannak. Mi azt hisszük, hogy az ak-

³³ Dr. Nagy Géza: A Heidelbergi káté előállása és sorsa az egyetemes protestantizmusban. Akik a kösziklára építettek c. kötetben, 69. l.

³⁴ Dr. Veress, i. Bibliografiája, 19. l.

³⁵ Új Magyar Múzeum, 1859. I. 216. l.

³⁶ Jancsó, i. m. 530. l.

³⁷ Veress E., i. Bibliografiája, 19. l.

³⁸ Catechismul Calvinesc. 101. l.

³⁹ Egy Kálvin káté története Jászvásáron. Kolozsvári Nagy Naptár, 1867. 71—72. l.

⁴⁰ Drăganu: Codicele pribeagului Gheoghe Ștefan, Voivodul Moldovei. Studiu și traducere. Extras din „Anuarul Institutului de istorie Națională. Kolozsvár, 1924. 69—70. l.

kori viszonyok mellett igen rövid idő az a 20 nap, amit a címlap a könyv nyomtatási időtartamául jelez. *Valószínű*, az az eset áll fenn, hogy a *könyv címlapja a jelzett időben készen volt már*, de a munka valami miatt megakadván, *csak 1640 szeptember 22-e után, de azon év december 31-e előtt teljesen kinyomtatott*, mivel már 1641-ben e nyomdán megjelent könyv, más betűkről tanúskodik.⁴¹

A káté forrására nézve a címben írt „latin és szláv“ nyelv emlegetése, csupán az ilyen nemű könyvek románok között való terjesztését megkönnyítő, már ismeretes „*álruhák*“, melyek segítségével az egész országban szabadabban és szívesen látottabban mozoghattak, mert a Heidelbergi káté szláv nyelvű fordításáról *mai napig sem tudunk*.

De ha igaz, — s kétségbevonni nincs komoly okunk, — Barițiu-nak⁴² azon állítása, hogy az 1656-ban megjelent románnyelvű Heidelbergi káté nem más, mint az 1640-ben kiadott káté II. kiadása, akkor annak forráskérdése is, mint látni fogjuk, teljes pontossággal tisztázódik dolgozatunkban.⁴³

A káté elterjedéséről a püspököket megerősítő „condiciók“ és más, felsőbb rendelkezések gondoskodnak. Ilyenek, mint fentebb láttuk, az 1640 szeptember 22-én kelt rendelkezés 7., illetve a Popa Ștefánnak 1643 október 10-én kiadott rendelkezés 2. pontja;⁴⁴ az 1643 október 3-i berivoi István papnak,⁴⁵ az 1647 július 7-iki Popa Naxult Fehérmegye kilenc egyházközsége esperesévé megerősítő irat 2. pontja, mely Leóki Lőrinc, Pap Fülöp, Todinka Pap és Pap Simon román espereseknek is kiadatik,⁴⁶ Cikkingyeli Jánosnak ugyanezt írják elő egy nappal később; 1648-ban János papnak és Csucsi Péter esperesnek; 1650-ben Popa Savul, majd Molodics Mihály püspöknek;⁴⁷ és az 1652-ben Simon Petrasco esperesnek⁴⁸ előírt feltételek és rendelkezések.

Kik e rendelkezéseket be nem tartották, megbüntették, pl. Ilie Ioreșt püspököt is, ki a káté ellen dolgozott.⁴⁹

Hogy a megválasztott püspökök és esperesek az eléjük írt „condicióknak“ egyes pontjait könnyebben végrehajthassák, Geleji azt javasolja, hogy a megválasztott egyházi előjárókat gyűlésbe összegyűjtött esperesek és papok előtt ünnepélyesen iktassák be s mindnyájuk füle hallatára hirdessék ki a „condiciókat“. Ha ezek után is lenne olyan esperes és pap, ki be nem venné a kátét, tennék paraszt emberré.⁵⁰

El is terjedt a káté, mert az 1648-i Fogarasi-féle román kátének megjelenése dacára, 16 év múlva, aránylag rövid időn belül, 1656-ban ismételt kiadása megint szükségessé vált.

Egyik jelentősége — azon felül, hogy az erdélyi magyar reformátusok a velük egy hazában élő román testvéreik számára ismét egy, a románok anyanyelvén nyomtatott könyvvel gazdagították az akkori nagyon is szegény, különben alig gyarapodó román irodalmat, — hogy a XVI. századi lutheránus kátéval szemben *megjelenik benne a XVII. századi első románnyelvű református típusú káté*. Míg amaz, kissé meg-

⁴¹ Drăganu, egyetemi kéziratok kurzusából, 1938.

⁴² Barițiu, i. m. 101. l.

⁴³ Lásd e dolgozatban hátrább az 1648. ill. az 1656-i káték tárgyalásánál!

⁴⁴ Lupaș János: Barcsai Ákos és Brankovics Száva, 10. l.

⁴⁵ U. o. — ⁴⁶ Juhász, i. m. 160. l. — ⁴⁷ U. o. 256. l.

⁴⁸ Bod Péter: Smyrnai. Szent Polikarpus. Ismertette Mózes András: Kiáltó Szó. 1938. év. jan. 7-i száma 7. l.

⁴⁹ Popea, Vechia mitropolia orthodoxa română, 79. l.; Jorga: Sate și preoți, stb. 53. l. — ⁵⁰ Pokoly József: Az erd. egyh. tört. II. k. 172. l.

alkuvó, szubjektív, inkább az emberi üdvösségre néző, emez a megváltást végbevívő Szentháromság egy *Isten dicsőségét* és a megváltott *ember hálaadását* tartja szem előtt. Míg azok a Tízparancs, a Hiszek-egy, Üriima és a sákrámentumok előadásában, illetve keresztyén hitnek és életnek az ezekből vett elemekkel való megrajzolásában merülnek ki, addig ez új elemekkel bővülve, tanítását a teljes Szentírással támasztja alá, vagy másképen szólva, a káté tételeit a teljes Istenige fénykévéjébe állítva, fogalmazza meg.⁵¹

A még mindig emberi képzelgéseken, régi hagyományokon, egyházi ceremóniákon tengődő és az ördögökkel való rettenetes félelemben s csak a papok, meg a szentek közbejárásában bízó lelki sötétségben élő román nép számára az Isten Igéjének világosságát és magának *Istennek tulajdon szavát közvetítő ezen könyv jelentőségében felbecsülhetetlen.*

A román papságnak egy könyv volt a kezében, amelyből az evangéliumi hit tételeit vasárnapról-vasárnapra, úgy a felnőtt hívek, mint az ifjúság számára felolvashatta, magyarázhatta és az iskolába járó gyermekeket katekhizálhatta.

Másik, — igaz, hogy az evangéliumi hitre nézve inkább csak negatív — jelentősége e káténak az, hogy *határozott állásfoglalásra kényszerítette a görög keleti románok egyházi vezetőit, mert nemcsak Erdélyben terjedt el ez a káté, hanem eljutott a Kárpátokon túl fekvő román Fejedelemségekbe is, hol nagy ellenszenvet, éles visszhangot váltott ki és fegyverbe állította a gör. keleti egyház vezetőit. A küzdelem eredménye az, a már imént említett theologiai vitáirat, melynek szerzője Varlaam moldvai mitropolita, ki, mint a görög keleti románok „ingasisre...” Tehát a „jó” oláh írás és hogy „oláhbetűkkel kell leírni” kidozás nélküli vezérharcosa...”, felelősségének tudatában védelmére kelt azon igaz hitnek, mely a lelki egység kötelét képezte a különböző politikai kormányzások alatt szétszórtságban élő románok között, ki írsaival Moldva határain túl élő erdélyi testvéreit is bátorította, hogy álljanak ellen a kálvinizáló kísérleteknek.*⁵²

Már a szóbanforgó Heidelbergi káté román fordításának megjelenése előtt, Varlaam, az Erdélyből oda állandóan kijáró papoktól, szerzetesektől és a magukat felszenteltetendő püspököktől pontosan tájékozódott az erdélyi református román misszió állapotáról s mielőtt ez a káté az ő kezébe került volna, *már harcolt a protestántizmus ellen,* hiszen ott van az 1642-i jászvásári azon zsinaton, mely a konstantinápolyi Cyrill pátriárka protestáns kátéját kiátkozta s az említett Movilă Péternek Márturisirii Ortodoxe c. gör. keleti hitvallási iratát elfogadja. 1643-ban megjelent könyvében a börtönről⁵³ szóló tanításában, 1644-ben pedig „Az egyház hét szentsége” c. munkájában már saját irodalmi ténykedéseivel, a két sákrámentumosok ellen hadakozik.⁵⁴

A református káté ellen írott munkájának címe: *„Könyv, amelyet a Kálvinista Katechismus elleni Válasznak hívnak, készítette Varlaam Iuceavai mitropolita, Moldva érseke.”*⁵⁵

⁵¹ Enyedi, i. m. 116. l.

⁵² Lupaş: Varlaam Moldva Mitropolitája. Előadás a kolozsvári Ortodox Theológián: „Zece ani în slujba bisericii.” 1924—1934. c. kötetben. Fordította: Mózes András: Ref. Szemle 1935. év, 14—15., 22—23. sz. 217—225., 348—356. l.

⁵³ Lupaş: Varlaam. Moldva Mitropolitája, 350. l. — ⁵⁴ U. o. 352. l.

⁵⁵ Drăganu, Codicele pribeagului, stb. I. m. 65. l.

E káté elleni küzdelmet, arra adott *Válaszának* előzményeit és keletkezését, magától Varlaamtól ismerjük, részben *Krónikájából*, részben *Válaszának előszavából*.

„Szeretett fiaim, történnén, hogy a román Fejedelemségekben időztem... beszélgettem a vezetőkkel... az igazhitű *Udrişte* Nasturel úrral... Io Máté vajda második kancellárjával... ki más új könyvek között, hozott egy kis, a mi román nyelvünkön nyomtatott könyvet és amint olvastam és láttam a könyv címét: *Keresztyén Katechizmus*, melyet én a léleknek halálos mérgével találtam tele, s e dologról, — az Isten előtt teszek bizonytságot, — hogy nagy bánat és sok undor töltötte el az én lelkemet. E dolgok miatt hívtam, gyűjtöttem össze a zsinatot mindkét országból, hogy megmutassam rossz magyarázataikat, melyekkel félrecsavarják a Szentírást. És ezt nem azért tettem, mintha igazhitű cselekedeteikről gondolnék valami rosszat, mert jól tudom, hogy a ti hiteteket, melyet először tanultatok, az eretnek könyvek és azoknak tanításai *nem* ingathatják meg... hanem azért (teszem), hogy megmutassam a sötétségüket és hogy milyen értelmetlenek a Szentírással szemben, melyet a maguk akarata és kívánsága szerint magyaráznak.“

„Krisztusban szeretett fiaim, írtam ez új katechizmus felől, mely katechizmussal az igaz hiten kívül lévők remélik, hogy elrémítenek és megcsalhatnak titeket tévelygő eretnekségükben a Szentírásból vett bizonyítékokkal. Azért írtam, hogy tudjunk ellenállni, ha jön a szükség ideje, hogy megerősödjete az igaz hit tanításaiban... s ha lesz valaki, aki bármely más hitet is tanít legyen az angyal az égből, ne higgyetek neki, hanem mondjátok, hogy *legyen átkozott*, hogy mentsétek meg magatokat, ... mert én azt mondom fiaim, amit az én őseimtől vettem és a Szentlélektől megvilágosított papi gyűléstől, hogy mint illik, tartsuk meg (az igaz hitet), hangosan tegyünk (róla) bizonytságot és ha kell — mondja a Krisztus, — vérünkkel is!“⁵⁶

Ezt a zsinatot némelyek szerint⁵⁷ 1642-ben tartotta Varlaam, de a zsinat éve magának a könyvnek címéből ismerős: 1645.

A zsinat határozatait, végzéseit irodalmi formába Varlaam, — annak utolsó sorai szerint, — a világ teremtésének 7155. és az Ige testtelésének 1647. esztendejében, „az apostoli tanítás szerint az igazhitű zsinat tanácskozásai után“ adta ki.⁵⁸ Mint nagy érdekességet jegyzik fel, hogy a zsinat vitái román nyelven folytak.⁵⁹

A könyv előszavában elmondottak után találjuk a református káténak már fentebb idézett hosszabb címét,⁶⁰ mely után nyomban ismétli, hogy eljutott e könyvecske „hozzánk, románokhoz is Moldvába és Havaselvére“ s megtalálta benne az isteni parancsolatokat, a mi Urunk Jézus Krisztus és a szent Apostolok régi és új parancsait és annak Előszavában az olvasókhoz írott, őket a Szentírás olvasására buzdító bibliai idézetet: „Tudakozzátok az írásokat, mert azt hiszítek, hogy abban van a ti örök életetek (Ján. 5:39). Erre feletül idézván az apokrifus Sirak 15:17 versét, figyelmezteti olvasóit, hogy az Igében egyaránt előttük van az élet és a halál; aki az Igét olvassa, vigyáznia kell, nehogy

⁵⁶ Lupaş: Varlaam Moldva, stb., I. m. 353—354. l.

⁵⁷ Veress, I. m. 19. l. s vele mások talán a Cyrilli kátéját kiáltkozó zsinattal tévesztik össze. — ⁵⁸ Drăganu, Codicele, stb., 72. l.

⁵⁹ Lupaş: Az erd. gör. keleti egyház és vall. ünne, I. m. 9. l.

⁶⁰ Drăganu, I. m. 70. l. —

a halált válassza. A Biblia olvasását és magyarázatát, egyesek által, veszedelmes és megengedhetetlen dolognak tartja s a keleti egyház tanítása szerint azt, csak a *zsinat* magyarázhatja.

A csak töredékesen ismert⁶¹ és éppen ezért csak így közölhető Válaszirat tartalmából, de e dolgozat *Függelékében* adandó „Viszonválasz”-ból is megállapíthatólag, a továbbiakban Varlaam, tulajdonképpen kilenc pontban a református káté bírálatával, a 10 pontban pedig a keleti egyház tantétéleivel foglalkozik.

Szól először is az Istennek nem a Kijelentés, hanem a hit általi megismeréséről, majd az Isten dicsőségét az életben és a halálban való szolgálatairól (természetesen félreértvén a mi káténk 1. kérdés-feleletét), azután az ember bűnösségéről, a bűnről és az azokat elfedező imádságról, böjtről, ismét a Krisztus *elégtételéhez* való (!) *segítségnyújtásról*, tovább az egyház meghatározásáról, az apostoli jelleg fontosságáról, folytatólag a jócselekedetek megigazító voltáról és azok szükségéről, a következőkben a bálványimádást tiltó II. parancsolat dacára is lehetséges képtiszteletéről, a továbbiakban az Isten barátainak, a szenteknek segítségülhívásáról, s végül a fentiek összefoglalása után, a Movilă-féle hitvallás felhasználásával a keleti egyház tantételeit ismerteti.⁶²

Varlaam e könyvének kettős jelentősége van.

Egyik az, hogy ez az első román könyv,⁶³ mely először körvonalozza román nyelven a gör. keleti egyház tantételeit. Másik, hogy mint látni fogjuk, a gör. keleti egyház és annak tanai pontosabban és hozzáférhetőbben válnak reformátusok számára *támadható* felületté.

A Varlaam e munkáját, a maga egész terjedelmében bizonyára Csulai György erdélyi református püspök maga tanulmányozhatta s mint azt látni lesz alkalmunk, kellő értékére szállítva, részletesen és alaposan meg bírálta.

Mi is, — bárhogyan el vannak telve a moldvai főpap egyházának akkori és jeleni nagyjai Varlaam theologiai nagyságával és pásztori buzgóságával, — mely utóbbi sokkal felülmúlja az előbbi, — csak e töredék ismeretének birtokában kénytelenek vagyunk megállapítani egészen röviden, hogy inkább hagyományokra támaszkodó, a Szentírást félreértő és félremagyarázó, mindenek felett, nem rendszerezett írás. Ha hatással volt Erdélyben, — ami kétségtelen, — igaza van Juhásznak, csak a benne nyomatékkal hangsúlyozott és két kézzel szórt átoknak tulajdonítható.

Ezen református kátéval és az erre feleletül megjelent románnyelvű Válaszírattal kapcsolatban ezt, a többé-kevésbé helytálló, későbbi irodalmi visszahogot találjuk: „A legelső, mire őseink e vallásos harcokban gondoltak, hogy saját fegyverükkel támadják meg a reformátorokat, t. i. a román földön nyomtatott román könyvekkel; a keleti egyház hitelvei alapján kezébe adni a népnek olyan könyveket, melyekben Kálvin elvei ne legyenek. Ez volt a rendszerük, bizonyára ezért rendelték nyomdát Máté, Lupu, Șerban és Brancoveanu fejedelmek.”⁶⁴

E megállapítás kissé, de nem túlságosan elismerő a református misszióval szemben, mert belátja ugyan, hogy *e munka hozzájárult a román irodalom megalapításához*, de nem látja meg azt, hogy *az Isten*

⁶¹ U. o. 71—72. l. — ⁶² U. o.

⁶³ Található a Román Tudományos Akadémia Könyvtárában, Bukarest.

⁶⁴ Missall: *Epoca lui Mateu*. Bucureșt, 1866. Egy Kálvin káté szerepe a román irodalom megalapításában. 63—64. l.

Igét s annak a teljes Szentírást alapul vevő értelmezését tartalmazó hitvallást is odaadta a románok kezébe. E hitvallás nemcsak egyes hívek és gyülekezetek evangéliumi hitét mélyítette el, hanem hozzájárult a keleti egyház eszméltetéséhez, legalább Erdélyben a keleti egyház átalakításához, átszervezéséhez, de indirecte, hozzájárult a keleti egyház hitvallásának a megszerkesztéséhez is.

De amily szép örvendezni a protestántizmusnak a román nemzeti irodalomra gyakorolt jó hatásának, oly kevésbé szép örömmel üdvözölni azokat a könyveket, amelyekben nem „lesznek ott a Kálvin elvei“, merl ez, sajnos, annyit jelent, hogy a románok többre becsülték a hagyományokat és ceremóniákat, mint az Isten Igét és annak egyházunkban és életünkben való érvényesülését.

Ime, amit a Heidelbergi káté román fordításának első kiadásával, elterjedésével, hatásával és áldásával kapcsolatban röviden elmondhattunk!

12. §. Az 1648-iki Heidelberigi román káté.

A román reformáció kátéirodalmának egyik, eddig legkevésbé ismert és legkevésbé méltatott, de egyben a megismerés lehetőségeit leginkább nyújtó *legelső latinbetűs* darabja, melyet a Gondviselés számunkra napjainkig teljesen épen megőrzött. Hosszadalmas címe sokat megmond a könyv származásáról és mivoltáról.

„CATECHIZMUS

Az az:

*A' keresztyéni vallásnak és hitnek Rövid kérdésekben és fele-
tekben foglaltatott szentírásbeli bizonyságokkal megerősített
summája, vagy veleje, melyet deák és magyar nyelvből Oláh nyelvre
fordított Fogarasi István lugosi, már az igazságot részszerint meg-
ismert oláh-magyar eklézsiáknak lelkipásztora. 2. Tim. 3. v. 15. És
hogy gyermekségedtől fogva tudgyad a szentíráásokat, melyek té-
ged böltsé tehetnek az üdvösségre etc. Feiérvárat nyomtatott Bras-
sai Major Márton által 1648. évben.*⁶⁵

23—24 soros 4-edrétű, mindössze 48 lapnyi könyvecske. Sajátsága, hogy a káté román szövege különös magyar-latinos fonetikával, e tekintetben párját ritkító munka.

Komoly és kedves, mindenkire aprólékosan kiterjedő, de mégsem terjengős magyar előszava (2—6. l.) a következő:

⁶⁵ Veress; Bibliográfiája 20-22. 1. Az előszó alapján rövid leírását adja, román címevel együtt s jelzi, hogy l péld. a sepsiszentgyörgyi ref. főgimn, másika a marosvásárhelyi ref. koll. könyvtárában található. Ugy értesültem azonban, hogy a sepsiszentgyörgyi példány nincs meg. Én a marosvásárhelyi példány fényképmásolatát használtam s mivel az első oldal nem kerülhetett a kezembe, a két első kérdés lemásolását ezután is köszönöm Nagy Ernő tanár afiának. V. ö. Szabó K.: R. M. K. I. k. 803., II. 683. sz.

‘‘Eloeljáró beszéd.

A' tekintetes s Jóságos tselekedetekkel fenloe, nemes nemzetes Bartsai Ákosnak, Lugos és Káránsebes foe Bánnjának; Szoerény Vármegyének foe Ispannyanak; kegyelmet, és békességet kíván.

Igen helyesen mondgya nékem kivált-képpen való foe Fautorom a Szent Pál I. Timot. 4 v. 1 etc. imez mondást: Az utolsó uedoeben némellyek el szakadnak az igaz huettoel, kik hitetoe lelkekhez, és oerdoegi tudományokhoz figyelmeznak; A' kiket Szent Péter és Judás Apos ol v. 18 Tsuffolóknak, és az eo fajtalan gonosz kívánságokban való járóknak mond lenni; immár, ha meggondoljuk a' Sz: Pálnak mondását, hol lehet negyobb eordeogi tudomány, mint az ember lelkének eudvoességére tartozandó eszkoezoet meg vetni, s' annak (2. l.) olvasásától is sokakat Isten ellen megtiltani? Hol lehet nagyobb eordeogi tudomány, mint Isténtoel ki adattatott a' Próféták, és Apostolok által megíratot, s é szélyes világon ki praedikáltattatot, Istenes tudománt megvetni? és az oennoen magok már sokaknak porrá let, s' léendoe agyokból ki-koholtattatot emberi találmányokat sokval fellyeb a' Szentírásnál boetsuelleni. Igaz keresztényi huetnenek ágazati helyett, mely megeroesítettet volna szent-írásbeli bizonságokkal, élnek csak a' sok Rózariumval avagy inkább spinetumval. mely embernek lelket inkább sértegeti hogy sem gerjeszti; a' sok Breviáriumval hogy már brevis via az az: Roavid ut de mire kérded! nem az égre, hanem a kénra, a' sok legendákkal avagy inkább ablegandukval. De hol a' Catechismus? nints! hanem a' sok Breviariumok, a' mellyekben a' Szentekroel való imádások vagynak. a' Szentek penig nem utunk nekuenk az égre, hanem egyeduel a Christus Joh. 10 v. 9 Én vagyok az ut etc. Így azért elhagyván a' kutfeot, oly vermet ásnak, melyben nintsen viz. Jer. 2. v. 13. Semmire kolloenek tartják tehát a' Sz: írást, holot a Sz: írás (3. l.) Istentől illetet, és hasznos a' tanításra meg-jobbitásra, dorgálásra, egy szóval az uedvességre. Meg-tetszik tehát innen, hogy valakik a' Sz: írást, némellyektoel megtiltyák, azok nem kívánnják azoknak uedvességeket, mégpenig azt mondván: A! Papok az arany-alma, azaz a' Sz: írás oek vetekeegyenek az arany-alma felet; Nem kueloemb ez mintha azt mondaná valaki: Tsak a Papoknak kel az ue voesség másnak senkinek sem; Édes Idvoezitoenk miért intene minket az írásoknak tudakozására? mondván: Joh. 5 v. 39. Tudakozzátok az írásokat, mert azokban vagyon oeroek élet. Még ugyan gyermek korában kívántatnék az embert a' Sz: írásra tanítani, a' mint a' Sz: Pál 2. Tim. 3 v. 15. Igen Commendállya a' Timotheust, hogy gyermekségetoel fogva tudta légyen a Sz: írást; Bizonyára mondom hogy a' vak sidók meg-haladnak minket, mert oek elsoeben is a' tanuló gyermeket a' Sz: írásra fogják, ughyogy: 5 s 6 esztendoes gyermek, már szépen olvassa a' Sze-itrást;

de láss nagy gorombaságot a' mi Magyarink koezoet, 20, avagy 25 né-
 mely esztendoes (4. l.) szakállos légyen-alig forgatat kezében életében
 Bibliát. Mivel azért a Biblia, nem minden bokorban hever, és nagyobb
 koeltséggel-is jár, (kivált-képpen a' mi Országunkban) s' annak feloette
 az huetnek ágazati is nintsenek roeviden oeszve foglalva kérdésekben
 és feleletekben; Így találták fel osztán az huetnek ágazatira való
 kérdéseket, és feleleteket tudniillik a' Catechismust; mely Catechismust,
 amaz nagy boldog emlékezetue Fejérvári profosszor ALSTEDIUS uram,
 kis Bibliának mond vala lenni. Így azért itélvén, soet ugyan látván 'e'
 kis Bibliát az az: a' Catechismust méltónak és illendoenek lenni a'
 gyermeki elméhez mely még igen gyenge, Imé tehetségem szerint
 Magyar nyelvboel Olára, nem kitsiny munkával meg-fordítottam; mel-
 lyet kigyelmednek is B. Ban Uram midoen meg-jelentettem volna, ottan
 mindjárast fogadá a' ki-botsátásban való Patrociniumat, é' két helyek-
 ben, ki-vált képpen ugymint Lugos és Káránsebesben lévőe keresztyén
 vallásu Scoláinknak s' azokban tanuló iffiainknak huetoekben való
 meg-eroesíttetésekre, mellyet az Ur talentumozzon meg kegyelmednek
 (5. l.) mind e' mostani életben s' mind penig a' más életben Adgya oe
 Felsége, hogye mostan Ecclésiánkhoz huetboel mutatot s' származat
 gyuemoeltse foganatos legyen, hogy az iffiuság úgy épuelhessen. hogy
 az eo huetbeen való épueletek elsoeben-is az Urnak tisztességére, s'
 az iffiuságnak lelkének uedvességére szolgállyon Végezetre adgya az
 Ur hogy e mostani keresztyén vallásu Scholánkhoz mutatot, s, mu-
 tatandó Atyai Dajkálkodsának sengéje, inditson fel engemet is én ál-
 talam oláh nyelven már elkezdet s' mostan penig egyéb foglalattosságim
 miat tsak uezegében maradt Dávid Soltárinak meg fordítására, s'
 annak utána Isten s' a' Kegyelmed segítsége által azoknak Joevend
 oeben Oláh nyelven nap fényre való ki-botsátására, mely ez ideig nem
 volt. Hogy így megtanulván az iffiuság az huetnek fundamentumit,
 maga saját nyelvén áldhassa, ditsérhesse az oe Teremtoejét: mellyet
 mind a' két részroel engedgyen meg az Ur Fiáért a' Jézus Christusért
 Amen.

FOGARASI ISTVÁN." (6 l.)

Románnyelvű előszót szerző nem írt kátéjához.

Ezen előszóban komoly, evangéliumi hittől áthatott indoklását adja
 a káté származtatásának.

Az utolsó időben némelyek elszakadtak az igazhittől, mert elsza-
 kadtak a Szentírástól, nem isteni, hanem ördögi, emberi tudományok, le-
 gendák, szentek olvasó-füzérek és gyötrő szerszámok útján keresik az
 üdvöt s nem annál, aki valóban az Úr, ... kűtfő helyett vermetek ástak. A
 Szentírás aranyalmáját csak a papoknak hagyják, pedig az üdvösség min-
 denkié, még a gyermekeké is. Az 5-6 éves zsidó gyermekek ismerik, ol-

vassák a Szentírást, a magyar legény 25 éves, szakállas, alig forgatott életében Bibliát, mert az ritka és drága, de meg nincsen is abban röviden összefoglalva a hitnek ágazata. A kátét illendőnek tartja a gyermek elméhez s románra fordította, hogy *az ifjúság vehessen épületet az igaz hitben*, hogy a maga saját nyelvélvén áldhassa, dicsérhesse az ő Teremtőjét. Hálás köszönettel adózik Barcsai Ákos bánnak a káté költségeinek fedezéséért.^{82b}

Fogarasi István, e kátét fordította. Kézenfekvő a kérdés, *milyen* munka alapján dolgozott? E kérdésre nézve, ha a könyv címének és az előszónak vonatkozó kifejezéseit vizsgáljuk, úgy találjuk, mintha ott ellenmondás volna. A címben azt mondja: ... deák és magyar nyelvből fordította..., az előjáró-beszédben ez áll. ...„tehetségem szernit Magyar nyelvből Oláhra, nem kitsiny mukával meg-fordítottam“.

Ez ellentétes két kifejezést helyesen úgy kel értelmeznünk, mint ahogy az a valóságban tényleg volt is. Nevezetesen, Fogarasi *egy latin-magyar szövegű Heidelbergi kátéből ugyan de csak a magyar szöveg felhasználásával végezte e munkáját*.

De miért használt kétnyelvű kiadást, ha csak az egyik szöveg után dolgozott? Az előszóban erre is utalás történik: „Igy azért itéivén, soet látván a' CATECHIZMUST, (t. i. éppen a szóbanforgó megrövidített és leegyszerősített kiadást!) *illendőnek lenni a gyermek elméhez... lefordítottam*.“

Tehát nem volt a kezénél más, a gyermekek számára készített, könnyebb kiadása a Heidelbergi káténak, csak ez a kétnyelvű s azért használta ezt.

Hogy e feltevés egészen helyes, azt mutatja az a felfedezés, melynek kapcsán Isten segedelmével, *minden kétséget kizárólag megállapítottuk s az a allábbiakban bemutatjuk, hogy ez az 1648-iki, Fogarasi-féle román káté-fordítás az 1636-1643 között több kiadásban megjelent személvénye, latin-magyar szövegű Heidelbergi káté után készült*⁸³.

Egyfelől, hogy ez igenfontos megállapításunkat igazoljuk, másfelől, hogy a Fogarasi kátéjának ezen Marosvásárhelyen található unicum példányt közismertté és hozzáférhetővé tegyük, az alábbiakban párhuzamosan adjuk a két szöveget.⁸⁴

^{82b}. Lupás, Barcsai és Brancovics, stb. i. m. l. l.

⁸¹. Catehismus Religionis Christianae. Conpediosae propositus, et sacrarum literarum testimoniis confirmatus. Ex ore infantium et lactentium disposuisti laudem, Pal: 8:3 Mtth. 21:16, Albae Juliae MDCXXXIII. - Magyarul: lásd a szövegben! Kis nyolcadrét 83 l. latin-magy. szövegű a Hied. kátéből 77 kérdés és felelet s két imádságot tartalmaz. - V. Ö. Szabó K., R. K. M. 98. sz. - Én e káté 1643-iki tehát III. kiadását használtam, mely az Erd. Múz. Egl. 2279. raktári számú Unicum példánya.

⁸⁴ A magyar és a román szöveg párhuzamos adása mellett az 1-2 kérdés latin szövegét is adjuk összehasonlítás céljából.

CATECHISMUS.

Atsaja et atsaja; Summa sau Medu-
ha a uluilei fi á kredinciej Chrisztia-
naszkáe, kuprláse en Entreberj, si
Reszpunszurj szkurtáe; fi ku adeva-
tury den szkriptura szventáe enterlte.

Catechizmus Latino, Ungarico, Wa-
lachicus Translatus opera ac Studio
Stephani Fogarasi Symistae Oppidi
Lugas, Anno 1647 die 18 Decembri.

Den gurile á Probotilor mirs, fi szu-
getorj de cíce, (kariénke nu stiu grei)
aj orendit á dutse en vig Lauda ta
Psal. 8. v. 3. Matt. 21. v. 16.

Kercile á Sakripturej Szventáe ku
numerul ész saszedets si sasze 66.

Kercile a Testamentumu luj Vekju
esz Trejdzets si novae 39. Alu Mozes
tsints. 1. Ds pre Roditura. 2. De pre
Jess tul den Aegiptus. 3. De pre Cere-
monile á Leviténilor. 4. De pre begetu-
ra de szame á Dihaniej. 5. De pre du-
pleketura á Ledisiej (7. l.)

Kercz de Hlsztorie esz doszpredzetse.
12.

Una alu Josue una á Dsudetzelor,
una alu Ruth, Doae alu Samuel, Doae
a Krajllor, Doae á Chronikáej, Una alu
Esdras, una alu Nehemias. una á Est-
herej. Tsints kercz sz szkrláse pre ver-
surj. Alu Job, Kentetsele alu David,
Pledele alu Sallamon, á povestuitorilor,
szau á Popilor, Kentetse á kentetselor.

Kerczile á Prorotsilor esz sapte-
szpredzetse 17. Esajas, Jeremias, si
plenszura alu Jeremias, Ezechiel, Da-
niel, Hoseas, Joel, Amos, Obdias, Jo-
nas, Micheas, Nahum, Habachuch, Sop-
honias, Haggeus, Zacharias, Malachias.

Kerczile á Testamentumului nov esz
Doedzets si sapte. 27.

Patru Evangeliomur. Szvent Mathe,
Szvent Mark, Szvent Lukats, si Szvent
Janos. (8. l.)

Faptele Apostolilor; Patru szpredzet-
se. 14. Kercz alu Szvent Paul Apostol.

Karte szkrláse la Romani, la Corínt-
heusi doe, la Galácieni, la Ephesiensi,
la Philippeni, la Colosseni, la Tessaloni-
ceni, doae, la Thimotheus, doae, la Ti-
tus, la Philimon, la Sidovi.

Sapte kercz kjuaze.

Alu Szvent Jakob una, alu Szvent
Petru doae, alu Szvent Janos trej, alu
Iudas una.

Karte de pre Prorotsitura. Vedenye
szau vedere alu Szvent Janos.

CATECHISMUS*

Az az:

A' Keresztyéni vallásnak és
hűtnek Rövid kérdésekben

és felletekben foglaltatott, szent írás-
beli bizonyságokkal megh erösítettett
summája, avagy veleje.

A' még szólni nem tudó és tses szopó
gyermetskéknék szájokból rendeltet
véghez vinni a te ditséretedet.

Psal. 8:3. Matt. 21:16.

Felirvaratt MDCXXXIII.

Az sz. írásnak koenyvei. Számszerint
latvanhatak.

Az O testamentumi koenyvek har-
minc kilencek. A' Mózes oet koenyvei.
A' teremtséről, az Aegyptusból való
kijoevetelroel, a' levitai Ceremoniakról.
a' népnek meg számláltatásáról, és az
Toervénynek meg kettoeztetéséről.

Tizenkét historias koenyvek. Josuejé
egy, a' biráké egy, Ruthé egy, Samuelé
kettoe. a' Királyoké kettoe, két Croni-
cák koenyvel, Esdrásé egy, Nehemiásé
egy, Estheré egy.

Oet versekre iratott koenyvek. Job,
Soltárok. Példabeszédek. a' Predikátor,
az Enekeknek éneke.

Az Prophetak koenyvei tizenhetek.
Esaiás. Ieremias Prophetalása és Si-
ralma, Ezechiel. Daniel. Hoseas. Joel.
Amos. Obadiás. Ionas. Micheas. Na-
hum. Habacuc. Sophonias. Haggeus.

Zacharias. Malachia.

Az Uj Testamentumi koenyvek hu-
szon hetek.

Négy Evangeliomok. Sz. Matthéé. Sz.
Marké. Sz. Lukatsé, és Sz. Iánosé.

Az Apostolok Actai. A' Sz. Pal
Apostolnak tizen négy levelei. A' Ro-
mabeliekhez, az Corinthusbeliekhez
kettoe, az Galatiabeliekhez, az Ephe-
susbellekhez, a' Philippibellekhez, az
Colossabellekhez, az Tessalonicabeliek-
hez kettoe, a' Timotheushoz kettoe, a'
Titushoz, az Philemonhoz, a' Sidokhoz.

Hét koezenséges levelek. A' Sz. Ia-
kabé egy, a' Sz. Peteré kettoe, a' Sz.
Iánosé három. a' Iudase egy.

Prophetal könyv. Szent Iános jelené-
sei.

Az keresztyeni hűtre való
roevd tanításnak célja és részle*

Matt. 11. v. 28. 29. Venicz tocz lamine karivacz usztenit; si jeu voj ohdini pre voj, luvacz szusz dsugul mieu si envezacz de la mine, ke jeu szemt blend si ku himae szmirite si vez affla ohdine szufleteloz vosztrae.⁸⁵ (9. l.)

1. (1.) **En**⁸⁶: Tse veszelitur aj tu en viacza ta si en morte ta?

R.⁸⁷: Atsaszta; kum ku trup ku szuflet au voj via au voj muri, jeu szemt á Domnuluj vernik al mieu, si deszkumperetorului mjeu, alu Jesus Christus, kare pre mine den tote putere á Drakuluj emau szlobodzitume, si akmu enke assa me cine, kum toate szem szlusaszke pre iszpeszeniem.

Rom. 14. v. s. Au vom via au vom muri tse á Domnului szemtme.

1. Pet. 1. 19. Deszkumperacz szemtem ku szindsele szkump alu Christus. Rom. 8. v. 28. Stim kum atselora kari en dredsaszke pre Dumnedzeu tote szemt pre bine.

2. (2.) **En**⁸⁸: Kete lucruri trebujeste cie szejstij kum ku atsaszta veszelitura vijend, ferikate sze fije viacza ta si morte ta?

R. Trej: De prima ketuj de mare sze fie nevoja me Al doile: ku tse mod szeme szlobod jeu den tote nevoja me. Altreile: kutse dedeturae de har eme cin lu Dumnedzeu prentu atsaszta szlobodziture.

Matt. 11. v. 28. 29. Venicz tocz lamine karivacz usztenit; si jeu voj ohdini pre voj, luvacz szusz dsugul mieu si envezacz de la mine, ke jeu szemt blend si ku himae szmirite si vez affla ohdine szufleteloz vosztrae.

1. Mitsoda tenéked egygyetlen egy vigasztalásod életedben és halálodban?

* 17. vers.

Es, hogy mind testetsoel, lelkestsoel, akar élyek, akar halyak, az én hueséges Uramnak és megváltó Jézus Christusomnak tulajdona vagyak, ki engemet az oerdoegnek minden hatalmából meg szabadított, és még most is úgy tart. hogy mindenek az én idvoességemre szolgállyanak.

Rom. 14:8. (Akar élyuenk akar hallyunk, de az Uréi vagyunk.) I. Pét. 1:19 (Megváltattatok az Christusnak drágalátos vérével) Rom. 8: 28 (Tudjuk, hogy azoknak az kik az ISTENT szeretik, mindenek javokra vagynak.

2. Hány dolgot kell tenéked tudnod, hogy ez vigasztalással élven, boldogul lehessen életed és halálod?

Hármat: Elsoet. mely nagy legyen az én nyavalyásságom. Másodikat: mihodon szabadulhassak meg minden nyavalyásságomból. Harmadikat: minemue hálaadással tartozzam az Istennek ezért a' megszabadításért.

Matth. 11 v. 28. 29 (Jöjjetek én hozzám mindnyájan, a' kik megfáradtatok; és én megnyugosztlak ti teket. Vegyétek fel az én igamat és tanuljátok meg én toelem, hogy én szelid vagyok, és alázatos szívű és nyugodalmat találtok a' ti lelkiteknek.

*CATECHISMUS

Religionis

Christianae

Compendiosae propositus. et sacrarum literarum testimoniis confirmatus.

Ex ore infantium et lactentium disposuisti laudem.

Psal. 8:3. Matth. 21:16.

AlbaeJuliae MDCXXXIII.

⁸⁵ E bibl. idézet hiányzik a lat. magy. szövegből, Fogarasi önálló betoldása.

⁸⁶ En. = Entrebare = kérdés. ⁸⁷ R. = Răspuns = felelet.

⁸⁸. Kérdések nincsenek megszámozva. A () be tett számok a teljes H. K. megfelelő számai.

*Catechismi Sacri
Scopus et Partes.⁸⁹

1. Qua est unica tua consolatio in vita et in morte?

god animo partiter et corpore, sive vivam, sive moriar. fidissimi Domini et Servatoris mei Jesu Christi sum proprius; qui me ab omni potestate diaboli liberavit; meque ita conservat, ut omnia salutis meae servire oporteat.

PARTE DE PRIMĂ.

DE prae

NEVOJA SZAU DOSZADAAOMULUI

3. (3) E. De unde vej kunoste nevoja si doszada ta?⁴⁰

R. Den Ledse alu Dumnedzeu.

Rom. 3. v. 20. Kunoskoetura á pekatului jeszte prae Ledse.

4. (4) E. Tse poffteste de la noj Ledse alu Dumnszeu?

R. Ene envace prae noj prae adsaja Domnul Christus entro summae la Szvent Mathe en doadzets si doe de perc. Endreseste prae Domnul Dumnezeul teu den toate inima ta, den tot szuffletul teu, den tot gendul teu, si den toate vertute, atsasztaje porenka de prima si maj mare, Adovae jare aszemene jeszte ktre atsasztja; Endreseste prietnikul teu kassi enszusztine. De atseste doae porents sze cin Ledse si prorotsi (10 l.)

5. (5.) E. Putevej kuplin atseste tote cine?

R. Nits entruk, kae den nereu plekat, szemt prae uretsune lu Dumnedzeu si á prietnikulj meu.

Eph. 2. v. 3. Den nerav jaram feci á meniaej.

Rom. 14:8. (Sive vivimus, sive morimur, Domini sumus.) I. Pet. 1:19 (Redempti estis pretioso sanguine Christi.) Rom. 8:8 (Novimus, iis qui diligunt Deum, omnia simul adiumento esse ad bonum.

2. Quot sunt tibi scitu necessaria ut ista consolatione fruens, beate vivas et moriaris?

Tria Primum, quanta sit miseriae

ELSOE RÉSZ.

az

Embernek nyavalyásságos voltáról.

3. Honnan ismered meg a te nyavalyásságodat?

Az Isten toervényéboel.

Roman 3:20 (Az buennek ismereti az Toervény által vagy.)

4. Mit kíván mi toeluenk az Istennek Toervénye?

Megtanít minket arra Christus Urunk egy summában Sz. Mathénak 22 részében. Szeressed az te Vradot Istenedet tellyes szivedboel, tellyes lakkedboel, tellyes gondolatidbo, és minden eroedboel; ez az elsoe és a' leg nagyobb parantsolat. A' második pedig hasonlatos ehez; Szeressed a' te felebarátodat mint tennen magadat. E' két parantsolatoktól fueggenek mind a' Toervény s mind a Prophetak.

5. Megtarthatodé toekéletesen mind ezeket?

Semmiképpen nem: mert természet szerint hajlandó vagyok az Istennek és felebarátomnak gyueloeléséra.

Eph. 2:3. Természet szerint haragnak fiaí valánk.

meae magnitudo. Secundum, quo pacto ab omni miseria liberet. Tertium, quam gratiam Deo pro, ea libertatione debeam.

Matth. 11. v. 28:29 (Venite ad me omnes, qui fatigari est et onerati; et ego refocillabbo vos. Tollite iugum meum super vos. et discite a me, quod mitis sum, et humilis corde, et invenietis requiem animabus vestris.

6. (7.) E. Vore de unde jeszte nerá-vului omeneszk atare mare zdrobitura.

R. Den kedzeturá lu Adam sí á evaej en ataeta kum amo tocz en pekat ne prindem sine nastem.

Rom. 5. v. 12. Pren un om au en-trat pekatul en tsaszte lume. Psal, 51. v. 7. Jaka en anitsiae mam prinsz sí mume me en pekat emau enka Idzitume en zgevul szeu.

7. (10.) E. Au va lesza Dumnedzeu pekatul fere betaje?

R. Nitsi untrunkip nulva lesza: tse maj tare den dsudekata derapteá szá sí en tsasztae lume, sí ku betej de vi-tsiae elva bate sí bintetlui.

En á tsinta karte alu Mozes en 27. de percz v. 26. Blesztematuje vore tsine nu va remene a en atse-le tote tse szemt szkrisze en karte Ledsiej kum atsele szele fáké.

A DOVAE PARTE de prae

(11. 1.) Szlobozitura omuluj.

8. (12.) E. Kuket dreptensze desztój-nits szemtem prae betej száu bintetuj-alae de o vreme száu trupaszke sí pra bintetujale de veatsiae dare jaeste vro kale praen kare ku Dumnedzeu szene putem empeka?

R. De lipsze jeszte, kum au noj ens száe fatsem desztul, au praen altul.

Gen. 2. v. 1.* Den pomaele á pomuluj stlutuli binehuj sí á revuluj száe nu menents kae voae en tse dzi vej menka ku morie á morciej vej mur-ri. Rom. 8. v. 3. 4. Tse jera nepu-tere Ledsiej Dumnedzeu termesze Flul szeu .pentru pekat, kum en-dereptetsune Ledsiejen noj szesz emple.

9. (13.) E. Pute vom fatse desztul praen noj Ens?

R. Nu nits dentro parte: tse maj ta-rae den dzi en dzi detorille nosztrae emerind ele emerim.

matt. 6.² Sine jarte gresselela no-sztrae.

10. (15.) E. Daretse entrembletor

² 6:12. v.

6. Honnan vagyon vallyon az emberi természetnek ilyen nagy romlottsága? Az Ádámnak és Évának esetekboel, úgy hogy immár mindnyájan a' buen-ben fogantassunk és szüellessuenk.

Rom. 5:12. Egy emebr által joett be ez világra az buen. Ps. 51:7. Imé en álmokságban fogantattam, és az én anyám buenben melegített engemet az oe méhében.

7. Nemde az Isten az buent haggyaé buentetés nélküluel?

Semmiképpen nem: hanem soet inkább igaz ítéletiboel mind uedoe szerént s mind oeroekké valo buentetésekkel meg buenteti.

Deut. 27:26. Átkozott valaki meg nem marad mind azokban, vala-mellyek meg irattak a' Toervény-nek koenvvében, hogy azokat tse-lekedje.

MÁSODIK RÉSZ. az

Embernek meg szabadittatásáról.

8. Mivel azért mind ideig s mind penig oeroekké valo buentetéssekre méltok vagyunk, vagyoné tahát valami ut az mellyen az Istennel megbékéltessunk?

Szuekség, hogy vagy mi magunk te-gyuenk eleget, vagy más által.

Genes. 2:17. Az jonak és gonosz-nak tudásának fájának gyuemél-csében ne egyél: mert valamely napon abban ejendél halálnak ha-lálával halsz meg. Rom. 8 v. 3. 4. A' mi az Toervénynek lehetetlen vala, az Isten az oe fiát el bocsá-totta az buenért, hogya Toervény-nek amaz jussa, avagy megigazi-tása, mi bennuenk bé tellyesednék.

9. Eleget tehetuenk mi magunk ál-tal?

Semmi részboel nem: soet inkább napról napra adosságunkat oeregbiten oereghltjuk.

etrebujeste szae kautem, praen kare desztul sze fatsem?

R. Kare jeszte om adeverit, si plin ku dereptate, tse sze fie ku odate si Dumnedzeu derept.

Esai. 7. v. 14. Jaka Vergurae va prinde en zgaevul szeu, siva naste undet, silva kjema átsele Immanuel atsaia ej atsaia Dumnedzeu cu noj.

(12. 1.)

11. (18.) **E.** Tsineje járe Entrembletor?

R. Domnul nosztau Jesus Christus, de-cum krendsile Creduluj á Apostolilor entro sommae ene envace.

I. Tim. 2. v. 5. Unuljeszte Entrembletorul entre Dumnedzeu, si entre omeny Omul Jesus Christus.

12. (23.) **E.** Kare jeszte atsel Credeu Apostolilor?

R. Cred entrun Dumnedzeu, en Tatel á tot Puternik, roditorul tseruluj si á pementuluj, si en Jesus Christus entrunul Fiul neszkuat al szeu, Domnul nosztru. kare sze prindsze de Duhul Szvent, neszku de Maria Vergure, Paeci szupt Pontius Pilatus, resztignisze, si muri, engrupesze, pogori prae pekurae, á treja dzi de la morcz esze szkulae, szuji szusz en tser, sede de á derapta Tate-luj á tot Puternik Dumnedzeuluj, de á akolova fi vinetor á dsudeka viji si morci. Cred si en Duhul Szvent; Cred Beszereka kjuzd, Christinaszke; un otsumie Szevncilor, Jertetsune pekatelor, Szkuletura trupurilor. si viacza de vetsie Amen. (13. 1.)

13. (24.) **E.** Prae kete paercz sze empart atseszt Credeu á Apostolilor?

R. Prae trej precz: kae parte de prima jeszte de prae Tatel Dumnedzeu, si de prae roditura á nosztrae, Adovae jeszte de prae Fiul, si de prae deszkuperetsunae á nosztrae. Atea jeszte de prae Duhul Szvent si de prae szvincitura nosztrae.

14. (25.) **E.** Ketse numest Trej, atsi Tatel, Fiul, si Duhul Szvent.

R. Kae Dumnedzeu en kuventul szeu assa au ivt prae szine, kum atseszt trej unul de altul sze fie személyury szau obraze uszebitae, atsel un Dumnedzeu de-vetsie.

I. Joh. 5. v. Trej szemt en tser, kari fak adevereturae, Tatel, Fiul, szau kuventul. si Duhul Szvent si atseszt trej szemt unul.

Matth. 6:12. És bocsásd meg a mi vétkeinket.

10. Minemue koezben járot kell tehát keresnünk a' ki által eleget tegyünk?

A' ki valóságos ember-is ugyan és toekéletes igaz, de egyszer s-mind igaz Isten is légyen.

Esai. 7:14. Imé egy szuez fogad az oe méhében és szuel fiat és nevezzed azt Immanuelnek, velünk Istennek.

10. (!) 11. Kitsoda pedig az a' koezben járo?

A mi Urunk Jézus Christus, a' mint az Apostoli Credonak agazati egy sumában minket meg tanitanak.

I. Tim. 2:5. Egy az koezben járo az Isten koezoet és az emberek koezoet, az ember JÉZUS Christus.

12. Mellyik az az Apostoli Credo?

1. Hiszek egy Istenben. mindenható Atyában. mennynek és foeldnek teremtoejében. 2. Es Jesus Chlstusban, oe egyetlen egy szueloett Fiában, mi Vrunkban. 3. Ki fogantaték szent Lélektől: Szeületék szuez Mariától. 4. Szenvede pontius Pilatusnak alatta, meg feszítették, meg hala, és el temetették, szálla poklokra. 5. Harmad napon a' haottak koezuel fel támada. 6. Méne mennyekben. Uele a' mindenható Atya Istennek jobbjára. 7. A' honnan léssen el joevendoe itélni, eleveneket és holtakat. 8. Hiszek a' szent Lélekben. 9. Hiszem a koezenséges keresztyéni Anyaszentegyházat; a' szenteknek egye ségét. Bueneinknek bocsánattyát. 11. Testuenknek feltámadását. 12. Es az oeroek életet.

13. Hány részre osztatik az Apostoli Credo?

Három részekre; Mert az elsoe vagon az Atya Istenroel és a' mi természetésuenkroel. A' második a' Fluról és a' mi megváltatásunkról. A' harmadik a' szent Lélekreel, és a' mi meg szenteltetésuenkroel.

14. Miért nevezsz hármat, ugy mint Atyát, Fiut, és szent Lelket?

Mert az Isten az oe igéjében így jelentette ki magát. hogy a' három egymástól megküelembeztetett személyek, legyenek amaz egy igaz oeroekké való Isten.

I. Ján. 5:7. Hárman vagynak az égben, a' kik bizonysgot tésznek, az Atya, az Ige, és a szent Lélek, és ez a' három egy.

DE PRAE TATELUJ DUMNEDZEU.

15. (26.) E. Tse kredz kend atsaja ulujest?

R. Cred es Tatel á tot puternik Dumnedzeu en Roditorul tseruluj si a pementuluj? (14. 1.)

Cred kum Tatel de vetsie á Domnuluj nosztru alu Jesus Christus, kare tote den nemika au rodit, prentu Christusuluj meu mije enke em jeszte Tatel si Dumnedzeu.

Heb. 11. v. 3. Tse noj previm, nusz fekute den atsele, tse novae sze iveszk. Gal. 4. v. 7. maj mult nu szemtecz szluds tse a fecz, si dake szemtecz fecz urikasi enke szemtecz alu Dumnedzeu praen Christus.

16. (27.) E. Tse jeszte purtetura de grisiae alu Dumnedzeu.

R. Jeszte terime puternike alu Dumnedzeu si preturundinile ajeve, ku kare au rodit tserul si pementul ku tore rediturille entruna, kaku omenae ele cine, sile vodeste, assa kum tote szesze temple den szvatul Dumnezeajej szale.

Acta. 17. v. 25. Jel de tuturora vlaczae si reszufletul si tote. Eph.

1. v. 11. Totele fatse den szvatul vojijej szale.

DE PRAE FIUL DUMNEDZEU.

17. (29.) E. Ketse sze numest Fiul lu Dumnedzeu Jesus atsaja ej atsaja Iszezitor szau szlobozitor?

R. Ke prae noj den tote pekatele (15. 1.) nosztrae ene szlobozeszt, si ne iszpezest.

Mtt. 1. v. 21. Kjemalvej prae jel JESUS, Kae jelva szlobozi dihaniasza den pekatele lor. Act. 4. v. 13.¹ Nuje en altul en nime iszpeszeniaae, nitsi szau dat entre omeny szupt tser alt nume praen kare are trebui ane cine szau ne iszpeszi.

18. (31.) E. Ketse szae kjame Christus atsaja ej atsaja UNSZ?

R. Kae dela Tatel jeste orendit si de Duhul Szvent jeszte unsz, kum szê fie mare Prorok si Envecetor, mare Praeut, si kraj.

I. Cor. v. 30.² Kare (Jesus Christus jeszte pusz novae de la Dum-

AZ ATYA ISTENROEL.

15. Mit hiszez, mikor azt vallod?

Hiszek a' mindenható Atya Istenben, mennynek és földnek teremtoejében.

Hiszem, hogy a' mi Urunk Jesus Christusnek oeroekké való Atyja, a' ki mindeneket semmiboel teremtet, és az én Christusomért ennékem is Istenem és Atyám légyen.

Heb. 11:3. A' miket nézuenk nem loettenek azokból a' mellyek tetszenek, Gal. 4:7. Nem vagytok toebbé szolgák. hanem fiak, és ha fiak, Istennek oeroekoeli is vagytok a' Christus által.

16. Mitsoda az Istennek gondviselése?

Az Istennek mindeható és mindenuett jelen lévő ereje, mélyel a' mennyet és a' földet, minden teremtetett állatokkal egyetemben, mintegy kezével tartja, úgy hogy mindenek az oe Isteni tanátsából toerténnyenek.

Acct. 17:25. Eoe ád mindeneknek életet és lehelletet és mindeneket Eph. 1:4.¹ Mindeneket tselekszik az oe akarrattyának tanátsából.

A FIU ISTENROEL.

14. (!) 17. Miért neveztetik az Istennek Fia Jesusnak, az az uedvoezítőnek, avagy szabadítónek?

Mert minket minden bueneinkboel megszabadit és uedvoezit.

Matth. 1:21. Nevezd oetet IESUSnak, mert oe szabadittya meg az oe népét az oe bueneitoel. Acct. 4:12. Nintsen senkiben másban uedvoesség: nem is adatott az emberek koezoet ég alatt más név. a melly által kellene megtartatunk.

18. Miért neveztetik Christusnak, azaz, meg kenetettnek?

Mert az Atyától rendtetett, és a' szent Lélektől fel kenetett, foe Propheetává és tanítóvá, foe Pappá és Királlyá.

I. Corinth. 1:30. A' ki (a' Iesus Christus) tétetett mi nékuenk az Isten-től hoeltességgé és válsággá. Ioh. 1:18. Az Istent soha senki nem látta hanem amaz egyetlen egy szueloett Fiu, a' ki az oe Atyjának kebelében vagyon, beszéllette meg mi nékuenk. Heb. 9:28. A'Christus egyszer meg ál-

¹. Akt. 4:12.

². 1. kor. 1:30.

¹. 1:11. vers!

nedzeu mendrie si deszkumperetsu-
ne. Joh. 2.³ v. 18. Prae Dumnedzeu
nitsikend nime nau vedzut, tse
atsel Fiul unul neszku kare jeszte
en szentul Tateluj, jel enau povesz-
tuit novae. Heb. 9. v. 28. Christus
ódate eszau syrtveluit kum peka-
tele á mulcz szele jeh. Rom. 8.⁴
Christus de á derapta alu Dumned-
zeu milkujestesze prentu noj.
Psal. 110. v. 1, 2. Dzisze Domnul,
Domnuluj mjeu, Domnestete en
mislokul allenilor tej.

19. (33.) E. Prentutse oke sze kja-
me Christus Fiul unul neszku alu
Dumnedzeu?

R. Ke numaj jel szigur jeszte de ne-
rav Fiul Dumnedzeu, prae kare Tatel
(16. l.) den vremile devetsie elau nesz-
kut.

Psal. 2. v. 7. Jehova dzisze mije:
Fiul mjeu jeszť tu asztedz tam
neszku prae tine.

20. (34.) E. Pentru tse oke kjem au
numest prae Christus Domnul nosztru?

R. Ke ku szendsele szkump aluj enau
fekut prae noj iszto alu.

⁵Joh. 1. 7. Alu Jesus Christus; á
Fiuluj luj szendsele ene kureceste
prae noj den tote pecatele nosz-
trae.

21. (35.) E. Tse credz kend atsaja
dzits: Esze prinsze de Duhul Szvent,
neszku den Mariae Vergurae?

R. Kum kae Fiul lu Dumnedzeu den
trupul fi den szendsele á Mariae Ver-
gurae, praen munka á Duhuluj Szvent-
luve szusznerav derept omeneszk.

Luc. 1. v. 35. Duhul Svent va
deszkeleka prae tine (Maria) si
vertute á enaltuluj umriva prae
tine. Derep ensze atsela (17. l.)
atsela enke tseva naste den tine ej
Szvent, si szeva kjaema Fiul lu
Dumnedzeu.

22. (37.) E. Tse Credz kend atsaja
dzits: Peci?

R. Kum jel en tote vreme vieciej en-
ke, tse maj tare en vreme morciej au
pecito menia alu Dumnedzeu prentu
pecatele nosztrae.

I. Pet. 2. v. 24. Kare pekatele nosz-
tru elau purtat en trupul szeu prae
lemn, kuakuj venetej szemtez vin-
dikacz.

² Ján. 1:18.

⁴ Róm. 8:34.

⁵ I. Ján. 1:7.

doztatott, hogy sokaknak bueneiket el
venné. Rom. 8:14.¹ A' Christus az IS-
TENnek jobbján esedezzik mi erettuenk.
Psal. 110. v. 1, 2. Monda az Vr az én
Vramnak uralkodgyal a' te ellenséged-
nek koezepettek.

19. Miért hivattatik az Christus IS-
TENNEK EGYETLEN EGY SZUE-
LOETT FIÁNAK?

Mert tsak oe egyeduel az Istennel
természet szerint való fia, a' kit az
Atya oeroektoel fogva szuele.

Psal. 2:7. A' Jehova mondott én né-
kem: Én fiam vagy te, én ma szuelte-
lek téged.

20. Mi okáért nevezed a Christust MI
VRUNKNAK?

Mert az oe drágalátos vérével minket
sajátivá toett.

I. Jóh. 1:7. Az IESUS Christusnak
az oe Fiának, vére tisztít meg minket
minden bueneinktoel.

21. Mit hiszez mikor azt mondod:
FOGANTATÉK a' SZENT LELEK-
TOEL. SZUELETÉK a' SZUEZ MA-
RIATOL?

Hogy az Istennek Fia a' szuez Mariá-
nak testéhoel és vérehoel a' szent Lé-
leknek munkálkodása által, igaz em-
beri természetet voett fel.

Luc. 1:35. A' szent Lélek szál te
reád (Maria) és a' magosságbólnek
ereje árnyákoz bé tégedet. Annakoká-
ért az is, a' mi te beloeled szueletik a'
szent Istennek Fiának hivattatik.

22. Mit hiszez, mikor azt mondod:
SZENVEDE?

Hogy oe tellyes életének idejében is
ugyan, de foeképpen halálakor, az Is-
tennek a' mi büneinkért való haragját
meg szenyvedte.

I. Pét. 2:24. A' ki a mi bueneinket
viselte az oe testében a' fán, kinek kék-
jeivel meg gyógyítottak.

23. Miért szenvedett a Cristus PON-
TIUS PILATUS ALATT?

Hogy oe ártatlan lévén a' kuelsöe
Polgári társaságbeli bíró eloett halálra

¹ Róm. 8:34.

23. (38.) E. Ketse au pecit Christus: Szuptu Pontius Pilatus?

R. Kum jel find nevinovat en nainte deregetoruluj de affare eszau dsudekat prae morte. kum prae noj szene szkote de szupt dsudekata alu Dumnedzeu.

Luc. 23. v. 13. Dzisze Pilatus: Nitsi ó vine nami aflat en atseszt om.

24. (37.) E. Ketse szau resztignit Christus? (18. 1.)

R. Kum blesztama tse jera prae mine sze je szine.

Gal. 3. v. 13. Christus enau deszkumperat prae noj de blesztama ledsiej, kend pentru noj fu blesztamae, ke szkriszuje; Blesztemat vore tsine aninat jeszte de lemn.

25. (40.) E. Pentru tse oke au murit Christus?

R. Pentru tsasztae okae ke derepteci alu Dumnedzeu prentu pekatele nosztre nits entrunkip ajmintrille desztul nare fi putut fatse.

Heb. 2. v. 14, 15. Ku Christus sze Zdrobaszke pren morte atsaja, la tsine jera putere morciej, atsaja ej atsaja. prae Drakul si sze szlobodeze vore kari de frika morciej en tote viatza lor jera robl.

26. (41.) E. Ketse szau si engrupat Christus?

R. Rum ku atsaja szae adeveretdze ke jel ku adeverare fi murit.

Matt. 27. v. 59, 60. Joseph kend are fi luvat dsosz trupul lu Jesus, el nemeszti en mormentul nov al szeu. (19. 1.)

27. (44.) E. Ketse puny si atsaszta enke lenge atsajas Pogori pre pekurae?

R. Kum jeu en iszpituurille grelle á mele premine, ku atsaszta veszeliture szeme hraeneszk, kum Domnul mjeu Jesus Christus ku sztrinszurille, si ku dsutrujale nezs pusze a inimiej a szueffletuluj luj pre mine de kinurille si de dsutrujale á pekuriej emau szlobodzitume.

Esa. 53. v. 5. Jel (Messias) au rebdat durerj prentu hiklenyille nosztrae. I. Samuel 2. v. 6. Domnul omore, si jaresite enviadze, dsosz pene la pekure arunke, si jaresite szkote.

28. (45.) E. Ketse au szkulat szusz Christus?

R. Kum pre noj szene pote fatse partnits en dereptate keutate ku morte asza.

iteltetvén, minket az Istennek ítéleti alól ki venne.

Luc. 23:13, 14. Monda a' Pilatus: Semmi buent nem találtam ebben az emberben.

24. Miért feszítettett meg a' Christus?

Hogy az átkot, a' mely én rajtam vala magára venné.

Gal. 3:13. Az Christus meg váltott minket az Toervénynek átkától, a' mikor mi érettuenk átokká loett, Mert meg vagyon írva: Átkozott valaki fán fueg.

35. (!) 25. Miért holt meg a' Christus?

Ezokáért, mert az Isten igazságának semmiképpen a' buenelnéért kueloemben eleget nem tehetett volna.

Heb. 2. v. 14. 15. Hogy (a' Christus) az halálnak általa el rontá azt, a' kinél azhalálnak birodalma vala, az az, az oerdoegoet. es megszabadítaná vala kik az haláltól valo félelemnek miatta tellyes életekben rabok valának.

26. Miért temettetett el-is a' Christus?

Hogy azzal megbizonyítaná, hogy oe valósággal megholt légyen.

Matth. 27. v. 59, 60. Az Iosef mikor á Iesusnak testét voette volna, helyhezteté az oe koporsojában.

27. Miért teszed ezt-is hozzá: szálla pokolra?

Hogy az én nehéz kísértetimbem, magamat ezzei a igazsztalással táplállyam, hogy az én Uram Jesus Christus az oe szívének és lelkének ki mondhatatlan szorongattatásával, gyoetrelmivel, engemet az Pokolnak kényyaitol és gyoetrelmeitoel meg szabadított.

Esa. 53. 5. Eoe (a' Messias fádalommal illettett a' mi álnokságainkért.) I Samuel. 2. 6. Az Vt meg oel, és ismét meg elevenit a' pokolig alávétt és ismét fel hoz.

28. Miért támadott fel az Christus? Hogy minket az oe halálával keresett igazságban részesekké tehetne.

Rom. 4. 25. Ki halálra adattatott a' mi buenelnéért és fel támadott a' mi meg igazulásunkért.

29. Miképpen érted ezt: Fel méne mennyekben?

Rom. 4. v. 25. Kare pre morte eszau dat prentu pekatele nosztre, si au szkulat prentu endereptatura nosztre.

29. (46.) E. Entse kip entseledts ataszta: Szuji szusz entseruj?

R. Kum Christus pre vedere Apostolilor eszau luvatusze szusz en tserurj kum akolo szae sadzeda deraptae Tate-luj. (20. l.)

Act. 1. v. 9. Prae vedere á okjilor lor eszau redikat szusz.

30. (50.) E. Ketse sze pune ataszta enke lenge atsaja: Sedzu de á derapta alu Dumnedzeu?

R. Ke Christus utrinde au szuit szusz en tser, kum akolo pre szine sze deszkidsze á fi kapul Beszeretsij szventae á szale.

Eph. 1. v. 20, 21, 22. Nemesztitulau pre Christus á derapta ásza en tserurj prae szpe tote puterille ku mult maj szusz. si pre jel elau pusz kapul Beszeretsij szvente.

31. (52.) E. Ketsej vinyetor Christus á dsudeka vji si Morci?

R. Kum pre noj le szine en feriketsune devetsiae szene trahe.

Mtt. 25. v. 34. Atuntsva dzitsz Krajul atselora kari de maena deraptae vor fi: Venicz aldutzi á Tateluj mjeu, birutiz emperacia tse au getit vove, de puszul fundamentomuluj atsestij lumej.

DE PRAE DUHUL SZVENT.

32. (53.) E. Tse kredz de prae Duhul Szvent?

R. Kum ku Tatel devetsiae, si ku Fiul, jeszte Un, Derept, Devetsie Dumnedzeu, (21. l.) si kum mine pren kredincza derapte lu Christus, si den tot binele luj emefatse partnik.

Act. 5. v. 3, 4. Ketse, tsau emplit Satan inima ta kum sze mincz en allanul Duhuluj Szvent nu á om mincis, tselu Dumnedzeu. Gal. 3. v. 14. Kum tsel fegeduit Duhul Szvent szel luvem pren kredinczae.

33. (54.) E. Tse kredz de pre kjuze Beszereke Szventae alu Christus?

R. Kned kum Fiul lu Dumnedzeu dentre tot namul omeneszk siragul au alesz sie prae viacza de vetsie pren Duhul Szvent, si pren kuventul szeu elva cine, si kum jeu enke atseluj sirag szemt o parte viae, si fivoj pene en vetsie.

Hogy az Christus az Apostoloknak láttokra a' mennyekben fel vétetett, hogy ott az Atyának jobbjára uellyoen.

Act. 1. 9. Az oe szemek láttára fel emelték.

30. Miért tétetik ez-is hozzá: Uele az Istennek jobja felbel?

Mert az Christus azért men fel a' mennyekben, hogy ott oe magát az oe Anyaszentegyházának fejének lenni ki nyilatkoztassa.

Eph. 1. v. 20. 21. 22. Helyhezette a' Christust az oe job keze felöl a' mennyekben, minden birodalmon sokkal felül, és oetot toette az Anya Szent Egyháznak fejévé.

31. Miért joevend el a Christus itélni eleveneket és holtakat?

Hogy minket magához az oeroekké való dicsoességben által vigyen.

Matth. 25. 34. Akkoron mondgya a' király azoknak a' kik job keze felöl lesznek: Iertek el én Atyámnak áldottai, birjátok az Országot, mely készítettet tinéktek világ fundamentumának fel vettetésétoel fogva.

A' SZENT LÉLEKROEL.

32. Mit hiszesz a' szent Lélekroel?

Hogy az oeroekké való Atyával és Fiával egy igaz oeroekké való Isten légyen, és hogy engemet igaz hitnek általa a' Christusnak és minden jó téményinek részesévé tegyen.

Act. 5. v. 3. 4. Miért toeltoette bé a' Satan a' te szívemet, hogy hazudnál a' szent Lélek ellen? nem embernek hazudnál, hanem Istennek. Galat. 3. 14. Hogy amaz ígértetett szent Lelket az hitnek általa vegyuek.

33. Mit hiszesz a Christusnak koezoenséges Anyaszent Egyházaroel?

Hiszem, hogy az Istennek Fia, magának az egész emberi nemzetség koezoel, oeroek életre választott seréget, az oe szent Lelkének és igéjének általa meg tártja, és hogy én-is annak a' serégnek egygyik eloetaggja vagyok, és leszek mid oeroekké.

Matth. 16. 18. Ezen a koesziklán épitem, fel az én Anya szent Egyházamat. I. Corinth. 1. 8. Az Isten

Matt. 16. v. 19. Pren atszasza szteny de pjatxae eu voj kledi Beszereka Szvent á me. I Cor. 1. v. 8. Dumnedzeu eva enterl pre voj pene en szversit en nevinovetsune.

34. (55.) E. Tse jeszte (au fatse) Unetsuna Szvincilor? (22. l.)

R. Kum tocz vernitsi esz kjus si partnits alu Christus; si den tot binele luj si kum daruj au luvát dela Dumnedzeu atsele tuturora terbujeste sze entroke pre iszpeszenie.

I. Joh. 1. v. 3. Kum vove enke kjuze sze fie ku noj, si kjuze á nosztre sze fie ku Tatel, si ku fiul szeu, ku Jesus Christus.

35. (56.) E. Tse kredz de pre jertetune pekatelor?

R. Kum Dumnedzeu, prentu feketure de desztul alu Christus, tote pomana á pekatelor nosztre au puszo dsosz, si mine ku dereptate alu Christus en har emau deruitune.

2. Cor. 5. v. 19, 21. Dumnedzeu jera en Christus domolind sie tsasztae lume nu begengdor vine prentu pekat: Ke pre atsela kare pekar nustia prentu noj szefim en jel dereptate alu Dumnedzeu.

36. (60.) E. Ku tse mod etevej enderepta en nainte lu Dumnedzeu?

R. Numaj szingur pren kredincza alu Jesus Christus, en atite, kum fere de tote desztójnitsla á me, kurat numaj den meszerere (23. l.) Dumnezeu emisse desztójnitseste, mije feketura de desztul ku plin, dereptate si szfincinia alu Christus.

Rom. 3. v. 24, 25, 28. Asti karisz endereptacz en har, atsaja ej utsaja den mila alu Dumnedzeu, prent deszkumperetsune fekute en Jesus Christus, praæ kare Dumnedzeu au oredeit kum sze fie sirtve domolitore en szendsele lui pren kredinczae: Dereptense ulum en kip de adever, kum omul jel usze en de-
16 hitnek általa. Annakokáért ezt raptae si sze iszpeszeste pren kredinczae, fere de faptele Ledslei.

37. (21.) E. Tse kredincza iszpezetore?

R. Nu numaj vro ataré kunoszskuturæ ku tse en kip bare, una enczelyeg ku atsele tote, karele Dumnedzeu en kuventul szeu au ivit: tse uzbejale enke adeverlte am, kare atsaja adeveracze, kum mie enke jertetsune de pekat

meg eroesit titeket mind végig az ártatlanságban.

34. Mitteszen a szenteknek egygyesége?

Hogy minden hívek a' Christusnak és minden oe javainak kezoesi és részesi légyenek, és hogy a' melly ajándékokat az Istentoel vpettenek. azokat mindeknek uedvoességekre fordítaniok kellessék.

3.^a Johan. 1. 3. Hogy tinéktek is kezoességiték légyen miveluenk, és a' mi keözességuenk légyen az Atyával és az oe Fiával a' Iesus Christussal.

35. Mit hiszsz a' buenoeknek botsá-nattyok felöl?

Hogy az Isten a' Christusnak elégtételeléet minden bueneimknek emlékezetit le toette, engemet a' Christusnak igazságával ingyen meg ajándékozott légyen.

2. Cor. 5. v. 19. 21. Az Isten vala a' Christusban meg engesztelvén magának ez világot. nem tulajdonítván nékik az oe bueneiket. Mert azt, aki buent nem tudott vala, mi érettuenk buenné toevé, hogy mi lennénk Isten igazságává oe benne.

36. Mímodon igazulsz az Istennek eloette?

Tsak egyeduel a' Jesus Christusban való hit által, el annyira, hogy minden én érdemem nélkül, tsupán tsak az Istennek iragalmasságától, tulajdonitassék és ajándékoztassék, énnékem a' Christus toekéletes, igazsága. és szensége.

Rom. 3. v. 24. 25. 28. Vagy mint kik megigazittatnak ingyen, az az, Isten kegyelméboel, az Iesus Christusban loett váltságnak általa, kit az Isten el rendelt, hogy engeszteloe áldozat lenne az oe vérében való hitnek általa. Annak okáért ezt állattjuk bizonyosképpen, hogy az ember meg igazittatik hitnek általa, a' toervénynek tselekedeti nélkül.

37. Mítsoda az uedvoezltoe huet?

Nem tsak valami olly isméret, mellyel eroesképpen egygyet értek mind azokkal, a' mellyeket az Isten az oe igéjében ki jelentett, hanem néminemue bizonyos bizodalom is, melly azt állattya. hogy énnékem-is buen botsánat,

1. 3. Ján. 1:3.

si viacze de vetsie emi szau deruit prentu una desztójnitsia alu Christus.

Joh. 3. v. 33. Tsineva primi adeveretura luj, atsela au petsetluit kej Dumnedzeu derept. (24. 1.)

38. (62.) E. Ketse nu pote fi faptele bune á nosztre nainte lu Dumnezeu dereptate?

R. Utrinde, ke tsele maj szkumpe faptele bunae á nosztre. enke esz nepline en tsaszte viacze.

Esa. 64. v. 6. Totele dereptecle á nosztre, esz ka kerpae nekurate á mujerij.

39. (63.) E. Kumsze najbe nitsi ó desztójnitsie faptele bunae á nosztre, kend Dumnedzeu fegedujeste platae pentru atsela?

R. Atsa plate nuni sze de den desztójnitsiae den milae.

Luc. 17. v. 10. Sze tote elacz fatse enke, karille vovesz porentsie enkes atsaja dzitses Szluds fere de hasznae szemtem, kae ku tsenam cinut á fatse, atsaja am fekut.

40. (57.) E. Praetse veszeliturecz jeszte cie szkulaetura trupuluj?

R. Kum trupul mjeu ku putere alu Christus szkulendusze, jaresite ku szufletul mjeu empreuna szeva si aszemenaszeva ketre trupul ferikat alu Christus.

Philip. 3. v. 21. Kare (Christus) szkimba- (25. 1.) va trupurile szmirite á nosztre kum ku aszemene formae sze fie ketre trupul ferikataluj.

41. (58.) E. Tse veszeliture jej den atsaszta krange Kred viacze de vetsie?

R. Kum dupe atsaszte viacze voj ave feriketsune depline.

I. Cor. 5. v. 2. Utrinde szuszpine-mune; pofftind ane embreka en kortul nosztru den tser.

DE PRAE SZENTAE SACRAMENTUMURILE.

42. (65.) E. Kuket knedincza szingure enefatse prae moj partnits en christus; vore de unde izvoleszte atsa kredincza?

R. Dela Duhul Szvent kare atsaja o acice bren povesztutura Evangeliumuluj, si ku viaeture ku sacramentumurj ó enterest.

Joh. 3. v. 5. Vore tsine den ape si den Duh nu a naste, nuva entra en

és oeroek élet ajándékozott legyen az egy Christusnak érdemeért.

Joh. 3. 33. A' ki bé vészi az oe bizonyágtételét, a' meg patsételte, hogy az Isten igaz legyen.

38. Miért nem lehetnek a' mi jó tselekedeteink igazság az Istennek előtt?

Annakokáért, mert még a' mi legdrágálatosb jó tselekedeteln-is toekéletlenek ez életben.

Esa. 64. 6. Minden mi igazságaink olyanok, mint a' havas aszonyilálatnak tisztátalan ruhája.

39. Hogy hogy nem érdemlenek semmit az mi jó tselekedeteink holott az Isten jutalmat ígér azokért?

Az a jutalom nem adataik érdemboel, hanem kegyelemboel.

Luc. 17. 10. Ha mindeneket megtselekedendetek-is. a' mellyek néktek parantsoltattanak, meg is azt mongyátok: Haszontalan szolgák vagyunk, mert a' mit tselekedni tartosztunk azt tselekedtuek.

46. (!) 40. Mitsoda visgasztalásodra vagon tenéked az testnek feltámadása?

Hogy az én testem a' christusnak hatalmával fel támasztatván, ismét az én lekemmel egygyesüelni, és a' Christusnak ditsoeséges testének hasonlóságára formáltatni fog.

Latinban Philipp. 1. 21.. magyarban Phil. 3. 21. A' (a' Christus) által változtattya az mi alázatos tselekedeukenket, hogy hasonló formájú legyen az oe ditsoeséges testéhez.

41. Mitsoda vigasztalást vezsz ehboel az ágazatból: Hiszem az oeroek életet?

Hogy ez élet után tellyes és toekéletes boldogásom lészen.

2. Cor. 5. 2. Azért foháskodunk; kívánván a' mi mennyei hajlékunkban koeltoezni.

A' SZ. SACRAMENTOMOKROL.

koezoenségesen.

42. Mivel a' hit téssen minket egyeduel részesekké a' Christusban; honnan származik vallyon az á hit?

A' szent Lélektől, ki azt az Evangeliumnak predikáltatása által fel gyulasztya, és a' Sacramentomokkal való éléssel meg eroesiti.

emperecia alu Dumnedzeu. Rom. 10. v. 17. Kredincza jeszte den aszkultement, aszkultementul jaro pren kuventul alu Domnedzeu. Matt. 28. v. 19. (26. l.) Enveczac szke tote nemzaturile botepzundule pre jej.

43. (66.) E. Tse szent sacramentumurille?

R. Szent szemne Szvente si petsecz Zelodse orenduite de Dumnedzeu, ku pren atsele sze ivaszke, si petsetluja szke tuturor vernitslor jertare pekateloz.

Rom. 4. v. 11. Luvatau szemmul á tajeturijej empedsun, petsete á endereptetsunijej den kredincze.

44. (68.) E. Kete Sacramentumurj au orendit Chrlistus en Testamentumul Nou?

R. Doae: Botedsune si Tsina Szvente.

DE PRAE BOTEDSUNE.

45. (69.) E. Tse Jeszte Botedsune?

R. Jeszte Sacramentum szau szemn Szvent de prima á Testamentumulj Nou kare atsaja envace, si petsetluja szke, kum jeu ku szendsele, si ku szuffletul alu Christus tokma assa ku adevar, emem kurecítume, ka kend en kip de affare ku ape de Szluga Beszeretsijej Szvente emem zpelatume.

Marc. 1. v. 4. Botedza Janos, si povesztuja Botedsune á pokaeanijej pre jertetsune pekateloz, (27. l.)

46. (71.) E. Unde au fegeduit atsaja Christus kum jel pre noj szene szpele ku szendsele szke, si ku szuffletul szke?

R. En orendalae Botedsunijej Matt. 28. Marc. 16. Dutsecive si enveczac szke tote namurille Botedzundele en numele Tatelu. Flulu, si á Duholu Szvent. Kare va krede si szke botedza iszpeziszke, kare jare nu va krede pegubiszke.

47. (74.) E. Trebujeste pre probots mits de cice aj botedza.

R. Trebujeste enkes tare: ke jej enke sze cin de leghetura si de Beszereka alu Dumnedzeu, pren Botedsune trebujeste szesze szedaszke en Beszerika Szventae.

Act. 2. Vove evi szau fekut fege das si á fecilor vostri.

Ioh. 3. 5. Hanem ha valaki vizboel és Lélekboel szueletendik, de nem mehet be az Istennek országában. Rom. 10. 17. A' huet az hallásbol vagyon a hallás pedig az Istennek igéje által. Mtth. 28. 19. Tanitastok minden nemzetségeket meg keresztelvén oeket.

45. (!) 43. Mitsodak a Sacramento-mok?

Istentoel szereztetett szent jegyek le petsétek, avagy zálogok, hogy azok által jelentsé és petsétellye meg minden hivoeknek buenoek botsánatyát.

Rom. 4. 11. Voette a a' koernyuel-metélkedésnek jegyét, a' hitboel való meg igazulásnak petsétét.

44. Hány Sacramentomokat szerzett Christus az Uj Testamentumban?

Kettoet: a' keresztiséget és a' szent Vatsorát.

A' KERESZTSGÉGROEL.

49. (!) 45. Mitsoda a Keresztiség?

Az uj Testamentomnak elsoe Sacramentoma, melly azt tanította és petsételi, hogy én a' Chrisausnak vérével és lelkével az én buenelmtoel szintén olly bizonyosson meg tisztítottam, á mint kuelsoeképpen a' vízzel az Egyházi szolgát ol meg mosattatom.

Mar. 1. 4. Keresztel vála Ianos, és predicallya vála a' meg térésnek keresztiséget a' buenoeknek botsánattyára.

48. (!) 46. Hol igérte azt a' Christus, hogy oe minket az oe vérével és lelkével meg mosogásson?

A' Keresztiségnek szereztesében Matth. 28. Marc. 16.

Mennyetek el, és tanitsatok minden nemzetségeket, meg keresztelvén oeket az Atyának, a' Fiúnak és a' szent Léleknek nevében: A' ki hiend és meg keresztelkedéndik, uedvoezuel, a' ki penig nem hiend, el kárhozik.

47. Meg kellé az tsesemoe gyermetskéket-is keresztelni?

Igen-is meg: mert holott oek-is az Istennek frigyéhez és az Anyaszentegyházhoz tartoznak, a' keresztiség által bé kell az Istennek Anyaszentegyházába óltatniok.

Act. 2. 39. Ti néktek tétetett az ígérlet és a' ti fiaitoknak.

DE PRAE TSINA DOMNULVJ.

48. (75.) E. Tse Tsina Domnuluj?

R. Jeszte aldójle Sacramentum, szau szemn Szvent á Testamentumuluj Nov, en kare Christus, au porentsit tocz ver- (28. l.) nitsi á menka, den atsa penye fremte, si á be den atsel pehar empercit, ku atare adausz fegedas, kum szuffletul mjeu de jel ku trupul luj, di ku szendsele luj tokma assa ku adevar esze pastae prae viacza devetsle; de kum ku adevar penye, si vinul ku gura trupaszka jeu si menenk; si ej atsaja oka unde Christus penye kjame trupul luj si peharul szendsele luj, Szvent Paul enke numeste penye trupul alu Christus, peharul jare kjuzluitura á szendsele luj luj ku noj.

Matt. 20. v. 26, 27. I. Cor. 10. v. 16.

49. (77.) E. Unde au fegeduit Christus atsaja?

R. En órendala Tsinejej; karele Szvent Paul Apostol den trej Evangelisti, den Szvent Mathe, Szvent Mark, si den Szvent Lukats assa tseteste I. Cor. 11.

Domnul nosztru Jesus Christus en atsa nopte kend esze vindu lue nyene si dedend har eu fremsze si dzisze: Luacz menkacz, ke atseszta jeszte trupul mjeu a kare prentu voj eszez drobeste, atsaszta fatsesz pre pomana me: Assisdere peharul enke dupetse are si tsinat, dzikend, Atseszt pehár (29. l.) ej Testamentumul nov, pren szendsele mjeu Atsaszta fatsecz prae pomana mej, Ke vore de kite vezc menka asaszta penye; si vezc be atseszt pehar, veszticz szau pomenicz morte Domnuluj pene kendva fi vinyetor.

50. (81.) E. Kerora trebujeste á merdse la masza Domnuluj?

R. Atselora kari prae szine iszpi-teszk, atsaja ej atsaja, kare ku adevar sze kejeszk unde jej ku pekatele szale prae Dumnedzeu elare fi dodeit; uszbejeszkusze jare, kum atselor prentu Christus szemt jertate, si kare poffteszk en kredincza derapte si en viacza netsertetore den dzi en dzi tot maj tare á kreste; kari aj mintrille fak, nu trebujeste aj lesza szusz en tser ku putere kleirol á emperciej tseruluj.

I. Cor. 11. v. 28. Sze iszpetaszke tsines tsines prae szine, si assa sze be den tseszt pehar.

AZ UR VATSORAJAROL.

48. Mitsoda az Ur Vatsorája?

Az Uj Testamentomnak második Sacramentoma, á mellyben a' Christus minden hiveket az el toerdeltetett kenyérboel enni, és az el osztatott pohárbol innya parancsolt, illyen hozzá adott ígérattal, hogy az én lelkem oe toele az oenon testével, és vérvél szlntén olly bizonyosan legeltetik az oeroek életre, á melly bizonyosan a' kenyeret és a' bort, testi számmal el veszem és megh észem, s-az az oka, hogy a' Christus a' kenyeret oe testének, á pohárt pedig oe vérének hja, és hogy a' szent Pál Apostol-is a' kenyeret Christus testének; a' pohárt pedig az oe vérének váuenk való koezoeltetésének nevezi, Matth. 26. v. 26. 27. I. Corinth. 10. 16.

49. Hol ígérte Christus azt?

A' szent Vatsorának szerzetésében; a' mellyet szent Pál Apostol a' három Evangélistákból, szent Mathéból, szent Márkból, és szent Lukátsból így olvas el. I. Cor. 11.

A' mi Urunk Jesus Christus az ét-szaka, a' mellyen el árultatott, voette a kenyeret, és hálákat adván meg szegte és mondott: Vegyétek, egyétek, és az én testem, mely ti érettetek meg toeretik, ezt tegyétek az én emlékezetemre. Hasonlatosképpen a' pohárt-is. minek utánna vatsoráltanak volna, mondván: E' pohár Uj Testamentum az én vérem által: Ezt tegyétek az én emlékezetemre, Mert váamenyiszer éjenditek e' kenyeret és, és ijandjátok ezt a' pohárt, az Urnak halálát hirdessétek miglen eljoevend.

50. Kiknek kell járulniok az Urnak asztalához?

Azoknak, a' kik magokat meg próbálják, az az, a' kik valóban bánkodnak miatta, hogy oek az oe bueneikkel az Istent meg bántották, biznak penniglen, hogy azok oe mekik a' Christusért meg vagynak bocsáttatván, és a' kik kívánnak az igaz hitben és a' fedhetetlen életben naponként hova tovább mind inkább épülni, A' kik koeloemben tselekesznek, azokat a' menyország kultsainak erejekkel nem kell felbot-sátani.

I. Corinth. 11. 28. Meg próbállyá kiki magát, és úgy egyék ebből az kenyérboel, s úgy igyék ebből a pohárból.

51. Mitsodák a' menyországnak kultsai?

51. (83.) E. 'Tsesz kleile Empereclej tseruluj?

R. Povesztultura á Evangeliomuluj, si tsertate vrava á Beszeritsieej Szven-ta (30. l.) ku karele Empericia tseruluj Pokaiczilor, esze deski de nepokaiczilor jare esze enkunye.

Matt. 18. v. 18. Adever dzik vove, kum vore tse vecz lega prae pe-ment, fivor legarae en tser enke, si vore tse vecz dezlega prae pe-ment dezlegate va fi en tser enke.

A TREȚA PARTE DE PRAE DEDETU- RAE HAR KETRE DUMNEDZEU Á OMULUJ SZLOBODZIT DEN NEVOJA.

52. (86.) E. Unde den tote nevoile, numaj den meszerere alu Dumnedzeu prentu Christus, enan szlobodzitune, ketse dare trebujeste erke á fatse bine?

R. Kum en tote viacza nosztre pre noj ens szene aratem ketre Dumnedzeu, áfi harnits, si kum noj den pomele de prae kredincza nosztrae sze fim adevericz: La szversit kum noj ku viacza netsertetore á nosztre prae alci enko sze dobendim lu Christus. (31. l.)

Rom. 12. v. 12. Adutseivc en nainte trupurile vosztrae viae Szven-tae, syrtvae jubitae e nainte lu Dumnedzeu si nu ve kroirecz ketre atsaszte lume, tse szkimbacive prae voj, praen en nojtura minci-lor vosztrae prae atsaszta kum sze adeveracz, kare sze fie lu Dumne-zeu voje bunae jubite si pline 2. Petr. 1. v. 10. Nevoicz kjemetura vosztre si aleszetura vosztrae á enteri. Matt. 5. v. 16. Assava lutaszke lumina vosztre ennainte omenilor, kum sze vade faptele bunae á vosztrae si sze laude Tatel vosztru den tser.

53. (91.) E. Karille szemt fapte bune?

R. Tsele tse vor fi den kredincza de-rapte, dupe Ledse alu Dumnedzeu, si vor fi numaj prae laude numeluj luj.

Rom. 14. v. 23. Vore tse nuj den kredinczae ej pekat Eph. 6. v. 17. Luvacz szusz armele iszpeszenijej, atsaja ej atsaja, kuventul lu Dum-nedzeu. I. Cor. 10. v. 31. Totele fatsecz prae lauda alu Dumnedzeu.

Az Evangéliumnak prédikáltatása, és az Anya szent Egyházi fenyték, a mel-lyekkel a' menyország az meg téroek-nek meg nyittatik, a' poenitentia tar-atlanok eloett pedig bé zároltatik.

Matth. 18. 18 Bizony mondom ti néktek: Hogy valamiket meg koe-tetndétek e' foeldoen, meg lesznek ez égben is koettetve; és valami-keket meg oldozándotok e' foeldoen, meg lesznek oldattatva az égben-is.

HARMADIK RÉSZ

az

Nyavalyásságból meg szabadított embernek Istenhez való háládatosságá-ról.

52. Holott minden nyavalyás vol-tunkból tsak az Istennek irgalmassá-gával, a' Christusért szabadítottunk lé-gyen meg, miért kell tehát még-is jót tselekednünk?

Hogy minden mi életuenkben mi ma-gunkat az Istenhez haláadoknak lenni megmutassuk, és hogy mi az minnen huetuenk felöl annak gyuemoeltsei-boel bizonyosokká légyuenk: végezetre, hogy a' mi feddhetetlen életuenkkel egyebeket-is a' Christusnak meg nyer-juenki.

Rom. 12. v. 1. 2. Allassátok a ti testeteket éloe szent és Isten eloett kedves áldozatul, ama' ti okos tiszteleteteket. és nem for-mállyátok magatokat e' világhoz, henem változtassátok el magato-kat a' ti elméteknek megújulása által erre. hogy meg bizonyítsátok, melyik légyen az Istennek jó, ked-ves és toekélletes akarattya (Lat. 1. Pét.) 2. Pét. 1. 10. Igyekezetek a' ti hivaltokot és választatáso-tokat eroessé tenni (Matth. 5. 16.) Vgy tuendoekoljék a' ti világossá-gotok az emberek eloett, hogy lás-sák a' ti jó tselekedeteket; és ditsoeitsék a' ti menynei Atyáto-ko.

53. Mellyek az jó tselekedetek?

A' mellyek igaz hitboel az Isten toer-vénye szerént lesznek, és az oe nevének ditsoeségére vittetnek.

Rom. 14. 23. Valami hitboel nint-sen buen az. (Eph. 6. 17.) Vegyé-tek fel az idvoességnék fegyverét, az az, az Istennek igéjét. (I. Cor. 10. 31.) Mindeneket az Isten dit-soeségére muevellyetek.

1. 1. Kor. 10:31.

DE PRAE LEDSE LU DUMNEDZEU.

(32. l.)

54. (92.) E. Tse jeszte Ledse alu Dumnedzeu?

R. Atsaja assa jeszte szkrisze. Exod. 20. Deut. 5. Grei Dumnedzeu tote atseszte kuvente:

Porenka de prima:

Jeu szent Domnul Dumnezeul teu. kare tam szkosz prae tine den Aegiptus, den kasza szlujbijej, sze najb tu Dumnedzej sztrieny en nainte me.

Adoae porenkae.

Nu fatse cie kip tsoplit, si nitsi ó aszemeneturae atselora tse szent szusz en tser, au aitse dszoz prae pement au en ape szupt pement, Nits te pleka atserola nitsile tiszintl atsele; Ke jeu szent Domnul Dumnezeul teu tate, sztetor de besszeu, kare voj guni besszeu de allan prentu pekatele perincilor en fecz, penen a trea si a patra szemenczae en atseja, kari ureszk prae mine, si fak meszerere penen amie de szemenczae, ku atreje kari endredseshk prae mine si em cin porentsi e mele.

Atrea Porenka.

Domnuluj Dumnedzeuluj teu Numele (33. l.) daffietele nul pomeni, kae Domnul nuva lesza fere betaje prae atseia vore tsine numele luj daffietele elva pomeni au elva numi.

A Patra Porenka.

Pomenestete, kum Szembeta szeu Szvicest, en sasze dzile muntseste, sitz fe tot lukrul teu, jare á sapte dzi va fi Szembeta Domnuluj Dumnedzeuluj teu, nemika nu lukra en atsaja dzi, nitsi tu, nitsi fetul teu, nitsi fata ta, nitsi szluga ta, nitsi szlusnika ta, nitsi dobitokul teu, nitsi besenarul teu, tse jeszte den lontru porciej tale; Ke en sasze dzile rodi Domnul tserul, pementul mare, si tote roditorile, tse szent en atsele, si á sapte dzi odihni, prentu atsaja eu aldui atseszt Domn szembeta, siu szvinci atsaja.

Atsitsa Porunkae.

Tsimszteste Tatel teu, si majka ta, kum sze viedz, dzile lunds prae pement, karele Domnul Dumnedzeul teu va da cie.

Asasze Porunkae.

Nu omori. (34. l.)

A saptea Porenkae.

Nu Kurvi.

AZ ISTÉNNEK TOERVÉNYÉROEL.

54. Mitsoda az Istennek Toervénye? Az így nagyon Exod. 20. Deut. 5. Szóllá Isten mind ezeket az ígétet:

Elsoe parantsolat.

En vagyok a' te Vrad Istened, ki tőgedet az Aegiptumbol, a' szolgátnak házából, ki hoztalak; ne legyenek te néked idegen isteneid és eloettem.

Második parantsolat.

Ne faragi magadnak bálvány képet, sem semmi hasonlatosságokat ki ne formályad azoknak a' mellyek, vagy oda fel az égben vagynak, vagy itt alatt e' foeldoen; vagy a' foeld alatt a' vizekben; se meg ne hajtsad magadot azoknak, se ne tiszteljed őket. Mert én vagyok a' te Vrad Istened az eroes bosszuszukodo, ki megbosszúlom az atyáknak vétkeket a' fiakban, harmad és negyed iziglen, azokban, a' kik engemet gyuloelnek, és irgalmasságot tselekszem ezer iziglen azokkal a' kik engemet szeretnek, és az én parantsolataimat megtartják.

Harmadik parantsolat.

A' te Vradnak Istenednek nevét hijában ne említsed, mert nem hagygya az Vr buentetés nélkül, a' ki az oe nevét hijában említi vagy nevezi.

Negyedik parantsolat.

Meg emlékezzél rola, hogy a szombathot meg szenteljed. Hat napokon munkálkodjál, és minden te dolgodat tegyed, De a hetedik napon a' te Vradnak Istenednek szombathja lészen. Semmi dolgod azon ne tégy, se te, se fiad, se leányod, sem semminemue barmod, sem peng az joevény, melly a' te kapudon beloel nagyon. Mert hat napokon teremte az Vr a' Mennyet, a' foeldet, a' tengert, és minden azokban lévoe állatokat, és a' hetedik napon meg nyugovék, ammakokáért meg áldá az Vr a' szombathot, és meg szentelé azt.

Eoetoedik parantsolat.

Tiszteljed a' te Atyádat és Anyádat, hogy hosszu ideig ély e' foeldoen, a' mellyet a' te Urad Istened ád tenéked.

Hatodik parantsolat.

Ne oelly.

Hetedik parantsolat.

Ne paráználkodjál.

Nyoltzadik parantsolat.

Ne lopj.

A Opta Porenkae.

Nu fura.

A Noae Porunkae.

Nu grei merturie sztermbae en allanul prietnikuluj teu.

A Dzetse Porunkae.

Nu poftti kasza prietnikuluj teu, nitsi poftti atselas prietnikuluj teu mujere, nitsi szluga, nitsi szlusnika, nitsi boul, nitsi aszinul, nitsi mimika, vore tse szemt á prietnikuluj teu.

55. (93.) **E.** Entse kip esze emparte atseszte porents?

R. Prae dovae tablae: Table de preima ku patru porents, atsaja ene de novae enainte en tse kip trebujeste novae prae noj szene ku tsene tzinem prietnikuluj nosztru.

Deut. 4. v. 13. Szkriszae Dumnedzeu atseledzetse kuvente prae doae table de pjaatrae.

56. (94.) **E.** Tse poftteste Dumnedzeu en Porenka de prima? (35. l.)

R. Kum szene de pertedz jeu de tote rugare idolaszke, si sze kunoszku ku de reptul numaj un Dumnedzeu derept, si sze me uzbejeszk szingur en jel.

Matt. 4. v. 10. Domnuluj Dumnedzeuluj teu roeg, si numaj luj szingur szluzeste.

57. (95.) **E.** Tse poftteste á Doae Porenkae.

R. Kum prae Dumnedzeu, nitsi en vrunkip, au en vrun obraz, affare sze nul tsoplim, nitsi ajmintre sze nul tsinsztim, tse numaj dekum jel au porentsit en kuventul luj.

Esa. 40. v. 18. Kujlvecz aszemena prae Dumnedzeu tare, si ketre tse aszemenetura vecz aszemena prae jel. Deut. 12. v. 32. Vore tse porentseszk jeu vovae atsaja sze pezitz, si nimika ketre atsela nitsi sze punecz, nitsi luvarecz.

58. (99.) **E.** Tse poftteste Dumnedzeu, en atrea porenkae?

R. Kum ku numele Szventiej szale ajmintre nu; tse numaj ku mare tsinszte si biczlujale sze viem.

Psal. 35. v. 27. Sze dzitsem fereszta nosztrae: Ennelcedzesze Domnul, Jer. 5. v. 2. (36. l.) Mincind tregedujeszku prae Domnul.

59. (103.) **E.** Tse porentseszte Dumnedzeu en á pátrá Porenkae?

R. Kum szlusba Beszeritsiej szven-

Kilentzedik parantsolat.

Ne mondj a' te felebarátod ellen hamistanu bizonyoságot.

Tizedik parantsolat.

Ne kívánnjad a' te felebarátodnak házát, se ne kívánnjad azon te felebarátodnak feleségét, se szolgáját, se szolgáló leányát, se oekrét, se számárát, sem semmiét, valami a' te felebarátodé.

55. Mímodon oszlanak el ezek a' parantsolatok?

Két táblákra: Az első négy parantsolatokkal azt adja eloenkben, miképpen kellessék minékuenk magunkat az Istenhez viselnünk. A' második pedig hat parantsolatokkal azt, mivel tartozunk felebarátunknak.

Deut. 4. 13. (Beirta) Isten azokat a' tiz igéket két köztáblákban.

56. 59. (!) Mit kíván Isten az első parantsolatban?

Hogy minden bálvány imádást eltávoztassak, az egy igaz Istent pedig igazán meg ismérjem, és egyeduel oe benne bizzam.

Matth. 4. 10. A' te Vradat Istenedet imádjad és tsak egyeduel neki szolgálly.

57. Mit kíván a' második parantsolat?

Hogy az Istent semmi nemue képen avagy ábrázatban, ki ne formállyuk, sem valami egyéb modon ne tiszteltyuek, hanem tsak a' mint az oe igéjében parantsolta.

Esa. 40. 18. Mihez hasonlítókat az eroes Istent, és mitsoda hasonlatosságot vettek oe véle egyben?

Deut. 12. 32. Valamit én prántsolok tinéktek, azt meg oerizzétek, és semmit ahoz ne tégy, se benne el ne végy.

58. Mit hágy Isten a harmadik parantsolatban?

Hogy az oe szentséges nevével kueleomben nem, hanem tsak nagy tisztelettel és boetsuelettel éllyenek.

Psal. 35. 27. Mondjuk szuentele-noel; Magasztaltassék az Vr. Irem.

5. 2. (latinban) 12. Hazudván megtagadjátok az Vrat.

59. Mit parantsol Isten a negyedik parantsolatban?

Hogy az Anyaszentegyházbéli szolgál-
lat és a' Scholák meg tartassanak, és
hogy én egyebekkel egyuett a' szent
gyuelekezeteket szorgalmasan gyako-

tae, si Scholele szesze cine, si kum jeu, ku alci depreuna ku kestigae sze pott fi purere, en adunare Szvente: La szffersit kum en tote viacza me de fap-te re prae mine szeme fereszk, si en atseszta klip tsa Szembeta devetsiae en tsasztae viaczae szo entsep.

Ezech. 20. v. 12. Szembeta me da-tam lor, Kum sze fle széne entre mine si entre jej, si sze stie kum jeu szemt Domnul karelsz en nainte szfinczeszk. Actor. 2. v. 42. Ku-prinsz jerau Apostoli en envecetu-rae si en empreunare avuciej, en fremtura penyijej, si en rugetsune.

60. (104.) E. Tsene de novae en nain-te Dumnedzeu en a Tsintsa Porunka?

R. Kum ketre tocz karisz en nainte nosztrae, majmarilor sze fim ku stinsz-te desztójnikae ku dragoszte, si ku vernitsie.

Rom. 13. v. 1. Tot szuffletul sze fi szupt pusz puternitsilor. (37. l.)

61. (105.) E. Tse pofftete Dumned-zeu en á saszae Porunkae?

R. Kuntimind vresmesia atsaja enva-ce, kum redetsina si aredatul enke á vresiesiej, asti menia nevedenja pofftja á szteteturijej de bosszeu ele cine en lok de vresmesie.

I. Joh. 3. v. 15. Vore tsime ureste faretele szeu vresmas jeszte.

62. (108.) E. Tse enceseszeturae are sapte porenka?

R. Kum tote szpurketsune nevoae trebujeste sze ucim si en allan sze vi-jemku kumpete, ku szmirine si ku ku-retsune.

I. Thessal. 4. v. 3, 4. Atsasza jesz-te voja alu Dumnedzeu, szvincitura vosztre ku szeve fericz prae voj de kurvie, kum sze stie tsines tsines dentre voja birui vaszul szeu en szvincenie si en tsinszte, nu en bola pofftiej.

63. (110.) E. Tse kuntine Dumnedzeu en á Opta porenkae?

R. Szupt numele furtusagului kuprim de tote mestersigurile rele, ku karile apukem tse jeszte altuja, si tote szkumpete, (38. l.) si vieturae reh, ku darurile alu Dumnedzeu.

Thess.¹ 4. v. 6. Nime sze nu szupe-re, szau nu doszedaszke, nitsi szel-

roliyam: végzetre, hogy tellyes életem-ben a' vétkes tselekedetektoel maga-mat meg tartoztassam, és ekképpen amaz oeroekké való szombathot ebben az életben elkezdjém.

Ezech. 20. 12. Az én Szombathimat adtam oe nekik, hogy lennének je-gyek en koezoettem, és oekoezoet-tuek, és megtudnák, hogy én va-gyok az Vr, a' ki oeket meg szen-telem. (Act. 2. 42.) Foglalatosak valának az Apostolok tudomá-nyokban, jóságoknak egy mással való koezoeltetésében; a' Kenyér-nek meg toerettetésében, és a' koe-nyoergésben.

60. Mit ad nekuenk eloenken az Isten az oetoedik parantsolatban?

Hogy mindenekhez, a' kik mi eloet-tuenk járnak, illendoe tisztességgel, szeretettel és hueséggel legyuenk.

Rom. 13. 1. Minden lélek a' felső hatalmasságoknak alájuk vettes-sék.

61. Mit kíván Isten az hatodik pa-rantsolatban?

Tiltván az oeldoeklést, azt tanította, hogy oeldoeklésnek gyuekerét és eredet-is, úgy mint a' haragot, irégységet, és a' boszu állásra való kívánságot, oeldoeklés gyanánt tartta.

Ioh. 3. 15. (latin: 16.) Valaki gyue-loeli az oe atyafiát, gyilkos az.

62. Mitsoda értelme a' hetedik pa-rantsolatnak?

Hogy minden fentelmességet mi ne-kuenk utálnunk kellessék, és ellenben mértékletesen, szemérmesen és tisztán éllyuenk.

Tess.¹ 4. v. 3. 4. Ez az Istennek akarattja, a' ti megszenteltetése-tek, hogy meg tartóztassátok ma-gatokat a' pajkosságtól, hogy tud-ja kiki koezueletek birni az oe edényét szentségben és tisztesség-ben, nem kívánságnak nyavalyájá-ban.

63. Mit tilt Isten az nyoltzadik pa-rantsolatban?

A' lopásnak neve alatt bé foglal min-denféle gonosz mesterségeket, a' mel-lyekkel az másén kaptosunk, és min-den foesvénységet, és az Isten ajándé-kaival való gonoszul élést.

Thessal.² 4. 6. Senki meg ne nyo-

¹ I. Thess. 4:3, 4.

² I. Thess. 4:6.

¹ I. Thess. 4:6.

tselujaszke prae fratele szeu. I. Cor. 6. v. 10. Nitsi szkumpli, nitsi repitori urikul á emperclej lu Dumnedzeu nulvor birui Prov. 30. v. 9. Herenesteme ku memkare sze-turendume sze nu te tegedujeszke, si atsaja sze nu dzik, Tsinej Jehova?

64. (112.) E. Tse poffteste á Novae Porenkae?

R. Kum tote mintsunle szele deper-tedz, dereptate szeo ulujteszk, si la szfersit altora veszte bunae szeo fereszk.

Eph. 4. v. 24. Punend dsosz mint-suna greitz dereptate, tsines ku prietnitsl vostri.

65. (113.) E. Tse kuntine á Dzetse porenke?

R. Kum numaj de maj mikae pofftae au gedenke; vore tsej en allanul po-rentsiej alu Dumnedzeu inimile nosztre sze nuzse kestidze.

Rom. 7. v. 7. Poffta nas fi stlut kej pekat, sze num vre dzitse Led-se nu poffti. (39. l.)

66. (115.) E. Ketse vojeste Dumned-zeu Ledse sza assa tare sze vesztaszke kend nuje nime kare atsaja deplin' szeo cine?

R. Kum sze kunostem ket jeszte de-mare plekare áneravelor nosztre pe pe-kat, si ku ateta maj tare sze pofftim en dereptetsune en Christus, Duhuluj, Szvent, kum den dzi en dzi, tot maj maj szene ennoim prae obrazul alu Dumnedzeu.

Rom. 7. v. 25. Ku minteame da fi-re szludseszk Ledsiej alu Dumned-zeu. jare ku trupul leddiej pekatu-luj. I. Cor. 9. v. 24. Assa kurecz kum sze luvacz dobenda.

DE PRAE RUGETSUNE AU RUGARE.

67. (119.) E. Entsekip trebujeste á tsere mila á Duhuluj Szvent, si alalte darurj alu Dumnedzeu?

R. Envacene prae atsaja Domnul Christus, Matt. 6. si Luc. 11.

Tatel nosztru, tsine jest en tserurj. 1. Szventaszkesze Numele teu: 2. Vne emperecla ta. 3. Fije voja ta: kum en tser assa aits prae pement enke. 4. Pe-

moritsa, se meg' ne tsallja az os attyafiát. (1. Cor. 6. 10.) Sem a' foesvények, sem a ragadozók, az Isten országának oeroekségét nem bírják. (Prov. 30. 8. 9.) Táplálly engem szuek eledellel, hogy meg elégedvén meg ne tagadjalak, és azt ne mondjam: kitsoda az Ie-hova?

64. Mit kíván a' kilentzedik parant-solat?

Hogy mindennémue hazugságokat el távoztassak, az igazságot állhatatosan meg vallyam, és végezetre egyebeknek jó híreket, neveket oltalmazsam.

Eph. 4. 25. Le tévén a' hazugságot szolyátok igazságot egygyen egygyen a' ti felebarátotokkal.

65. Mit tilt a tizedik parantsolat?

Hogy tsak valami kisebb kívánság-tól avagy gondolattól-is az Istennek va-lamellyik parantsolattya ellen a' mi szlveink ne szorgalmaztassanak, avagy igazgattassanak.

Rom. 7. 7. A' kívánságot nem tud-tam volna, hogy buen légyen, ha a' Toervény nem mondotta volna: Ne kívánny.

66. Miért akarja az Isten az os Toer-vényét olyan keményen hirdettetni, ho-lott senki mints a' ki azt toekéletesen meg tarthatná?

Hogy meg ismerjuek melly igen nagy hajlandósága légyen a' mi termé-szetueneknek a' vétkezésre, és annyival ajitatosabban kívánnjuk a' Christus-ban való megigazulást. Továbbá, hogy a szent Léleknek kegyelmét-is kérjuek, hogy napról napra mind inkább meg ujjiatassunk az Istennek ábrázattyára.

Rom. 7. 25. Azon én elmém-mel szolgálók ugyan az Isten toervé-nyének, de testeminel a' buennek toervényének. (1. Cor. 9. 24.) Vgy fussatok, hogy a' jutalmat el ve-hessétek.

AZ IMADSÁGROL, AVAGY KOE-NYOERGŐSROEL.

67. Miképpen kell a' sz. Léleknek ke-gyelmét és az Istennek toebb ajándékít kérnuenk?

Arra minket meg tanit Christus Urunk Matth. 6. és Luc. 11.

Mi Atyánk ki vagy a' menynyekben: 1. Szenteltessék a' te neved: 2. Joejoen a' te országod: 3. Légyen a' te akara-

nye nosztre (40. l.) tote dzllele dené nove asztetz. 5. Si ne jarte nove gresselele nosztre, kum jertem si noj gressicilor nostri: 6. si nunc dutse prae noj en iszpite, tsene szlobodzeste prae noj de revul, kej á ta emperecia, putere, si lauda penen vetsiae, vakuluj Amen.

68. (120.) E. Ketse au porentsit Christus kum lu Dumnedzeu assa szej greim Tatel nosztru?

R. Kum en poj en feci alu Dumnedzeu tsinszte desztzoinike, si uzbejale sze potnaszke, Dumnedzeu atsele tse ku kred nca derapte vom tsere de la jel ku nemika maj nuva tegedui de noj kassi perinci nostri bunetecile pementest.

Matt. 7. v. 11. Sze voj kari szemtecz rej fecilor vostri sticz bune darurj á da, kuket maj tare Tatel vosztru den tser de bine tselora kari tser dela jel.

69. (121.) E. Ketse sze dela atsaja asaszta enke: Tsine jest en tserury?

R. Kum de prae Nelia szau Meria alu Dumnedzeu den tser, nemika lukru pementeszke sze nu gendim, si kum tote (41. l.) karlesz nove de lipsze de la Enelia luj sze asteptem.

Actor. 17. v. 24. Dumnedzeu kare au rodit tsasztse lume si tote tseszt en ja find Domnul pementuluj. tseruluj, en Beszerikae de menj fekute nu lekujeste.

70. (122.) E. Karej tserere de prima? Szvinczaszkesze Numele teu.

R. Atsaszta ne de kum sze fatsem lauda ta maj nainte de tote luklurile.

Psal. 113. v. 3. Dela reszeritul szoreleuj leudat sze fle Numele Domnuluj. Psal. 115. v. 1. Nu novae Domnenu novae tse Numeluj teu lauda.

71. (123.) E. Karej á dove tserere? Vine emperecia ta. Atsaja ej atsaja:

R. Dene kum dupe lauda Numeluj teu sze toklim en nainte nosztre iszpeszenia devetsie szau emperecia feriketfuniej, en Emperecia á puterej si á miliej.

Phil. 3. v. 14. Un lukru fak, kum atsele tse misz dupe dosz szelle ujt jare sze kaut (42. l.) prae atsele szemt en naintem nevo indume á

tod, miképpen a' menyben azonképpen itt e' foeldoen-is. 4. A' mi minden napi kenyeruenket add meg mi nékuenk ma: 5. És botsásd meg mi nékuenk, a' mi vétkeinket, a' miképpen mi-is meg bótásunk ellenuenk vétkezteknek: 6. És ne vigy minket a' kísértetben, de szabadds meg minket a gonosztól. Mert tied az Ország, a' hatalom, és a' dítsoeség mind oeroekkoen oeroekké, Amen.

68. Miért parantsolja a' Christus, hogy az Istent így szólítsuk meg: Mi Atyánk?

Hogy mi bennuenk Isten fiaihoz illendoe boecsueletet és bizodalmat szerezzen a' felöl, hogy tudni-illek az Istent azokat a' mellyeket igaz hittel oetoele kéruenk semmivel inkább meg nem tagadja toeluenk. mint a' mi szueleink e' foeldi jókat.

Matth. 7. 11. Hogyha ti, akik gonoszok vagytok a' ti fiaitoknak tudtok jó ajándékokat adni, mennyivel inkább a' ti mennyei Atyátok ad jókat azoknak, a' kik oetoele kérnek.

69. Miért adatik hozzá ez-is: Ki vagy menynekben?

Hogy az Istennek menyei felsége felöl semmi foeldi dolgot ne gondollyunk, és egysze s-mind hogy mindeket, a' mellyek mi nékuenk szuekségesek az oe mindenhatóságától várjuk.

Act. 17. 24. Az Isten a' ki teremtetted e' világot, és mindeneket a' mellyek ebben vagynak, mivel Foeldnek, Mennyei Vra, kézzel tsináltatott templomban nem lakozik.

70. Melyik az elsoe kérdés?

Szenteltessék a' te neved. Azt adjad hogy a' te dítsoeségedet minden dolgoknál eloebb tegyuek.

Psal. 113. 3. Napkelettoel fogvá mind nap nyugatiglan: Dítseretes légyen az Vrak neve. (Psal. 115. 1.) Nem nékuenk, nem nékuenk a' te mevednek adjad a' dítsoeséget.

71. Melyik a második kérdés?

Joejoen a' te országod; az az:

Adjad, hogy a' te nevednek dítsoesége szerént fuegeszszuek eloenkben az oeroek idvoességet, avagy a dítsoeségnek országát, a' hatalomnak és kegyelemnek országában.

Phil. 3. 14. Egy dolgot tselekszem, hogy azokat, a' mellyek hátam megett vagynak el felejtven azokra penig, a' mellyek eloettem vagy-

kure ketre cel, prae luvare doben-
diej si kijeme turlej den tser alu
Dumnedzeu en Christus Jezus.

72. (124.) E. Karej á treja tserere?
Fie voja ta, kum en tser assa aits pre
pement enke. Atsaja ej atsaja;

R. De ne kum noj ens sze leszem vo-
ja nosztre en napoj, si ketre voja ta sze
filn gata, ku engeduiture entseklp
Aendseri fak en tser.

Matth. 16. v. 24. Kare vojeste prae
mine á petretse szesz tegeduiaszke
prae szine si sze jeh krutse sza pra
szine, si me petrake. Psal. 143. En-
vaceme szecz fak voja taa.

73. (125.) E. Karej á Patra. tsere?
Penya snosztre de tote dzilele dene no-
ve asztetz, Atsaja ej atsaja;

R. Dene nove tote tse misz delipsze
prae hrana atse vlatze.

Prov. 30. v. 8. Sziromeniae au bo-
getae (43. l.) num da mie tseme
hreneste prae mine ku hrane desz-
tojnike ketre mine.

74. (126.) E. Karej á tsintsá tserere?
Jarte nove pekatele nosztre, kum jer-
tem si noj gresicklor nostri. Atsaja ej
atsaja;

R. Nove peketosilor nevolnits peka-
tele nosztre nule hega vina dekum noj
atsaszta adeverature á miliej entre ini-
mile nosztre szimcim, sze ajbem urene
de á jertate tuturora.

Matt. 6. v. 14, 15. Szevetz jerta
omenilor pekatele lor. jertaleva si
vove Tatel vosztru den tser peka-
tele vosztre. Sze jare nulevetz jer-
ta omenilor pekate lor, nitsi Tatel
vosztru enke den tser nuleva jerta
vove gresselele vosztre.

75. (127.) E. Karej á sasze tserere?

R. Nune dutse prae noj en iszpite,
tse ne szlobodzeste de revul. Atsaja el
atsaja.

Ku ket Drakul, Lume enke, si tru-
pul nosztru fereszta nosztrae lupte ku
noj: tu prae nojku terime á Duhuluj
teu enteres- (44. l.) tene, kum en
tsaszte lupte szuffletaszke sze nune en-
vindsem, tse szffersit envlengerure de-
pline sze luvem.

Psal. 143. Duhul teu tsel bun szeme
enderepte prae mine prae pement
derept. Matt. 26. 45. Prae veghiatz
sive rugatz kum eniszpíte sze nu
kedetz. Szuffletul ej gata, tse tru-
pul ej netar.

nak, igyekeztvén, a' tzél felé futok,
az Istennek a' Christus Iesusban
való mennyei hivatallyának jutal-
mának ell vételére.

72. Mellyik a' harmadik kérdés?

Legyen a' te akaratod, miképpen
mennyben azonképpen itt e' foeldoen-
is; az az adjad, hogy a' minden ma-
gunk saját akarattyát hátra hagyván,
a' te akarataodhoz kész engedelmesség-
gel legyuenk, a' miképpen az angyalok
az égben tselekszenek.

Matth. 16. 24. Az ki engemet koe-
vetni akar. tagadja meg oenoen
magat, és vegye fel az oe keresz-
tit s-koevessen engemet. (Psal.
143. 10.) Taníts meg engemet a' te
akaratodat tselekednem.

73. Mellyik a negyedik kérdés?

A' mi mindennapi kenyeruenket add
meg minékuenk ma az az:

Szolgáltass ki minékuenk mindene-
ket, valamellyek ez életnek tápláltatá-
sára szuekségesek.

Prov. 30. 8. Szegénységet, avagy
gazdagságot ne adj énnékem, ha-
nem táplálly éngemet hozzám il-
lendoe rendelt kósttal, éledelvel.

74. Mellyik az oetoedik kérdés?

Botsásd meg minékuenk a' mi bue-
neinket, a' miképpen mi-is megbotsá-
tunk ellenuenk vétkeztéknek. az az:

Minékuenk nyavalyás buenoesoeknek
a' mi bueneinket ne tulajdonítsad, a'
miképpen mi-is ezt a' te mi hozzánk
való kegyelmednek bizonyosságát a' mi
sziveinkben érezzuek, hogy el szánt
szándékunk legyen a' mindeneknek va-
ló meg botsátásra.

Matth. 6. v. (lat. 5 !) 14. 15. Ha
meg botsátandjátok az emberek-
nek az oe bueneiket, meg fogja bo-
tsátani ti néktek-is, a' ti mennyei
Atyátok a' ti bueneiteket. Ha pe-
niglen ti meg nem botsátandgya-
tok az embereknek az oe buenei-
ket, a' ti mennyei Atyátok-is nem
fogja meg botsátani ti nektek a' ti
vétkeiteket.

75. Mellyik a' hatodik kérdés?

Es ne vigy minket a' kísértetben. de
szabadíts meg minket a' gonoszról; az
az: Mivel az oerdoeg, e' világ, és a'
minnen testuenk minket szuenteleuel
ostromolnak: te minket a' telelkednek
erejével erocsits meg, hogy ebben a'
lelki tusakodásban meg ne gyozette-
suenk, hanem végre tellyes diadalmat
vegyuenk.

76. (128.) E. Entseklj vej enklde rugetsune ta? Kej ata Emperecia, putere, si lauda penen vetsiae devak.

R. Tote atseszte tserem de la tine, kae nove tote potz da, si vijest tote á da: si a tseszte utrinde tserem, kum dentre atseszte tote lauda szetz torne prae Numele teu.

I. Cor.¹ 29. v. 11, 12. Ataj ó Jehova Merla, putere, lauda vlatza devetsiae si melcia, sinke atele szemt tote tse szemt en tser, si prae pement. Ataj ó Jehova Emperecia asti kare te merest, prae tine, kum sze fij praeszpe totz Fejedelm: ke bogetate, si feriketsune szau lauda tote szemt (45. l.) dela fatsa ta, si tute Domnest prae szpe totz, en mena ta jeszte emmeritura á tuturora si putere si terime prae enterituae.

77. (129.) E. Tseji voja atsesztuj kuvent Amen?

R. Kum dukrul adeverit si tare sze fie.

II. Cor. 1. v. 20. Vore kete fogadasruj szemt alu Dumnedzeu totesz en jel (en Christus) assa si Amen.

GLORIA DEO

Ditsoeseg Istennek.

VENIA REO

Botsánat a bünösnek.

ALDUTURA MASZIJEJ.

Oki tuturora pre tinete kaute Domne, si tu daj hrana atselora en vreme desztójnikie, si deszkidz menurille tale, si empli tote roditurile vietore ku alduitura ta. Psal. 145. v. 15, 16.

Domne Dumnedzeu Tatel Szvent al nosztru den tser, aldujeste pre noj, si atseszte darurille karil (46. l.) le den bune si biosze voja ta vom luva pren Flul teu pren Jezus Christus. Tatel nosztru etc.

Psal. 143. 10. A' te jó lélked vezérellyen engemet egyenes foeldoen. (Matt. 26. 45.) Vigyázzatok és imádkozzatok, hogy kísértetben ne essétek. A' lélek kész ugyan, de a test erőtelen.

76. 79. (!) Mi módon rekeszted bé a' te imádságodat?

Mert tiéd az ország, a' hatalom és a' ditsoeség, mind oeroekkben oeroekké; az az:

Mind ezeket te toeled kérjuek, mert minékuenk mind meg adhatod s-mind meg akarod adni. És ezeket azért kérjuek, hogy ekezkboel minden duetsoeség á te nevedre térjen.

1. Chron. 29. v. (lat. 28 !) 11. 12. Tiéd ó Jehova, a' nagyság, a' hatalom a' ditsoeség, az oeroekké válóság, és a' Felség, soet tiéd mindenek, valamik a' mennyben és a foeldoen vagynak; Tiéd, ó Jehova, az ország, úgy mint ki fel magasztalod magadat, hogy legy minden fejedelmeknek felette. Mert a kazdagság, és a' ditsoeség mind az te ertzát ekoel vagynak, és te uralkodol mindeneken: a' te kezeden vagyon mindenek fel magasztaltatására, és meg eroesítésére való eroe és hatalom.

77. Mit akar ez Igétske; Amen?

Hogy a dolog bizonyos, és eroes legyen.

2. Cor. 1:20. Az Istennek vala mennyi Igéreti vagynak, mind oe benne (az Christusban) vagynak Vgyanak és Amenek.

ASZTAL ALDÁS.

Mindennek szemek te reád néznek, Vristen, és te adsz azoknak eledelt alkalmatos idoeben; meg nyitod a' te kezedet, és bé toeltesz minden éloe állatot a' te áldásoddal. Psal. 145. v. 15—16.

Vr Isten, mi ménynyel szent Atyánk, áldj meg minket, és a' te ajándékaidat, melyeket a te boeséges jóvoltodból vészuenk a' te Fiadnak, a' mi Vrunk Iesus Christusnak általa. Mi Atyánk, etc.

DEDETURAE DE HAR DUPE MENKARE.

Harucz dem noj cie Domne Dumnedzeu, Tatel Szveszt al nosztru den tser, prentu atseste darurille á tale karille den deruitura biosze á ta amo am luvát pren Domnul nosztru Jesus Christus Amen. Tatel nosztru etc.

ALTA DUPE MUNKARE.

Domne Dumnedzeu Perintele Szvent alnosztru den tser, harutz dem noj Ennelciej Szvente á tale ka unuj milosztivnlk purtetor bun de grise. dultse Perinteluj si Dumnedzeuluj nosztru, unde tu prae noj en tseszt tsasz dekamue ene cinus, (47. l.) sine hraenis; Rugemune cie kum men kare si hrana tse luvem akmu szene szlusaszke nove prae remeszatura szenetatiej nosztrae, si prae hrana trupuluj nosztru; Rugem prae tine hraenestene szuffletele enke á nosztrae ku tsa penyae den tser, pren Fíul teu, praen Domnul nosztru Jesus Christus Amen. Tatel nosztru etc.

VÉGE.

Soli Gratias Tibi, ó Gratosz Deus."
(48. l.)*

A fordító az előtte lévő szöveget nagy hűséggel adta vissza román nyelven, bár, mint maga is őszintén bevallotta, „nem kitsiny“ fáradsággal végezte a maga áldozatos munkáját románnyelvű hívek és tanítványai lelki építésére. Ha az ember a szöveget régebbi, vagy éppen a korabeli román szövegekkel összehasonlítja, szembeszökő az a darabosság, a gördülékenység hiánya, mely lépten-nyomon tarkítja a könyvet; az a magyaros szörend, amely szinte minden mondatában ott van s különösen szokatlan az a magyar nyelv fonetikai sajátágaiból természetesen következő magyaros ortográfiája, mellyel a munka íródott. Talán ezen sajátosságaiért, talán azért, mert nem éppen elemi iskolai tanulók részére készült s mégis nagyon szemelvényes és leegyszerűsített szövegű hitvallás volt, noha diákok nagyobb követelményeknek is megfelelhettek volna, Geleji nem tartotta megfelelőnek a kátét s kinyomatása „sokáig“ késett.¹ De ez a „sokáig“ még egy esztendő sem tesz ki, hiszen a könyv román címében Fogarasi feljegyezte, hogy munkájával 1647 decemberében volt kész, s már a következő évben meg is jelent.

* Másoltam Sáromberkén, a marosvásárnelyi Ref. Kollégium Unicum példányának fényképéről, 1940. szept. hó 10-én. a m. kir. honvédek községünkbe való bevonulása napján!

ETEL UTÁN VALÓ HALAADAS.

Halákat adunk mi tenéked, Vristen, mi mennyel szent Atyánk, ezekért a' te ajándékaidért, mellyeket a' te boevség es ajándékozásodból immár el vet-tuenk, a' mi Vrunk Iesus Christusnak általa, Amen.

Mi Atyánk, etc.*

* A másik ételutáni román imádság a magyar-latin szövegű kátéból hiányzik, máshonnan vette Fogarasi, vagy maga írta ezt.

¹ Drăganu: Egyetemi előadásának 1. kézírata szerint.

Geleji ellenvetése azonban fentiekért, vagy egyebek miatt valószínűnek látszik abból is, hogy a könyv Gyulafehérváron nem a román nyomdában cyrill, hanem a Brassói Major^a Márton által (1642—1657) vezetett fejedelmi nyomdán² *latin* betűkkel jelent meg s éppen ez által is egy újabb értékkel gazdagodott a magyar missziói szolgálat, de a *román irodalom is!*

A fordító kihagyta a kátéból a számozást, azt csak mi raktuk fel a könnyebb és biztosabb kezelhetőség szempontjából. De kimaradt már a fordításnál alapszövegül használt kátéból az Úrnapokra való beosztás is.

A kátében mindössze 77 kérdés van, a többi kimaradt. Első pillanatra önkénytelenül is arra gondolunk, hogy azok a kérdések maradtak ki, melyek éles ellentétben állanak a gör. keleti egyház tanításával. Azonban meg kell gondolnunk, hogy e kérdések a *nem* gör. keletiek számára készült s a fordításnál alapszövegül szolgált kátében sem voltak benne sem a magyar, sem a latin szövegben. Nyilvánvaló, hogy a szemelvényezés az ifjúság és az egyszerűbb emberek kedvéért történt, de egyben jól szolgálta az „egyszerű” gör. keleti, illetve az evangéliumot már „rész szerint megismert oláh” gyermekeket is. A kátének ez a szemelvényes volta csak még jobban aláhúzza azt a ténytet, hogy a könyv első sorban *didaktikai* célt szolgált a karánsehesi és a lugosi román ref.^{ab} iskolákban.

A káté kérdéseinek kiválogatása szempontjából összehasonlítást eszközölve, úgy találtuk, hogy a kimaradt kérdések közül 27 olyan van, mely a most IV. gimn.-ban tankönyv gyanánt használt káténkból is kimaradt. Úgy gondoljuk, hogy nem lesz érdektelen az alábbi kimutatásban az 1648-iki didaktikai célból románra fordított kátét a ma is oktatásul szolgáló kátével ebből a szempontból összehasonlítani.

1. *Mindkét kátéből kimaradt kérdések:* 9, 11, 16, 17, 30, 48, 49, 67, 70, 72, 76, 79, 82, 84, 85, 87, 95, 97, 98, 100, 101, 102, 106, 107, 109; 114 = 26.
2. *Csak az 1648-ikiből kimaradtak:* 8, 14, 19, 20, 22, 28, 32, 36, 42, 43, 47, 51, 59, 61, 64, 73, 78, 80, 88, 89, 90, 111, 116, 117, 118 = 25.
3. *Csak a mai iskolai kátéből hiányzó:* 25, 33, 35, 38, 40, 41, 62, 63, 115, 121, 122 = 11.

Ha figyelmesebben megnézzük a csak az 1648-iki fordításból kimaradt kérdéseket, akkor arra a következtetésre jutunk, hogy a 19, 20, 22, 32, 42, 43, 47, 51, 59, 64, 118. kérdések csak a káté egyszerűsítése miatt, mint már más kérdésekben bennelévők maradtak ki, összesen 11 kérdés; a 8., mely romlásunk és gonoszságunk nagyságáról, a 14., a más teremtmény elégtételének tagadásáról, a 28. a predestinációs gondolatért (de akkor mért nem maradt ki az 1-ső is?), a 36. Krisztus egyedüli közbenjárásáról, a 61. a „sola fide”-ért, a 73. a keresztség „ex opere operato” hatásána tagadásáért, a 78, 80. a transzsubstanciáció tagadása és a mise kárhóztatása miatt, a 88, 89, 90. az újjászületésről, a 116—117. az egyéni imádság és csak az egy Istenhez való imádko-

² Ballagi A.: A magyar nyomdászat történelmi fejlődése 1472—1877. Bpest, 1878. művében nem említi e gyulafehérvári nyomdatermőket, sőt azt mondja: „A legelső latin betűkkel nyomtatott oláh könyv a Pozsonyban nyomott Biblia” 242. l. (?)

⁴ Pokoly József: Az erd. ref. egyház tört. I—V. k. Bpest, 1904. Tévesen azt mondja, hogy a román nyomdában nyomult. II. k. 175. l.

^{ab} Enyedi, i. m. 128. l. bizonyára Szabó K. (R. M. K.) utá ncsak ref. (magyar) iskolát ír.

Közlösvári ref. theol. fakultás
könyv

zásról való tanítása miatt kimaradt kérdések lehetnek azok, melyekről sokan s talán joggal hiszik,⁶ hogy ezek a káténak a gör. keleti egyházzal szembeni éle tompítása érdekében maradtak ki. De kérdés, hogy ezek mind kimaradtak volna-e, ha itt nem egy, már meglévő és nem egy, a reformátusok számára készült káté román nyelvre való átültetéséről lett volna szó? Talán. De *nem valószínű*, hogy ebben a korban, a román reformáció igazi zenithjén, a hajlíthatatlan *Geleji és Csulai*, meg a tiszta *evángéliumi hitet valló fejedelmek*, akik meghalni is készek voltak a bibliai hit győzedelméért, maguk munkáltak volna közre abban, hogy a keresztyén vallás leglényegesebb *bibliai tanításaiból valamit is leengedjenek*.^{7b}

Érdekes, hogy a hitről szóló kérdést az Apostolicum magyarázata után találjuk, ami *helytelen*, mert mielőtt megtanítaná annak lényegét, már sokszor felhasználja. Az 57—58. kérdéseket is elmozgatván helyükről, a 63. kérdés után tette már a latin-magyar kiadás, érthetetlenül, mert ezzel megszakította az Apostolicum magyarázatának menetét. A fordító a sorrendet természetesen nem változtatta meg. Ez a megmagyarázhatatlan sorrendi változás, mint látni fogjuk a káté 1656-iki kiadásában is megmarad.

Ez a káté „elsősorban“ a lugosi és a karánsebesi iskolákat szolgáltatta, de ebből joggal következtethetünk arra is, hogy használhatták ezt más iskolákban is, noha a vonatkozó történeti feljegyzések sehol sem nevezik meg pontosan, hogy melyik kátét tanítsák csak általánosan, mondják, hogy a Gyulafehérváron megjelent katechizmust tanítsák, tanulják. Azonban azt biztosan tudjuk, hogy a fogarasi, 1657 ápr. 2-án Lorántfy Zsuzsánna fejedelemasszony által alapított román református iskolában *nem* ezt használták, mert a vonatkozó alapító-levél 3. pontjában ezt olvassuk: „...tanítson mind nagyot, kicsit „jó“ oláh írásra, olvasásra, éneklésre, a szerint, mint a karánsebesi és lugosi ecclesiákban (hoc addito), hogy oláh betűkkel kell leírni azokat;“ a katechiszsre...“ Tehát a „jó“ oláh írás és hogy „oláhbetűkkel kell leírni“, kifejezések arra utalnak, hogy még a latinbetűs énekeskönyvet is „román betűkre“ kellett előbb átírni s úgy tanítani, tehát nem használhatták a Fogarasi-féle „nem románbetűs“ kátét. Az átírásra való rendelkezés a kátéra nem vonatkozott, mert a „káté“ szó előtt vonás van, mely a rendelkezés értelmét világosan meghatározza. Újabb ilyen irányú rendelkezésről pedig nem tudunk. De nem is valószínű, hogy az 1648-iki káté használatára rászorultak volna a fogarasi iskolában, mert az addig el is fogyhatott, hiszen annak alapítási évét megelőzően jelent meg ugyanazzal a szöveggel, mint látni fogjuk, *de cyrill* betűkkel az 1656-iki káté.

Ennek a fogarasi román református iskolának alapítási okleveléből vett vonatkozó feljegyzését azért tartottam fontosnak figyelembe venni, mert ebből világosan látszik, hogy a Fogarasi-féle kátét nem nyelvezete, nem tartalmi eltérése, hanem latin-magyaros írásmódja miatt ellenezték, mellőzték, mert jól tudták az illetékesek, hogy a cirill betűkhöz

⁶ Révész I. i. m. 20. l.

^{7b} Hiszen Geleji, kinek nyomására elkészítik az unitáriusok kátéjukat, nem tartván elégségesnek a ker. hit kifejezésére, mást készített velük, — nagyon vigyázott arra, hogy a káté adja teljesen a hit ágazatát. L. Bod.P. Smyrni Szent Polikarpus., Ism. Mózes A.: Kiáltó szó, 1938. jan. 5—10. l.

⁸ Barițiu, i. m. 34. skv. l.

⁷ Magy. Prot. Egyháztört. Adattár. Szerk. Pokoly József. VIII. évf. Bpest, 1910. 114. l.

inkább szokott románok előtt, ha nem is nagyon kedvelt, de a cyrill betűkkel írott könyv és káté elfogadhatóbb volt, mint pl. a latinbetűs.

Tekintve azonban, hogy a latin betűknek a román irodalomba történő bevezetése egy röviden fel nem mérhető nagy *haladást*, fejlődési fokot és áldást jelentett Fogarasi István, „nem kütsiny munkával“ végzett fordítói munkája és azon szándéka, hogy latin betűkkel adja ki a kátét, igen nagy jelentőségű a román irodalom és művelődés szempontjából. Nagy, a román reformációnak felelősségét szívükön viselő református vezetőit és kortársait is ebben *felülmulta Fogarasi*, de mennyivel inkább felülmulta magukat *a román papokat és vezetőket*. Bár a Todorescu töredékéből ismeretes szegedi Gergely-féle énekeskönyv volt az első latinbetűs román könyv, mégis a dicséret és elismerés *Fogarasi Istvánt* illeti, mert ő könyvével *győzedelmesen küzdött nemcsak a románok, hanem saját fájának és vezetőinek ellenállásával is, a latin betűknek a cyrill betűk fölötti érvényesüléséért*.

Az evangéliumi hitű erdélyi kálvinista, magyar református lelkipásztor, Fogarasi István, a lehetetlent is igyekezett lehetővé tenni, s az „igazságot már rész-szerint“ ismerő tanítványai számára, hogy teljesen megismerhessék azt, — s ha már a teljes Bibliát nem adhatja, — adja kátéjában a „Kis-Bibliát“, mely a hit ágazatait röviden összefoglalja. Adja első sorban az „Úrnak tisztességére“, és az ifjúság lelki üdvösségére.

Tekintve, hogy a vezetése alatt álló iskolákban az „igazságot már rész szerint megismert“ román gyülekezetek lelki tanítóit nevelték, e káté nagyban hozzájárul egyfelől ahhoz, hogy csak a cyrill betűket becsülő román papság a latin betűket is megismerje, s így a nyugati kultúra és theologia áldásait rejtő kútfőket is használhassa; másfelől, hogy megismerve a bűnben megnyomorodott ember a saját elégtételének lehetetlen, a Krisztus egyedüli elégtételének idévezítő voltát, — hálára buzdul és saját népének, hálaából és a tiszta Igét hirdető szolgálatába álljon, nem annak megfélemlítésére, hanem vigasztalására és megörvendeztetésére.

13. §. Az 1656-iki Heidelbergi román káté.

Az alább ismertetendő harmadik románnyelvű Heidelberki kátének kiadását három tényező indokolja.

1. Bármennyire elleneztek Ilie Iorest püspök s vele a reformáció ellenes román esperesek és papok, Varlaam metropolita és a Fejedelemség-beli főpapság a Heidelbergi káté terjedését, mégis elterjedt s aránylag rövid 16 év alatt bizonyára el is fogyott.

2. A Szakramentumok alapos ismertetését és azoknak kiszolgáltatási módját, különösen a házasságkötés, illetve a házasságok felbontása körül való helyes eljárás útasításait tartalmazó könyv, a papok kezében *nem* volt, noha már 1646-ban törvény rendelkezik az indokolatlan felbontott házasságok, nőrablások stb. felől⁸ s ezen tanításokat, utasításokat elkészítve, a kátéhoz csatoltan adják közre ráadásul még nyolc imádsággal.

3. Bizonyára legfontosabb indoka pedig az lehetett megjelenésének, hogy vele kapcsolatban „*Viszon-választ*“ írtak az 1640-iki kátéra adott Varlaam-féle *Válasz-íratra*.

⁸ Jancsó, ⁴. m. 575. l. Idézve tovább Appr. Const. Pars V. edict. 43.

Igy jelenik meg aztán a többi kátétól egészen elütő, mondhatni a hitvallást és a kátét egyesítő *vegyes típusú hitvallási irat*, melyben a kérdés-felelet formájú káté mellett ott találjuk a református hit tételeit apologikus formában összefoglalva és szembeállítva a gör. keleti egyház tantételeivel.

Ezüknek előrebocsátása után érthető meg hosszadalmas címe: „Scutulu Catechismului cu respunsu den scrăptura sv(ăn)tă. Impotriva respunsului adaoa tieri, fărâ scriptură sv(ăn)tă. Magyarul: A katekizmus védelme a Szentírásnélküli két ország vonatkozó s a Szentírásból vett válasszal. E címe után következik a szöveg, kis 8-adrétű 235 levél, melynek elején ez áll: Nyomtatva Gyulafehérváron 1656 jún. 25-én. Egyetlen példánya Moldován I. M. balázsfalvi kanonok könyvtárában. Folytatása a 237—373. levelen: Cînul și învățătura spre scurtu de sft. Taine... Kolofonja Vlét, 1656. Cor. Geor. mor. Tartalmazza a keresztelek, úrvacsora és házasság leírását, megfelelő imákkal.⁹ Újra kiadta Barițiu György.¹⁰ Tehát ez új nyomtatás címlapja szerint az eredeti második kiadása, de hogy mennyiben tér el az elsőtől, nincs alkalmunk megvizsgálni.¹¹ E Barițiu által átírt és tanulmány tárgyává tett könyv, három különböző darabot tartalmaz ugyan, de eredetileg is egy könyv lehetett, mert a középen lévő két kátének sem címlapja, sem előszava nincs.

Mielőtt a könyv egyes részeit tartalmi szempontból vizsgálnók, megkíséreljük megállapítani, hogy kik lehettek a fordítói?

Ha e káté az 1640-i kátének II. kiadása, amit nincs okunk kétségbe vonni, akkor, mint fentebb tisztáztuk már, ebben is a Secul-ból való György pap fordítói munkájának eredményét vesszük.

Barițiu azt is állítja, hogy a könyvben legelől található *Viszonzválasz* az azt követő káté és a káté után lévő tanítások, meg imádságok nem egy, hanem három különböző egyén fordításából származnak. A fordítások közötti különbség a három szövegnek egymástutáni olvasása közben is egészen jól észrevehető, de a különbözőségekről magam is határozottan meggyőződtem, midőn az 57. és 42. oldalon az I. Kor 11:23., a 31. és 34. oldalon a Osel. 4:12., a 41. és 17. oldalon a Luk. 17:10. versekben az egyaránt szereplő bibliai helyeket és a 19. meg a 39. oldalon,¹² az egyház meghatározását tartalmazó szövegeket összehasonlítottam, úgy találtam, hogy lényegükben azonosak, de a kifejezőmódjukban és helyesírásukban különböznek.

A káté fordítója a mondottak szerint ismerős. Ismeretlen még a *Viszonzválasz*é, meg a káté utáni szövegeké. Ez utóbbi, a fordítás szempontjából a legszebb. Fordítójára nézve az a sejtésünk, hogy az maga Simon, vagy Popa Ștefan püspök lehetett, ki az 1648-iki Újszövetségfordítást is szebb román nyelvre javította.¹³ Igaz, hogy a püspök 1652-ben már meghalt, de az akkori viszonyok mellett a fordítástól a megjelenésig évek telhettek el. A *Viszonzválasz* fordítóját némelyek egy románul jól nem tudó, a reformációval anyagi érdekekért rokonszenvező román papban sejtik, de nem bizonyítják.¹⁴ Barițiu vonatkozó tanulmányában a többi között azt írja, hogy ezt vagy egy, az erdélyi kálvinista

⁹ Veress E., i. m. 24. l.

¹⁰ Catechismulu Calvinescu inpusu clerului și poporului românesc sub domnia princepelor Georgiu Rákóczy I. și II. Transcris cu litere latină după editiunea II. tipărită în anul 1656, etc. Nagyszeben, 1879.

¹¹ Veress E., i. m. 24. l.

¹² Catechismul Calv., 101. l. — ¹³ Juhász, i. m. 208. l. — ¹⁴ Meteș, i. m. 400. l.

iskolában hosszabban időző moldvai ember, vagy egy olyan erdélyi ember fordította, aki Moldvában időzött többet, mert dialektusa Erdélyben használatos. A káté és az imák magyarból való fordítások.¹⁵ Azt is mondja, hogy e könyv szövege nem karakterisztikus, így is, úgy is írja ugyanazokat a szavakat, pl. *scrăprură, scriptură, scriptură; denu, aen, de în diunu, din*, stb.¹⁶ hogy a szöveg- és nyomdahibákról ne is beszéljünk. „Barbár, mosdatlan, tisztátelen, összekúszált, idegen foglalkaléktelenített munka, oda dobva az oltárra, a papok és a szerzetesek asztalára. Latin, francia, német neylevekből vett¹⁷ draboknak tartja — indokolatlanul.

Kár, hogy midőn Barițiu ezeket leírta, nem gondolta jobban meg, hiszen az akkori, románok által írt néhány könyv is, nagyon viseli a darabosság és a kezdetlegesség bélyegeit s ha szégyen az, hogy csak ilyen román nyelven jelent meg a könyv, a románok szégyene, mert országul nem akadt egy románul jobban tudó román, hogy e gondiál elkészített theologiai műnek, jó pénzért, szebb fordítását adta volna. Annyi azonban bizonyos, hogy arra a román nyelvre fordíttatott e könyv, melyet az erdélyi románok is beszéltek.

Kiadója vagy fejedelem, vagy Csulai püspök lehetett.

Vizsgáljuk a könyv egyes darabjait közelebbről.

a) Első darabja a „Scutulu Catechismului“, stb. magyarul a „Katechizmus Paizsa“. A továbbiakban egyszerűen „Viszonválasz“ címen említjük. E könyv Barițiu új kiadásában 32 oldalt tölt be. Minden sorában, biblikus, komoly református theol. apologiai mű, mely az 1640-i Heidelbergi román káté kiváltotta Varlaam-féle polemikára készült feleletül. Szerzőjének általában Csulai György református püspököt tekintik, ki már előzőleg, udvari pap korában is sokat tevékenykedett a román misszió szolgálatában éppen a káté kiadásával kapcsolatban. Basire Izsák, az erdélyi püspökökről írva, ezt jegyzi fel: „Georgius Czulai Principis Georgi Rákóczi II. Pastor Aulicus. Electus Anno 1650. Vir sedulus, qui primus in gratiam Valachorum curavit Novum Testamentum, Psalterium, et Catechesim verti in linguam Valachicam, aliquot etiam Ecclesias Valachicas reformavit.“¹⁸ Természetes tehát, hogy annak védelmére kelni ő is volt a leghívatottabb, de a legkészebb is. Püspöksége elején a békesség van Erdélyben, de azért akadt dolga nemcsak saját papjai és egyháza igazgatásával, hanem a román reformációval kapcsolatban, hiszen 1652-ben Simon Petrascu máramarosi református esperesnek ő készíti el a Heidelbergi káté tanítását is elrendelő, öt pontból álló diplomát,¹⁹ de ő neki kellett előkészítenie és az országgyűlés elé vinnie az „Aprobatae Constitutiones“ c., III. Rákóczi György fejedelem által 1653 március 14-én megerősített református egyházalkotmányi kodexeket is.²⁰ S bizonyára, egyfelől nagy elfoglaltság, másfelől az 1647-ben megjelent Varlaam-féle feleletnek gonddal járó lefordítása, tanulmányozása és a Viszonválasznak igazán gondos s merőben a Szentírás legtalálhatóbb helyeire támaszkodó elkészítése, majd románra fordítása és kinyomtatása 1656-ig késik.

E könyvet s különösen ezt a részét azon kívül, hogy Barițiu latin betűkkel átírva közreadta, a román irodalomban senki sem tette tanul-

¹⁵ Catechismul, 113. l. — ¹⁶ U. o. 134. l. — ¹⁷ U. o. 119. l.

^{17a.} Történelmi Társ., 1889. 496. l.

^{17b.} Bod Péter, i. m. Csulai Györgyről.

¹⁸ Jancsó. i. Erdélyi Tört. 157. l.

mányt árgyává. Magyarul Hunfalvy Pál¹⁰ foglalkozott vele először, legutóbb pedig Juhász ismertette főbb tartalmában, néhány oldalon,²⁰ s ezzel feleslegessé tette részünkről az ilyen kivonatos ismertetést, de nem azt, hogy a Függelékben a szöveg teljes magyar fordítását közöljük, hogy ha közzéteszik majd a Varlaam-féle Válasz teljes szövegét, irodalmunkban hozzáférhető legyen ennek Viszonválasza is.

Általánosságban e szöveg három nagyobb részre tagolódik. Az 1—6. terjedő oldalakon van a bevezetés. Már első mondatában a Szentírásba és a II. Helvét Hitvallásba markol és az ezekből vett, bár a szövegben sok helyt, bizonyára nyomtatás, másolás, stb. következtében tévesen jelzett, de általunk helyesbített jelzésű idézetekkel energikusan és határozottan cáfolja a gör. keletiek tévedéseit s útasítja vissza az Írás ismeretének hiányából származó vádjait; nevezetesen, hogy a régi törvény cselekedeteiből akarnak megigazulni; hogy visszaélnek a lelkipásztori hivatallal, még a halottak után is hasznot húznak; hogy szentségnek tartják a házasságot s a papokat mégis kizárják abból;²¹ helytelenül szolgáltatják ki a sákrámentumokat;²² esketési, temetési szolgálataiknál a Szentírással ellenkező ceremóniákat üznek.²³

E bevezetés után a következő 7—32. oldalakon maga a részleteket tartalmazó válasz van. Ez két nagyobb részre tagolódik. Az első rész, a 7—25. oldalak, Varlaam tíz pontból álló válaszában hét első pontját cáfolja. Nevezetesen: 1. A Szentírás értelmezésének,²⁴ Isten, a hit, remény és szeretet alapján való megismerésének a helytelenségét; 2. a Heidelbergi káté első kérdésének félremagyarázását;²⁵ 3. a Varlaam által összezavart²⁶ sorrend szerint, a 4. és 9. káté kérdés azon félreértését, hogy az ember a Törvényből és a jócselekedeteiből igazul meg; hogy bűneinkért, melyek egyrésze cselekedeti bűn, eleget tehetünk;²⁷ 4. a 10. kérdés a közbenjáró Krisztusról, illetve ismételt²⁸ megáldoztatásának lehetetlen és szükségtelen voltát; 5. a káté 12. kérdésében a ... hiszek egy... ker. „anyaszentegyházban“²⁹ kifejezés helytelenségét és az igaz egyház ismertető jeleit adja; 6. a papnötlenség ellen emel szót;³⁰ 7. a jócselekedetekről, mint a hit gyümölcseiről³¹ szól.

A második rész a 26—32. oldalakon a „képekről“ c. alatt: a 8. pont a képek tiszteletéről, a bálványállítási módjairól;³² 9. a szentek, illetve a holt³³ szentek tisztelete és segítségülhívásának értelmetlen voltáról; 10. a keleti egyház hitvallásának nagyjában a Szentírással való meggyezéséről, de a kereszt tiszteletének az értelmetlenségéről tanít.³⁴

Már a 10. pontban foglaltak sok tekintetben a Szentírással egyező voltának elismerése is mutatja, hogy bár élesen el kellett ítélniök és el is ítélték a keleti egyház helytelen tanításait, mégis a hívő szeretet nem tette szerzőket annyira elfogulttá, hogy e pont *értékeit* ki ne emeljék s ezzel is ne munkálják tovább a románságnak a közönséges keresztyén egyházba való bekapcsolása áldott misszióját. Az meg egyenesen megható, ahogyan a befejező szavakban kéri őket a Krisztus nyájába való bekapcsolódásra. Világosan látszik ezen írásból, hogy a keresztyén ember *haraagszik a bűnre* és kárhoztatja azt, *de* a bűnös megtérését igaz szívből óhajtja s *örvendez a megtérő bűnösnek*.

¹⁰ Az oláh káté, Századok, 1886. 475—489. l.

²⁰ Juhász, i. m. 197—204. l.

²¹ Banițiu, i. m. 4. l. — ²² U. o. 5. l. — ²³ U. o. 5. l.

²⁴ U. o. 7. l. — ²⁵ U. o. 8. l. — ²⁶ U. o. 9. l. — ²⁷ U. o. 19—18. l.

²⁸ U. o. 19. l. — ²⁹ U. o. 20. l. — ³⁰ U. o. 21. l.

³¹ U. o. 22—24. l. — ³² U. o. 26—30. l. — ³³ U. o. 30. l. — ³⁴ U. o. 31—32. l.

b) A könyv második darabja a tulajdonképpeni Káté, melynek részletes ismertetésével³⁵ szintén nem sokan foglalkoztak.³⁶

A káténak sem címlapja, sem előszava nincs. Ez érthető, mert tulajdonképpen nem utólagosan fűzték egybe az előtte való ápológétikai művel, hanem annak szerves részét képezte, bizonyára egyfelől azért, hogy az olvasóknak a Viszonválasz tanulmányozásánál kezükben legyen az s ezzel is beigazolvva lássák, hogy a megtámadott kátéból semmit sem hagytak ki; másfelől pedig, hogy elfogyott első kiadás példányait pótolják.

Nem didaktikai célból, nem is csak a hívek, hanem inkább a lelkipásztorok, theologusok számára készült, *védelmi* célzattal.

Megtartotta az eddigi káténak a beosztását. *Összehasonlítva az 1648-i Fogarasi-féle kátével, úgy találtuk, hogy azzal azonos, csupán nyelvezetében, kifejezési módjában más, szebb, sikerültebb, mint amaz, de a két fordító egymástól egyébként teljesen függetlenül dolgozott.*

Nagyjában három részre tagolt. I. Az ember nyomorúságáról. II. Az ember megváltásáról. III. A hálaadásról. 77 kérdést tartalmaz mindkettő, míg ez utóbbi számozott, az előbbi, mint láttuk, számozatlan, ugyanazon sorrendben. Mivel az 1648-i káténak forrása, melyből a fordító dolgozott,³⁸ *kutatásainak eredményeként, ismerős, amannak a szövegével való pontos összevetés után teljes bizonyossággal kimondhatjuk hogy a káté is az 1636—43 között több kiadást ért, általunk fentebb már közölt szemelvényes latin-magyar szövegű, az ifjúság számára összeállított káté után készült.* Azon különbségek, melyek a két káté között ennek dacára is vannak, mint látni fogjuk az alábbiakban, e megállapítás helyességét nem teszik kétségessé. A Fogarasi kátéjával való nagy hasonlóság és az arról elmondottak, egyes dolgok újra elmondása alul felmentenek, mégis akad egy néhány mondanivalónk ezzel kapcsolatban is.

Mindenekelőtt ez a káté a Fogarasiéval szemben cyrillbetűs. A mindkét könyvben egyformán közölt kánonikus szentírási könyvek azonos jegyzéke után, *ott* a Mt. 2 : 28—29. v. a bevezető két kérdés előtt, mintegy mottót képez; itt „A keresztyén hitnek a Szentírásból vett tartalma és részei kérdés feleletekben” cím után kezdődik az első kérdés. Míg *ott* a 15. kérdés előtt címül *ott* van: Az Atya Istenről; a 17. kérdés előtt: A Fiú-Istenről, addig itt e címek és tagolások hiányoznak. Fogarasinál minden kérdés-felelet előtt kitétetett az *E:* kérdés és az *R:* feleletet jelentő betű, *itt csak egyszer*, legelől s így a számozás után azonnal a szöveg kezdődik.

A kérdések és feleletek általában azonosak és egyeznek a káté lényegére való szentírási helyek jegyzékei is (eltekinthetve, különösen ez utóbbinál előforduló sok, bizonyára másolási és sajtóhibától),³⁹ de *míg ott a szentírási helyek* ú. n. lábjegyzetekben, apróbb betűkkel, a

³⁵ Humfalvy, i. m. 475—489. l.

³⁶ Mózes, i. Ref. Szemle. 1935. 355. l.

³⁸ Drăganu, i. Egyetemi előadásainak kéziratában azt mondja, — tévesen, — hogy e között és Keresztúry Pál: Csecsemő keresztyéne között hasonlóságot talált.

³⁹ A 6. kérdésnél Zsolt. 8 : 7 helyett 51 : 7, 18. k. Zsolt. 109. h. 110, 23. k. Lk. 23 : 14. h. 23 : 13—14, 25. k. Zsid. 2 : 14 h. 2 : 14, 15, 35. k. II. Kor. 5 : 9, 21. h. 5 : 19, 21. 39. k. Lk. 17 : 1 h. 17 : 10, 40. k. Fm. 3:21 h. 1:21. 43. k. Róm. 4:1 h. 4:11, 58. k. Zsolt. 34 h. 35, 61 k. I. Ján. 3 : 16 h. 3 : 15, 62 k. I. Thess. 4 : 3, 4 h. 4:3, 4, 5, 70. k. Zsolt. 121 : 3 h. 113 : 3 és Zsolt. 131 : 9. h. 115 : 1. 72. k. Zsolt. 142. h. 143. 73 k. Péld. 3. h. 30, 75. k. Zsolt. 142. h. 143. helyesen és az alapszöveggel megegyezően.

káté kérdés-felelet után és elkülönítve, addig *itt folytatólagosan, benne a szövegben vannak*, s az illető bibliai hely szavaival lesz teljessé a felelet. *Szövegtöbbslet* az 1648-i, illetve az alapszövegekhez képest, a 39., 40., 48., 49. kérdéseknél van.⁴⁰

Mutatóul és az 1648-i káté megfelelő kérdéseinek futólagos összehasonlítását lehetségesítendő, az alábbiakban két kérdés és feleletet iktatunk be:

„1. Intrebare, ce veselie, au mângăiare ai tu ome, întru viația ta, și în morte ta?

respunsu, aciasta că și cu trupulu, și cu sufletulu; au voiu viia, au voiu mri eu sântu alu donului (sic!), și alu răncumpărătorului meu alui Is. Chs. carele mau descumpăratu, dinu toate putere dracului, și acumu încă asie me ține și me păzește, cum mi sânt toate spre ispășanie, cumu zice sftu pavevelu (sic!) apslu, la rimleni, în 14. sth., 8. au viemu, au murimu, ai domnului sântemu. și I. Petru. 1 sth., 19. rescumpăratu sânteti cu scumpulu sângele lui is. ch. și la rimleni. 8. sth., 28 zice scimu, că celora ce iubescu pre dumnezeu toate le sânt pre bine.“

„32. Ce crezi despre dhulu sftu?

Crezu, căi unu dumnezeu dreptu de vecie, cu tatălu și cu fiulu, și me va face mine pentru credinția drepta se aibu parte în toate bunătățile lui Chs. cumu zice la deanie⁴¹ 5 sth, 3, 4. căce au înplutu sâtana înima ta se minti duhului sftu, că nu minti a omu ce lui dumnezeu, și la galat. 3, sth. 14. zice se priimim făgăduială dhului sftu, pentru credinția.⁴²

Láthatjuk tehát, hogy jelenben használatos heidelbergi káténk szövegével lényegileg megegyez, de annál sokkal tömörebb s egyben rövidebb is, így bár ha nem is szép stílusban, de elégségesen fejti ki az illető hittételt. Kifejező erejét a bibliai szöveg igen jól elősegíti. A szövegnek ilyen módon való közlése a Viszonválasz lényegének és természetének elsőrangúan megfelel, hiszen ez valóban a „Két ország szentírásnélküli feleletére“ a „Szentírásból vett“ *igazi felelet* és nagy mértékben egészíti ki az első rész tételes tanításait, ellenvetéseit.

A káté legutolsó oldalán, mintegy végszó gyanánt, ezt olvassuk: „Nyomatott Fejér várában. A teremtésnek 5170. Krisztus születésének 1650. évében június 25.“ Ez a dátum a káté nyomásának a befejezését jelentheti.

Végül útal arra az átokra, mely azoknak szól, kik a Szentírásnak nem engedelmeskednek: „Keressétek az átkot, mellyel Isten megátkozza a Szentírásnak nem engedelmeskedőket az 5. Móz. 28:15–46-ban, honnan igazoltatik ez a bizonyoságtétel“, t. i. a káté.

A káté elterjedését és használatát biztosító rendelkezésekkel ebben a korban is találkozunk. Az 1656 december 28-án II. Rákóczi György

⁴⁰ Többslet a 39. kérdésben: „harmicia sau pentru ... se de în haru și în cinste“; 40. kérdésben: „trupului“; 48. kérdésben: „zice pâne ce frângemu au nu mi împreunare cu tupu lui Chs, și pâharul ce bălgoslovimu au nu ni împreunare cu sângele lui Chs.“; 49. kérdés: „Intracestia cuvinte pavele aspru ne învatia pre noi 4 lucruri. 1. întâi cine au rânduitu cina domnului, 2. cândui rânduită, a 3. în ce chipui rânduită, a 4. pentru oel rânduită, întâi cine au renduitu iaste Is. Chs., fiului dumnezeu unulu născutu elu ne chină pre noi la acestu uspetiu, a lú doile iaste rânduită în noapte ce fu vândutu, a lu treile au luatú pâne și pâharulu în mână, alu patrulu pentru pomana mortiel lui.“

⁴¹ Cselekedetek könyve.

⁴² Barltiu; I. m. 34–39. I. V. ö. Fogarasi, előbb közölt kátéjának 1. és 32. kérdéseivel.

fejedelem által püspökségében megerősített Brankovics Száva „condicioi“ ismeretlenek, de midőn Barsai fejedelemségre jutása után, Brankovics a Rákóczi-párthoz csatlakozik, miért is püspökségéről azzal az indokkal, hogy nem teljesítette hivatásának kötelességeit, nem tartotta tiszteletben az „azokhoz kötött feltételeket“, letették s a helyébe, 1660 febr. 15-én püspökké tett Patulai Moscovita Györgyöt, kinek megerősítő diplomája 5. pontjában elrendelik, hogy az Újtestamentumot és a Gyulafehérváron nyomott *katechizmust* olvastassa, *taníttassa*.⁴³ De megelőzőleg is ennek a káténak a használatát rendelte el Lorántfy Zsuzsánna fejedelemasszony 1657 április 3-án, a fogarasi román református iskolát megerősítő Szabályzatának 2. tc. 3. pontjában: „...tanítson mindenkit, magyot, kicsit, oláh írásra... *katechézisre*...“ A továbbiakban pedig azt írja e rendelkezés (s ebből világosan látszik, hogy ez az iskola egy, az egyházi tanítóságra nevelő magasabb iskola volt), hogy „*tanítani kell a növendékeket a prédikációk módjára... avagy csak gyengéden a katechéziséből*.“ A 8. pont azt mondja, hogy „a mester *ki ne adja a diákokat az iskolából, míg a katechizmust jól nem tudják*“, s hogy határozottan *erről a kátéről* van szó, bizonyítja még az a 2. tc. 2. pontjában lévő azon rendelkezés is, hogy a növendékek a templomi istentisztelet tartásának gyakorlása alkalmával „a *káté* végén írt imádságokkal könyörögjenek.“⁴⁴

Megelőző nap pedig az iskolát ellenőrző „vizitátorok“-nak meg-hogyja, hogy „vizsgálják meg: tanítják-e a Mi Atyánkot, az apostoli Credot, stb. oláhuul vagy csak „*katechétime tudják-é... vagy-on-é új katechézisek, az mint Fejérvárott oláhuul kinyomatták*“. Arról is *vizitálják meg... oktatják-e a gyermekeket a katechézisre*.“⁴⁵

1675-ben kötelességévé tétetik a román papoknak, hogy vasárnap „mise után“ gyűjtsék össze a gyermekeket a templomba s tanítsák őket, — bizonyára a *kátéra*.⁴⁶

A *káté* használatát nemcsak elrendelték, hanem igyekeztek e rendelkezések végrehajtását ellenőriztetni s tudunk eseteket, midőn az e tekintetben elkövetett mulasztást megtorolták. A *káté* nagy elterjedtségét és népszerű voltát mutatja, hogy a római katolikusokkal megkötött unió után is ott van az a papok és a nép kezében s ezért a Lipót-féle II. diploma 4. pontjában kimondatják, hogy „a kálvinista kátét meg kell semmisíteni s helyette újat nyomatni“,⁴⁷ — természetesen római katolikusok.

c) A harmadik és egyben utolsó, a kátétól egészen különálló, de ahhoz mégis egészen hozzátartozó része a könyvnek, ezt a címet viseli: „Az úrvacsora és rövid tanítás a szent sákrámentumokról“, melyekkel a keresztyének az egyházban élnek, hogy tudják, miképpen éljenek azzal helyesen a Szentírás szerint; nevezetesen a keresztségről, az úrvacsoráról a szentháromságról, az igaz okkal való házassági elválasztásról és más, a keresztyéneknek szükséges dolgokról.“⁴⁸

⁴³ Lupaş: i. Barsai Akos, stb. 17. l.

⁴⁴ Magy. Prot. Egyháztörténeti Adatt., 1910. 114. skv. 11.

⁴⁵ U. o. 110—111. l. (Fogarasi, 1657. ápr. 2. L. Zs. özv. fejedelemasszony uta-

⁴⁶ Marosán Viktor: Rákóczi-féle román egyházi könyvek, 1902. Bpesti Hírlap sitása az oláh egyházközösségek kanonikus vizitációjára. IV. ill. VI. pont.) XXIII. IV. 353. l.

⁴⁷ Janicsó, i. m. 646. l.

⁴⁸ Bariţiu, i. m. 51. l.

Először is a keresztségről szólva, felelt a kérdést, hány sákrámentumot rendelt a mi Urunk Jézus Krisztus?

Megfelelve a kérdésre, megállapítja, hogy bár az Ószövetségben sok, ú. n. szent cselekedet vagy sákrámentum van, mint pl. a sziklából való vízfakasztás, manna, körülmentélkedés, stb., de az Újszövetségben csak kettővel találkozunk, egyik a keresztség, melyet az Úr a körülmetélkedés, másik az úrvacsorára, melyet pedig a páskabarány helyett rendelt.

A keresztség helyes értelmezésével kapcsolatban a következő nyolc dolgot sorolja fel:

1. Mit jelent e szó: keresztség?
2. Hány dolog van benne?
3. Milyen a formája?
4. Miért rendeltetett?
5. A keresztség erejéről.
6. Annak hiányáról.
7. A keresztséghez tartozó dolgokról.
8. A keresztség hasznáról.

A felsorolt nyolc pont közül csak a három elsőre felel meg.

Az elsőről megállapítja, hogy az: vízzel való meghintést jelent, mely által Isten békeszövetségébe való beiktatódásunkról, fiúvá fogadtatásunkról, újjászületésünkéről és bűneink bocsánatáról bizonyosodunk meg. A vízzel való meghintés: a) Krisztussal való egyesülésünk zálogát; b) Krisztusba-oltatásunk pecsétjét; c) s belső megmosatásunk bizonyosságát jelenti.

A másodikkal kapcsolatban megállapítja, hogy a keresztségben három tényező van: A jel, a víz, mely közönséges, tiszta víz; a jelentés, vagy jelzett dolog, hogy belsőleg megmosattunk; a jel és a jelzett dolog közötti biztos hasonlóság és azonosság. Továbbá utal arra, hogy mi a hidegebb éghajlat alatt a vízzel való meghintést s nem a teljes alámerítkezést használjuk.

A harmadik ponttal kapcsolatban elmondja a keresztség szereztetési Igéjét (Mt. 28 : 19—20.), s folytatva bizonyára a liturgus számára az utasítást, „ezek a szavak így magyaráztatnak: tanítsátok őket, azaz így tegyétek az én tanítványaimmá, hívjátok őket a hitre és bűnökkel való megtérésre; kérünk téged Úr Isten, hogy vedd be ezt a kis gyermeket a te békeséged kötelékébe és akit én, a te szolgád, most vízzel keresztelek kívülről, Te belülről a Te Szentlelkeddel szüld újjá és mosd el minden bűneit, hogy az ő teste és lelke nőjön a Te Törvényedben és a Te benned való igaz hitben, a Te dicsőségedre, anyaszentegyházad építésére és mindenek örömére. Ámen. Mi Atyánk... Azután kérdezd meg a gyermek nevét és mondva azt, vedd a kezébe az edényt a vízzel és szólj így: én téged keresztelek az Atya, a Fiú és a Szentlélek nevében és nevezlek a te neveden x... (!) Te, magasságos és hatalmas Isten, kérünk Téged, tartsd meg ezt a gyermeket a Te gyülekezetedben és ajándékozd meg őt igaz hittel és az életnek reménységével, ahogy gyarapodik, hogy legyőzhesse ezt a világot, a kísértést és a testet, hogy majd az azok elleni győzedelmes harc után, velünk együtt nyerje el az örökélet koronáját.“

A keresztséggel kapcsolatban imént felvázolt további öt pontot egyáltalában nem fejtegeti.⁴⁹

⁴⁹ Barlițiu, i. m. 52—55. l.

„Az úrvacsoráról szóló Szentírás-szerinti tanítás“ c. alatt annak szereztetésével kapcsolatban négy dologról beszél.

1. Ki rendelte?
2. Mikor rendelte?
3. Miképpen rendelte?
4. Mi végre rendelte?

Az elsőre nézve megállapítja, hogy a Mt. 26 : 26—28., I. Kor. 11:23. stb., szentírási helyek szerint maga Krisztus rendelte.

A második pontnál tanítja, hogy azon éjjel rendelte Krisztus az úr szent vacsorát, mielőtt bekövetkezett volna az „idők teljessége“, de ebből nem következik, hogy mi is éjjel szolgáltsuk ki, mert Krisztus csupán a húsvéti bárányra való emlékezés okáért rendelte éjjel s nem azért, hogy mi is így tegyük. Az úrvacsora kiszolgáltatása nincs helyhez és időhöz kötve.

A harmadik pontban a Biblia szavaival mondja el, hogy kenyérből és borból kell állania az úrvacsoránk, pontosn úgy kell végrehajtani, ahogyan azt eléadja Pál apostol. Az úrvacsorai kenyeret és bort nem kell külön megszentelni, mert Krisztus „hálákat adván“ s ezzel az igazi hálaadással már akkor megszentelte a kenyeret és bort, nemcsak az Ő tanítványai, hanem a mi számunkra is és e szenteléssel szentelte azt egyszersmindenkorra sákrámentummá is. Ez eljárás szerint kell kiszolgáltatnia minden papnak az úrvacsorát.

A negyedik pontban a lelkész úrasztalánál tett mozdulatainak jelentését magyarázza.

A borosztással kapcsolatban nem ismétli el a mondottakat, hanem ráter ismét a liturgus kioktatására: „Hát hogyan szolgáltsuk ki a nép számára az úrvacsorát?“

Agendája nagyjában olyan, mint ma a mienk.

„Kedves Atyámfiai, mielőtt kiszolgáltatnám a szent vacsorát, ... szükséges, hogy megértsétek, mit írt felőle a négy evangélista, de különösen Pál apostol az I. Kor. 11 : 23. ... Én az Úrtól vettem... (vegye a pap a kenyeret a kezébe), ... ezt cselekedjétek az én emlékezetemre. (Itt most tegye le a kenyeret és vegye kezébe a poharat és ugyancsak ezeket a szavakat mondja): Hasonlatosképpen a poharat is vette... az Úrnak halálát hirdessétek, míg eljövend.“

E szavakkal rendelte az Úr a szent vacsorát, melyekben *nincs* afféle, hogy a kenyér és a bor megváltoztatják természetüket, hogy a kenyér átváltozik Krisztus testévé és a bor az Ő vérévé, ahogyan azt a pápisták tanítják... A kenyér és bor megtartja színét és ízét, ... de e szent szavak által megszentelődve, a Krisztus testének és vérének „titkaivá“, sákrámentummá lesz... Amiképpen az Úr asztaláról vesszük a kenyeret, oly bizonyos, hogy teste miérettünk megtörtetett. Amiképpen e pohárból isszuk a bort, oly bizonyos, hogy az Ő vére érettünk kiontatott... Az Atya jobbán ülő Krisztus valósággal végbeviszi azt a dolgot, amit itt hit által, de kézzel foghatólag teszünk magunkévá, — ha hiszünk Ő benne.“

„Ezek után mondja a lelképásztor: Akik érzik, hogy jól előkészítettek, járuljanak az „atyafiak elé“ és úgy adván nékik a kenyérből, és csak annyit mondva: emlékezz az Úr Jézus Krisztus szenvedéseire, melyeket értetted szenvedett. Azonnal add a poharat is ezt mondván: emlékezz a Jézus Krisztus vérére, mely te bűneid bocsánatára ontatott ki. (Végig e szavakat kell mondani.)

„Bevégződven a jegyek kiosztása, adassék hála eképpen:

Örökkévaló, mindenható, magasságos Isten, dicsőséges Atyja a mi Urunk Jézus Krisztusnak, s nekünk pedig érette Atyánk és könyörülő Istenünk... hálát adunk szentségednek, hogy ilyenképen kiválasztottál minket az örök életre,... bevettél a szent gyülekezetbe... Eljuttattál megváltásod ismeretére, megajándékoztál igaz hittel és élet reményével... Tápláltad éhségtől éhes szívünket és szomjúságtól tikkadt lelkünket a 'Te szent Fiadnak testével... és vérével, melyekkel minket az örök élet boldog birtokosaivá elpecsételsz... Megindult lélekkel kérjük Szentségedet, atyai kegyelmedet tartsd meg rajtunk végig... Erősítsd meg a gyülekezetet, hogy sem az ördög, sem a világnak gyötrelmei meg ne tiporják... Megszámlálhatatlan javaidat szaporítsd meg rajtunk... Szentlelkeddel igazíts meg minket, hogy járassunk előtted szentségben és igazságban és halálunk után bémehessünk az örökkévaló boldogságba, melyben élsz és uralkodsz szent Fiaddal együtt a Szentlélek egységében, örökkön, örökké."

„Ezután áldd meg a hallgatókatt és bocsásd el őket mondván:

Áldjon meg titeket az Atya, igazítson meg titeket a Fiú, és szenteljen meg a Szentlélek. Legyetek áldottak házaitekban, legyetek áldottak házaitekön kívül a ti keresztyénségeiteknek minden gyakorlásában mostantól fogva mind örökké."

Hivatkozván arra, hogy kifejejtette a maga helyén a bűnvalló imádságot, az áldás után közli ezt és az úrimát.

A bűnvalló imádság eléggé rövid, hasonlít a Kálvin bűnvalló imádságához.⁵⁰

A biblikus reformátori hagyománytól mondhatni nem nagyon tér el, úgy, hogy egy ma megalakuló román református gyülekezet ágendájáról gondoskodva, csak a Credo-t és az abszolutiót kellene betoldani, mert a három, illetve négy kérdés formájában való bűn- és hitvallás mai ágendánkban, azt feleslegesen terhelő ismétlés.

E harmadik, vagy káté utáni rész egy másik darabja: Tanítás a házasságról.

E kérdéssel szintén pár oldalon foglalkozik s a Biblia vonatkozó helyeivel támasztja alá mondanivalóit.

„Tisztességes minden tekintetben a házasság és a szeplőtlen házasság; a paráznákat pedig és a házasságrontókat megítéli az Isten.“ (Zsid. 13 : 4.) „Három szempontból nevezzük szentnek a házasságot.

1. mert már a bűneset előtt az Úrtól rendeltetett (I. Móz. 2:21—23);
2. mert az asszonyt a férfi oldalbordájából maga az Úr teremtette;
3. mert ez által sok áldást ígért Isten és meg is adta azt.

Bölcs Salamon szepíti, dicséri és Isten szövetségének nevezi a házasságot, Péld. 2 : 17-ben. Jézus első csodáját a kánai menyegzőn vívén véghez, szintén kitüntette a házasságot.

Isten a maga céljainak a megvalósítása érdekében teremtette a házasságot.

A feleség a férfi számára ötféle előnyt jelent:

1. Legyen társa és segítője a férfinak Isten szolgálatában, hogy együtt szolgálják az Urat.

2. „Természet szerint“ igazi társa és legbensőbb barátja a férjnek a feleség, azért, aki a házasságot gyalázza, az Isten által alkotott természetet is gyalázza.

⁵⁰ Barițiu, i. m. 56—60. l.

3. Szüli és neveli az asszony a gyermekeket, mint a férfi nem végezhet el.

4. Minden dolgában segíti férjét, midőn az az „eset“ után verejtékes fáradságával szerzi kenyerét, az asszony gondoskodik táplálékáról.

5. A paráznasággal szemben segítője és oltalmazója a nő az ő férjének.

Ezekből világosan látszik, hogy az asszony az ő férje számára rendeltetett, hogy igaz társa legyen, hitvese és segítője férjének, járjon kedvében annak minden dolgával és engedelmeskedjék neki, mert akik ellentétezőleg tesznek, „megérik haragját“.

„A férfinek a nővel szemben két kötelessége van:

1. Szeresse, mint törékeny cserépedényt (Ef. 5 : 28.).

2. Minden dolgai között viselje gondját.“

„A nő a férfinél öt szempontból kisebb:

1. Mert a férfi Isten, a nő a férfi dicsőségére tetemtetett (I. Kor. 11 : 7.)

2. Mert a férj feje a feleségnek. (Ef. 5 : 23.)

3. A férfi nem asszonyból teremtetett, de az asszony férfiből. (I. Kor. 11 : 8.)

4. Mert nem a férfi teremtetett az asszonyért, hanem az asszony a férfiért. (I. Kor. 11 : 9.)

5. Nem a nő, hanem a férfi teremtetett papságra. (I. Kor. 14:34—36.)

Isten a férfit fejjé, nagyobbá tette az asszonynál. Az asszony feje a férfi; a férfi feje a Krisztus, a Krisztus feje az Isten és a fő nagyobb, mint a többi tagok.“

Az asszonynak a férfival szemben két kötelessége van:

1. Szeresse a férjét és védelmezze azt, mint ahogy a kéz védelmezi a fejet.

2. Hitből fakadó engedelmességgel hallgasson a férfire s ne kényszerűségből. „Az asszonyok engedelmesek legyenek férjöknek, mint a Krisztusnak.“ (Ef. 5 : 22.)

Végül felteszi a kérdést: „Mit mondjak még?“ S felel rá: „Ne nagyon tedd azt, amit nagyon akarsz, a te kedved szerint, hanem tégy a férjed kedve szerint mindent, engedelmeskedj neki, tiszteld őt, miként Sára is tisztelte az ő férjét, Ábrahámot, urának vevezvén őt...“

A fentieket a házasságkötés és annak megáldása alkalmával mondanékkul tették be a kátéba, tehát liturgus számára, mert az elmondottak után, folytatólagosan következnek:

„Ezek után a vőlegény fogja meg az ő mátkájának kezét és a lelkipásztor szóljon eképen:

Kedves vőlegény testvérem, hogy házasságra léphess, az Isten és az itt jelen levő keresztyének előtt, azt kérdem tőled, addát-é fogadalommal kezét, vagy gyűrűt házasság céljából más nőnek, ezen a nőn, a menyasszonyodon kívül, akinek a kezét fogod, vagy nem? Felelvén ezekre a férfi és a nő is. (Mert mindkettőtől meg kell kérdezni.) A lelkipásztor megesketi őket olyképen, ahogyan azt még régen (Ez. 16 : 8., Hós. 2 : 18—19.) mondták a házassági esküről. Először mondják az esküt a férfivel, azután a nővel is.

„Az egy igaz Isten, aki Atya, Fiú, Szentlélek, egy, örök, igaz Isten, téged úgy segítsen a te igaz hitedben, hogy azt a nőt, akinek a kezét fogod, szereted, igaz szeretetből vedd magadhoz örök feleségül és őt

nem fogod elhagyni, míg él s míg élsz, sem egészségben, sem betegségben, hanem vele tűrsz. Az Isten úgy segítsen."

(Ezenképen eskedsz a nőt is, csakhogy a nő nevét mondd, mint mondtad a férfiét is.)⁵¹

A könyv egy következő darabja: „Az igaz okkal való házassági elválásról” szól.

„A szent házasságot Isten teremtette, az a kérdés, lehetséges-e házassági elválás?”

„A Szentírásban két okot találunk, melyek alapján a házasság felbontható. Egyik a paráznaság, másik a hűtlenség.”

A paráznaság és a házasság úgy egyeznek, mint a tűz a vízzel, mert a házasságban a férj a feleséggel egy test, s ezt az egységet a paráznaság szétbontja, mert aki elhagyja az ő házastársát és ragaszkodik a szeretőjéhez, „egy test az vele”. (I. Kor. 6 : 16.)

A másik elválasztó ok a hűtlenség. „Ha pedig a hitetlen elvál, hadd váljék, nem vettettet szolgáltság alá a keresztyén férfiú, vagy asszony ebben a dologban.” (I. Kor. 7 : 15.)

Nagyobb bűnökért, mint a bálványimádás, tolvajlás, varázslás és más bűnök, nem lehet elválani, mert az ő természete szerint (csak) a paráznaság az a bűn, mely megtöri a házasságot. Ha a férfi vagy nő tömlőbe, örökös rabságba kerül, vagy elűzi egyik a másikat, szét nem választható, mert amit Isten egybeszerkesztett, ember azt el ne válassza, mert csak a halál szüntetheti meg a házassági közösséget.

Mivel az Isten az élet továbbplántálására is teremtette a házasságot, elválaszthatók az olyan házastársak, hol egyik, akár betegség, akár tehetlenség miatt alkalmatlan az élet továbbplántálására? Ha e bajuk a házasság előttről származott, t. k. nem is volt házasság közöttük, tehát elválhatnak egymástól. De ha összeházasodásuk után szerezték ezt a bajt, nem válhatnak el egymástól, hanem kötelesek elszenvedni egyik a másikat, mert ez az Isten akarata. Még a tehetetlen férfi sem adhat feleségének felmentvényt a házasság alul, hogy az máshoz menjen.

Még akkor sem válhatnak el a nő a férjétől, ha észreveszi, hogy a férfi meg akarja őt gyilkolni, mert nem ad rá utasítást a Szentírás, hanem meg kell keresni a külső hatóságot, a gyülekezetet s próbálják az illetőt rendszabályozni, de a házastárs köteles viselni a próbát. Még ha megbolondul a házastárs, vagy más bajba esik, akkor is el kell szenvednie őt a másiktól, ha házasságkötés után érte valamelyiküket a baj, mert megesküdtek arra, hogy együtt tűrnek, mert a szenvedésekben kell igazán a segítőtárs.

Paráznaságban szenvedő házastársának megtéréséért a nem parázna társ türelemmel és szeretettel köteles küzdeni, mielőtt a hatóságnál elválasztását kéri, mert a házasságban egy test a férfi és a nő, mert senki, ha a foga fáj, nem dobhatja ki azonnal, sem ha kelevényes az ujjá, nem vághatja azt le, hanem gyógyíttatja, hogy meggyógyulván, maradjon a testben. Így kell tenniük a házastársaknak is egymással, mert Krisztus azt tanítja, hogy „ha a te atyádfia vétkezik ellened, stb., mennyivel inkább meg kell bocsátanod, ha a te nejeđ vétkezik ellened, mert érvényben maradnak Jézusnak ezen szavai örökké: amit nem akarsz, hogy mások cselekedjenek veled, te se cselekedd azt másokkal.

„Ha hitetlenül, avagy hűtlenül hagyja el a házastárs az ő hitvesét, a hitves őt évig várjon a hűtlenre és akkor kössön házasságot mással, de a gyülekezet és a törvény engedélyével. Ha idegen országba szökött

a házastárs más nővel, vagy férfivel, ne merészeljen hazajönni soha s az ilyen után csak két évig várjon az ő társa; azután a gyülekezet engedélyével újra házasságot köthet s ha majd hazajönne régi társa, adja törvényre azt.“

A rabságba került, vagy halottnak hitt házastárs megkerülése után már férjhezment feleségét visszakövetelheti; de ha megelőzőleg maga hagyta oda társát, nem adható az vissza neki, sőt hordoznia kell a büntetést is, mint házasságtörő.⁵²

A házasságról szóló tanítás utolsó fejezete: „A jegyességről és a helyben nem hagyott házasságról“ szól.

Az Isten törvénye ellen kötött házasságok: édes testvérek, első és második unokatestvérek közötti házasságok, mostohaanyával, vagy herélt és házasságra alkalmatlan egyénnel, tudva, vagy tudatlanul a más feleségével kötött házasságok, meg nem állhatnak, felbontandók. Felbontandók még azok a házasságok is, ha valakit akarata ellenére szülei ellenkezésére, erőszakkal vittek férjhez, de ha ezek a házasság megkötése után kibékülnek, maradjon érvényben frigyök.

„Minden érvényes házasság alapja az Isten törvénye és úgy is kell azt végrehajtani, jó keresztyén szokáshoz híven, mert csak úgy lesz jó és boldog a házasság, ha az nincs sem eltitkolva, sem pedig nem kötötékkel és több megszüntetendő megállapodással.“⁵³

Ime, ilyen tanításokkal, szigorú intézkedésekkel igyekeztek a házasságkötéseket szabályozni s az élet megszentelő keresztyén erkölcsöket a családi életben gondosan ápolni s meggátolni azt, hogy a papok anyagi okokból, meg nem engedett házasságokat megkössenek, illetve fel nem bonthatókat, Isten Igéjének határozott rendelkezése nélkül felbontsának. Világosan látszik, hogy e fontos kérdések megoldásánál az Igén kívül, a gyülekezet fegyelmező szava és tekintélye is érvényesült.

A könyvben végül még nyolc, különböző alkalmi, részben a gyülekezet, részben magánosok használatára szánt imádságot találunk:

1. Úrvacsoraosztás előtt való imádság.
2. Úrvacsoraosztás után való vasárnap d. u. imádság a szent gyülekezet összes szükségéiért.
3. Úrvacsoraosztás előtti hétköznapi rövid imádság.
4. Rövid imádság úrvacsoraosztás utáni hétköznapi estéken.
5. Estéli imádság.
6. Ételelőtti imádság.
7. Ételutáni imádság.
8. Hítegekért, különböző szükség- és kísértésekben lévőkért való imádság.

Mindenik komoly, evangéliumi hitből fakadó imádság, mint aminők a Kálvin, Szenci Molnár, Árva Bethlen Kata gyönyörű imádságai.

Eredetük megállapítására vonatkozó vizsgálataink közben úgy találtuk, hogy az 1. és a 8. számú imádságok, valószínűleg nem fordítások, hanem önálló munkái a káté utáni szövegrészek szerzőjének. A 2, 3, 4, 5. szám alattiak, részben a Szenci Molnár Albert 1612-ben, Oppenheimben kiadott Bibliájában a káté után csatolt imádságokkal, illetve az 1638-ban, Amsterdamban megjelent latinnyelvű Heidelbergi káté

⁵¹ Baritju, i. m. 61—66. l.

⁵² Baritju, i. m. 67—71. l. — ⁵³ U. o. 71—73. l.

imádságaival mutatnak sok helyen szószerinti egyezést, más helyen pedig nagy hasonlóságot, de a román szövegek általában rövidebbek.^{53b}

A 6. és 7. szám alattiak, teljesen azonosak az említett Szenci-féle imádságokkal, de egyeznek az amsterdami káté vonatkozó imádsággal is.⁵⁴

Ezeknek magyar fordítását ideiktatjuk:

Ételetelőtti imádság

(Zsolt. 144 : 16.)⁵⁵ Mindenek szemei Te reád vigyáznak és Te idejében megadod eledelüket. Megnyitod kezeidet és megelégtesz minden élőt jóvoltodból.

Mindenható Isten, Te aki jóságodból és a Te nagy kegyelmedből mindeneket teremtetted és ezeket egészen mostanáig megtartottad, isteni hatalmaddal igazgattad, s ki szegény népedet, Izraelt a pusztában negyven esztendeig csodálatosan tápláltad, adván az égből mannat és a kősziklából vizet, áldj meg minket, fiaidat és leányaidat és ezt az eledelt is, melyet a te könyörülő szent kezedből vettünk el, hogy élhessünk mértékletesen és szentségben s ehhez is megismerhessük, hogy Te nekünk édes Atyánk, Istenünk, minden jónak forrása vagy. Add nekünk, mint minden időben, de különösképpen ma, hogy keressük a lelki eledelt, a Te szent Igédet, mellyel táplálsz a mi életünkeet az örök életre, melyet a mi Urunk Jézus Krisztus szerzett nekünk az Ő drága vérével. Ámen. Mi Atyánk . . .“

Ezután így int minket az Úr Jézus: Lk. 21 : 34—35. Vigyázzatok magatokra, hogy valamiképp meg ne nehezdedjék a ti szívetek dobzódásnak, részegségnek és az életnek miatta s hirtelen rátok ne jöjjön az a nap, mert mint egy tör, úgy lep meg mindeneket, kik az egész föld színén lakoznak.⁵⁶

Ételutáni hálaadás

Az Úr így figyelmeztet minket 5. Mózes 8 : 10—11. Ha azért eszel majd és megelégszel, dicsérjed az Urat, a te Istenedet, azért a jó földért, amelyet néked adott. Vigyázz magadra, hogy el ne feledkezzél az Úrról, a te Istenedről, meg nem tartván az Ő parancsolatait, rendeléseit és végzéseit, melyeket én parancsolok néked ezen a mai napon.

Úr Isten, szent és kegyelmes égi Atyánk! Hálát adunk néked minden javaidért, melyet elvettünk most Tőled, s melyekkel a Te nagy kegyelmedből, napról-napra körülveszel és megtartasz minket és táplálsz ebben az életben, megadván amikben szűkölködünk, különösen pedig, hogy minket a szent Evángélium által újjászülsz az örökélet reménységére. Kérünk Téged, édes Atyánk, Istenünk, ne engedd, hogy lelkünkhez tapadjanak ennek a világnak kárhozatos dolgai, hogy azokra tekintsünk, hanem, hogy azokat keressük, melyek odafönn az égben vannak, onnan várjuk, hogy jöjjön el a mi megváltó Jézus Krisztusunk, mikor nyilvánvalóvá teszi ismét a mi megváltásunkat. Ámen. Mi Atyánk . . .“⁵⁷

⁵³ Barițiu, i. m. 73—80. l.

⁵⁴ Catechesis . . . Amsterdam, 1638. 174. l. V. ö. Szenczi Bibliája, 166. l.

⁵⁵ Téves jelzés, helyesbítve: Zsolt. 145 : 16—16.

⁵⁶ Barițiu, i. m. 78—79. V. ö. Szenci Molnár Albert, i. m. 166. l.

⁵⁷ U. o. i. m. 79. l. V. ö. Szenci, i. m. 167. l.

A könyv tartalmának ezen rövid ismertetése is világosan mutatja, hogy itt nem egy iskolai tankönyvről van szó, hanem egy theologiai műveltséggel rendelkezők számára készült, iskolázott theologusok tollából származó műről.

Míg a könyv első darabja polemico-apologetikus irat, mely „Viszonzválasz” lévén a Varlaam „Válaszára” és „Védő pászsa” a református, tehát bibliai hitnek és hitvallásnak. Rendszer tekintetében nem lehetett kifogástalan, mert követni kényszerült a Varlaam rendszerét, illetve „rendszer telenségét”, hogy lépésről-lépésre haladva, tételt tétellel cáfolhasson, illetve az igazolandókat igazolhassa. Szerzőknek tehát itt nem az evangéliumi református hittanítás rendszeres feltárása volt főcéljuk, hanem annak megtámadott, félreértett tételei igazolása és megvédése. A szerzők nem saját okoskodásaikkal, hanem végesvéig a Szentírás vonatkozó tanításaival érvelnek.

Hangjuk már az írás természete szerint sem lehet csendesebb, kifejezése választékosabb, és kíméletesebb,^{57b} hiszen nem emberi érdekért, hagyományokon tengődő emberi intézményekért, hanem a Szentírásból kialakított legszentebb meggyőződésükért, az életben és az anyaszentegyházban Isten tiszta Igéjének érvényesüléséért küzdenek. Mégis, ahol az emberről, testvérükről van szó, ott szelíd, testvéries és kérlelő a hang: „Hallván azért ezeket, hajtsátok meg fejetekeket és alázátok meg magatokat Isten előtt igaz bűnbánattal és meg fogja bocsátani tévelygéseketeket és nem fog elvetni titeket magától.”⁵⁸ De ahol a bábónáról és a bűnről van szó, őszinték, sőt kíméletlenek: „Melyik apostol tanította nektek, hogy mikor kereszteltek, köpjetek és leheljeteke a vízbe; hogy viaszpecsétet tegyeteke a gyermek fejére s forgassátok meg háromszor az asztal körül s lóbáljátok meg a szentkép előtt?... Nekünk másképp tanított Krisztus a keresztelést.” „Melyik apostoltól tanultátok, hogy az úrvacsorába a kenyeret és a bort vízzel keverjeteke?...” „Hogy a halottakat csókolgassátok, borral mosogassátok, hasukra képet tegyeteke s az elföldelésüknél ti húzzátok először rájuk a földet?”⁵⁹ „Hogy a házasságnál a házasulandók fejére koszorút tegyeteke, övvel kösséteke egymáshoz őket s védőszentet válasszatok nekik...”⁶⁰ A pásztorokról szólva a következő éles megjegyzéseket teszik: „Némelyek a nyáj pásztorává lesznek és nem legeltetik Isten nyáját, hanem magukat...”⁶¹ „Nem jó pásztorok, hanem csalók...” „kik felemészteke az özvegyek házáat... megszűrteke a szüncygot, lenyelíteke a tevét...”⁶² Bőjtjeikkel kapcsolatban ezt mondja: „Nem éven bőjtben halhúst, azonban eszteke emberhúst a ti üzleteitekke...”⁶³ „Akadályozzátok a házasságot s tartotok ágyasokat. Oh, jaj nektek!”⁶⁴

Stílusuk színes és erőteljes: „Csodájuk annak eszté, aki aranyának hiszi az ólmot s világosságnak a sötétséget.”⁶⁵ „...Ki az, aki a sötétségben ül nyomorúságával, tudván, hogy merre van a világosság, úgy az is, aki nem érinti a Szentírást, hogy különbséget tegyen az igazság és a hamisság között”,⁶⁶ stb.

Világ- és életnézetük bibliai, azaz theocentrikus; ebből a szemszögből nézik és cáfolják a megromlott keresztyén egyház felfogását és

^{57b} De nem keményebbhangú, mint az Ozorai Imre: Krisztus és Antikrisztus c. kitéje. Ism. Révész Imre. Theol. Szemle IV. 167—199. l.

⁵⁸ Bariflu, I. m. 16. l. — ⁵⁹ U. o. 5. l. — ⁶⁰ U. o. 6. l.

⁶¹ U. o. 2. l. — ⁶² U. o. 4. l. V. ö. II. Helvét Hítv. XXIII. r. r.

⁶³ U. o. 16. l. — ⁶⁴ U. o. 4. l. — ⁶⁵ U. o. 2. l. — ⁶⁶ U. o. 3. l.

helytelen tantételeit, erős logikával és Kálvin theológiájának alapos ismeretével.

A Szentháromság, egy, örök, igaz Isten, mindenek teremtetője, gondviselője, a kiválasztás és üdvözítés egyedüli és jóságos eszközölője. Ő és minden műve, kizárólagosan a Szentírásból ismerhető meg s *nem* a hagyományokból, ahogy az a keleti egyház tanítja.

Istennel szemben ott van az ember a maga bűnével és e miatti nyomorúságával és a szabadulásra való teljes tehetetlenségével.

A könyörülő Isten adta a Törvényt, nem azért, mintha azt betölthetné az ember, mint ahogyan a keleti egyház tanítja,⁶⁷ hanem a reformatori, tehát szentírási értelmezés szerint hármas céllal: először, hogy bűneink tükre; másodsor, hogy Krisztusra vezérlő mesterünk; és harmadsor, hogy Isten akaratának feltárója legyen a mi számunkra.

De a Törvényt egyikünk sem töltheti be, azonban nem „*lustaság*“ miatt, — ahogyan a keleti egyház tanítja helytelenül,⁶⁸ hanem a képtelenség, tehetetlenség miatt. Egyedül Krisztus töltheti be és be is töltötte helyettünk, mindnyájunkért, nem csak öseinkért.⁶⁹ Tehát az ember nem a „Törvényből“, nem a „jócselekedetekér“, bűjtölésért, alamizsnálkodásért, papok szolgálatáért, szentek közbenjárásáért s nem a „miséért“ igazul meg s nem ezek által, hanem egyesegyedül a Krisztus által és az Ő érdeméért.⁷⁰ Ezt a jótéteményt hit által tesszük magunkévá, mert „Nem adatott más név az ég alatt, mely által megtartatnánk a Jézusén kívül (Csel. 4 : 12.).“⁷¹

A bűn eredetével kapcsolatban tanítja a keleti egyház, hogy a „kivánság nem halálos bűn“, hanem csak „szikra“,⁷² pedig a kivánság anyja, tehát szülője a bűnnek. A bűnöket osztályozza halálos és nem halálos bűnökre; megbocsáthatókra és megbocsáthatatlanokra.

Bűneink egymásnak való megvallása szentírásszerinti, de a papoknak való „gyónás“ helytelen,⁷³ sem ez, sem az imádság, szenteltvíz, tömjénezés és — sem a mi megbocsátásunk — nem feltételei a mi Istentől nyerendő bűnbocsánatunknak, hanem egyedül a Krisztus.⁷⁴ A kerestségnek nincs büntőlő ereje, hanem csak a Krisztus vérének,⁷⁵ egyszer és mindenkorra elégséges engesztelő és megváltó halálának, a „mise“ áldozat kizárásával!⁷⁶

Isten az ő választottait Igéje és Szentlelke által anyaszentegyházba gyűjti, mely anyaszentegyháznak ismertető jelei: az ige tiszta hirdetése és a sákrámentumok: a keresztség és úrvacsora helyes, azaz szentírásszerinti kiszolgáltatása. Az Ige magyarázója, értelmezője és megvilágosítója a Szentlelek maga s nem, mint a keleti egyház tanítja a „gyűlés“ vagy a „zsinat“. Isten parancsa ellen van tiltani az Igének minden népnyelvén való hirdetését is, mint ahogyan azt a keleti egyház teszi.

A házasságot Isten rendelte minden ember számára, de nem sákrámentum, mert nincs ám benne külső jegy s hozzákapcsolott üdvre vonatkozó kegyelmi ígért s nem is rendelte ezt Krisztus oly értelemben, mint a keresztséget és úrvacsorát.⁷⁸

A „házzszenelés“ és általában a „szentségnek“ a keleti egyház fel-

⁶⁷ Baritü, i. m. 9—13. l. — ⁶⁸ U. o. 9. l. V. ö. II. Helvét Hítv. XII. r.

⁶⁹ U. o. 25. l. — ⁷⁰ U. o. 10—11. l. — ⁷¹ U. o. 13. l.

⁷² U. o. 14. l. — ⁷³ U. o. 24. l. — ⁷⁴ U. o. 17. l.

⁷⁵ U. o. 25. l. — ⁷⁶ U. o. 19. l.

⁷⁷ U. o. 5. l. V. ö. a i. II. Helvét Hítv. II. r.

fogása és tanítása szerint való materiális közlése „*ex opere operato*“ hatása helytelen.⁷⁰

Szentírásellenes a szentek segítségülhívása, mert azok mit sem tudnak rólunk s bizonyára ők maguk tiltakoznának ez ellen, hiszen soha egy sem kívánta, hogy tiszteljük, mégkevésbé, hogy imádjuk őket.⁸⁰

A második parancsolat nemcsak a különféle bálványállítást s azok imádatát, hanem a képek tiszteletét és imádatát is tiltja.⁸¹

Helytelen a „kereszt“ tisztelete s még helytelenebb annak imádata, mert egyetlen helyen sem rendeli azt Isten a Szentírásban.⁸²

Az apostoli bőjt, a mértékletes élet, a szegényeken való segítés mind a megváltott és a megváltásért háládatos ember szentírás szerinti magatartása, de nem a farizeusok bőjtjei és alamizsnái, mert ezeket a Krisztus keményen elítélte.

* .

A keleti egyházbeliek közfelfogása az volt s az ma is, hogy az 1645-i zsinat s annak a Varlaam által készített „Válasziratban“ összefoglalt határozata „összetörte“, „megcáfolta“ és „nevetségessé tette“⁸³ a református hitvallást, hát a református theologusoknak meg kellett mutatniuk s mint röviden látni volt alkalmunk, meg is mutatták, hogy hiába gyűltek össze „két országból a theologusok gyűlésbe“, annyi szem,⁸⁴ nem látták meg a Szentírás tanítását. A református theologusok, hogy helyes álláspontjukat továbbra is mindenekben fenntartották, azzal is megmutatták, hogy annak igazolására ismételten csatolták a bibliai református hit rendszeres foglalatát: a Heidelbergi kátét s mi csak sajnálni tudjuk, hogy az eddigi szemelvényes kiadásban. A sákárámentumokról, a házasságkötésről, illetve a házastársak elválasztásáról írott tanításukkal pedig igyekeznek a tévedések elkerülésében segítségül lenni a reformáció útjára lépett román lekipásztoroknak, valamint azokkal az imákkal is, melyekben csak a Szentháromság, egy, igaz Istenhez — s nem a szentekhez is — könyörögnek.

A könyv jelentősége (— azon felül, hogy a református hit tételeit s ezeknek alkalmazását újra és azóta is utoljára összefoglalta, s anyanyelvükön a románok közkinsévé tette s ezzel újra fellobbanásra szította az evangéliumi hitnek, több, mint egy század óta bevett szikráját —), hogy az erdélyi magyar református theologusok (méltók a nagy reformátorokhoz, kik a római katolicizmussal tették ugyanezt!), a keleti egyház tévedéseire a Szentírásból adtak minden tekintetben kielégítő, bár a keletieket meg nem győző választ.

Varlaam a könyv megjelenését követő (1657) évben meghalt⁸⁵ s bár valószínű, hogy eljutott hozzá a „Viszonválasz“, sem ő, sem más theologusok nem adtak rá visszhangot sem akkor, sem azután. Védekezni a káté ellen, annak elkoboztatása által próbáltak, mint fentebb láttuk Habsburg segítséggel a Rómával uniált románok.

Kár, hogy páratlan jelentőségű erdélyi magyar református theologiai művet csupán „kétszeres“ firdítás után ismerjük, mert így ez, a legnagyobb valószínűség szerint, sokat veszített nemcsak színéből, eleveenségéből, hanem átütő erejéből is.

De meggyőző ereje így is megmaradt!!

⁷⁸ Barițiu, i. m. 21. l. — ⁷⁹ U. o. 25. l. — ⁸⁰ U. o. 28. l. I. II. Helv. Hitv. IV. r.

⁸¹ U. o. 29—30. l. — ⁸² U. o. 31. l. — ⁸³ Drăganu, i. Godicele, etc., 72. l.

⁸⁴ Barițiu, i. m. 8. l.

⁸⁵ Lupas: Varlaam Moldava, stb. Ford. Mózes A.: Ref. Szemle, 1935. 22—23. sz. 356. l.

IV. RÉSZ.

14. §. ÖSSZEFOGLALÁS.

A román reformáció káteirodalmában két korszakot különböztetünk meg.

A) Az *első* korszak a XVI. század lutheránus káteinak korszaka. Mint láttuk, három kátét adott.

1. Az 1544-i nagyszebeni, egyetlen példányban sem ismerős román káté, bár cyrillbetűs, de a legelső román nyomtatott könyv, mely az erdélyi, közelebről a nagyszebeni szászok jó voltából és missziói felelősségérzetéből adatott a románoknak.

2. Az 1550-i, Brassóban megjelent Wagner-féle lutheránus GÖRÖG káté, mely elsősorban a görögök, másodsorban pedig a görög műveltségű román papság körében volt hívatott a reformáció tanait terjesztetni s így közvetve szolgálta a román reformációt is.

3. Az 1559-i, ugyancsak Brassóban nyomult lutheránus káté, a legelső ismeretes cyrillbetűs román káté.

Kétségtelen, hogy mindhárom a lutheri typus egy-egy példánya, tehát sorrendjük és tartalmi beosztásuk:

Egy kis bevezetés után, a Törvény, Apostolikum, Uriima, Kereszttség, Úrvacsora és ezeknek magyarázata, tehát a katechetikai *quadrium*.

Jellemvonásuk, hogy csak útban vannak a christo-, illetve a theocentrikus irány felé, de még központjuk a hit, a hit által megigazuló ember és az emberi üdv.

Nem polemizálnak, hanem pozitív formában adják elő a hit elemeit és azoknak magyarázatát. Nem az ifjúság katechizálására készültek csupán, ill. első sorban, hanem lekipásztorok és tanítók használatára, hiszen a hívek az akkori állapotoknak megfelelően, nemigen tudtak olvasni, iskolák pedig alig voltak; ahol pedig a parokhiák körül iskolák alakultak, ott azután egyedüli és kizárólagos valláskönyvvül szolgálhattak és szolgáltak e káték (Wagner kátéja). De elterjedésük általános lehetett: Nagyszeben és Brassótól Besztercéig, illetve Máramarosszigetig s a görögök között Erdély határain túl, Konstantinápolyig.

E káték a románokra nézve többszörös jelentőségűek.

1. E káték egyike (1544) a román nemzeti irodalom legelső nyomtatott terméke.

2. A lutheri reformáció és a nyugati szellemi műveltség első közvetői ezek a románok számára, erdélyi szászok és erdélyi magyarok felebaráti szeretetéből.

3. Alapjában véve, a *Szentírás első románnyelvű tolmácsolói e káték*, melyek a hit elemeit és azok magyarázatait tartalmazzák, amelyeket eddig legfeljebb hagyományokból, rengeteg emberi tévelygés hozzáadásával ismerhették meg a lekipásztorok és hívek szájáról-szájra való adogatás útján, saját anyanyelvükön nyomtatott könyvek hiányában. Megismerhették, hogy nem az Ördög, hanem az *Isten a hatalom* és hogy nem a jócselekedetek, érdemek idévezítenek, hanem a Krisztusba vetett hit. Megtanulhatták, hogy mit kell hinni és hogy mit kell cselekedni: egyszóval, hogy miképen kell evangéliumi életet élni.

Azt mondhatjuk, hogy a román nemzeti nyelv, irodalom, nemzeti eszme, intelligencia, az evangéliumi hit, vallásos öntudat és az erkölcsi

színvonal emeléséhez legelsősorban és hosszú időn keresztül kizárólagosan és kiszámíthatatlan mértékben ezek a káték járultak hozzá.

B) A második korszak a XVII. századi román református káték korszaka.

E korban, a református egyház klasszikus hitvallási íratának, a Heidelbergi káténak három kiadásával találkozunk a román vallásos irodalomban.

1. Az 1640-i *cyrillbetűs román káté*, a Heidelbergi káté legelső román fordítása.

2. Az 1648-i román káté, a Heidelbergi káté első románnyelvű latinbetűs kiadása.

3. Az 1656-i káté pedig II. kiadása az 1640-i román káténak.

Mindhárom határozottan református típusú káté, mely az ember *existenciális* vigasztalásának előrebocsátása után, az első részben röviden, de megrázó módon mutat rá az ember bűnös, nyomorult és kárhózatos voltára; a második részben, a Credo magyarázatával kapcsolatban, a Szentháromság, egy, örök, igaz Isten váltságmunkájáról és a váltságot érzékeltető, megbizonyító sákrámentumokról tanít; a harmadik rész, a megváltott ember közönséges hááljáról, a Tízparancsolat és a kiváltképen való hááljáról pedig az Üriima magyarázatával kapcsolatban szól.

Jellemvonásuk: Bár szemelvényes fordításai a Heidelbergi káténak, mert az ifjúság katekhizálására is készültek (1648), mégis rendszerezetten körvonalazzák a *református*, azaz a *bibliai hit* tartalmát. Nem csupán a hit elemeire szorítkoznak, hanem szélesebb alapokon állandóan a Szentírás megfelelő helyeit idézve, átütő és meggyőző erővel plántálják emberszívtől emberszívig az Isten élő hitet gyarapító Igéjét. Amit mondanak, mind a Szentírásból sarjasztatják.

A XVI. századi *antropocentrikus káték*kal szemben ezek már *christo-, ill. theocentrikus káték*. Rövid summájuk: A mindenható, bűnt megbüntető, de az Őt szerető bűnösön ezeriziglen könyörül s azt a Krisztusban megváltó Isten ádteremti az embert, hogy meggyógyult és megújult szíve minden örömeivel és hááljával az Ő dicsőségére szolgáljon és éljen.

Valóban „Kis Biblia“ volt a káték akármelyike a lelkipásztorok, tanítók, ifjak és kegyes hívek kezében, de sajnos „botránkozás köve“ a félrevezetett gr. keleti pásztorok és főpapok számára.

A román egyház és a román nép számára mindháromnak együtt, de külön-külön is többféle jelentősége van.

Az 1640-i káté *pozitív* jelentősége, hogy az erdélyi magyar reformátusok áldozatából ezen keresztül érintkezik az erdélyi és a fejedelemségekbeli románság a svájci reformációval. Kiváltja a gr. keleti egyház ellenvetéseit s a két egyház közötti nagy hitvitát, mely a reformáció hatásaképpen románul folyt,⁸⁰ s annak irodalmi lecsapódását, a Varlaam-féle Választ, mely nyomtatásban megjelenván, hozzáférhetőbb módon tette támadható felületté a keleti egyházat, alkalmat adván az erdélyi református theologusoknak arra, hogy tételeiket egyenként az Evangélium fényébe helyezve, helytelen tanításaikat megcáfolják és a református hitet igazolják.

Negatív jelentősége, hogy siettetni a Movilă-féle gr. keleti hitvallás megfogalmazását, ill. elfogadtatását, mely latin és görög szöveggel elő-

⁸⁰ Lupaş, i. m. Az erd. gör. keleti egyh. és a vall. unió. 9. l.

ször Amsterdamban 1662-ben, románul csak 1692-ben jelent meg Buzăuban.⁸⁷

Ezen az 1640-ben megjelent kátéval és az ez által előidézett vitákkal kapcsolatban írja Lupaş:⁸⁸ „Tagadhatatlan tehát a reformáció azon jó hatása, hogy kiszorította az egyház használatából a szláv nyelvet és a román nyelv csengését kezdte hallatni vallásos ügyekben és az irodalom terén. A román nyelven megjelent nyomtatványok kiszorították a szláv liturgikus könyveket és így Erdélyben a nemzeti fejedelmek pártfogása alatt indult meg azon irodalmi és művelődési áramlat, mely csakhamar átcsap a Vajdaságokba s százados dermedtségéből feltámasztja a román szellemet“ (ami addig nem is létezett!).

Az 1648-i latinbetűs káté jelentősége abban van, hogy megmutatja az erdélyi magyar református lelkipásztor nagy felelősségét román tanítványainak evangéliumi nevelése iránt, a nagy áldozatot, melyet a műfordításával hozott és azt az irányt, amelyen keresztül bekapcsolódhatik a latinbetűket használó egyetemes nyugati művelődés áramkörébe, mi által hatásában felmérhetetlen szolgálatot tett a román nemzeti művelődésnek.

Az 1656-i káté és az eléje meg utána csatolt részek jelentősége pedig az, hogy itt a románok nemcsak az evangéliumi hit pozitív tanait veszik ismételten, hanem veszik párhuzamosan, képzett református theológusok munkájából, a Szentírást a maga teljességében felhasználva alapos érvekkel, a ceremóniakon tengődő, a hagyományokra hivatkozó, a Szentírást lebecsülő és félremagyarázó gr. keleti egyház hitvallásának eddigi a maga nemében páratlan, alapos cáfolatát.

Általános jelentőségük a román kátéknak, hogy az eddigi bizonytalan, még meg sem fogalmazott, igensokszor a papok által sem ismert keresztyéni hittartalom számukra is érthető megfogalmazást nyert. Eddig a hit tárgya és tartalma a „bizonytalan“, az „ismeretlen“, a „babona“ és a sötét emberi agy képzelmenyei voltak. A káték megjelenése után a hit tárgya a Szentírásból megismerhető Isten. Tehát a hit többé nem tudatlanság, hanem „biztos ismeret“, melyet az Ige hallgatása és olvasása által lehet és kell tanulni, hogy az így szerzett és gyarapított ismeret lassan-lassan a Szentlélek munkája következtében szívbeli bizodalommá váljék arra nézve, hogy Isten nemcsak másoknak, hanem nekem is bűnbocsánatot és örök üdvösséget ajándékoz ingyen kegyelemből a Krisztus érdemeért. Ez a hit és ez a bizonyosság hálára nógatja az embert és ez az, ami őt igazán keresztyénné teszi s vezérli e világon át az örökkévalóság felé.

De hogy ezek a román nemzeti nyelv, irodalom, babonaölés és a hitélet építése szempontjából milyen nagy és áldott hatással voltak (— akárcsak a román reformáció egész munkája —), a maga egészében felmérni soha nem lehet. Elmondhatjuk, hogy a káték, mint a román reformáció egyszerű, világos, rendszeres és a román nép „édes anyanyelvén“ készült könyvecskék csak eszközök, de természetüknél fogva a legalkalmasabb eszközök voltak a román nép evangélizálása és Isten dicsőségének közöttük való szolgálatában.

S bár csak fordítások, tolmácsolások voltak a káték, akárcsak a Károlyi Gábor Bibliája, melyről örökszáron fejezi ki az erdélyi költő,

⁸⁷ Dr. Bitay, i. m. 84. l.

⁸⁸ Lupaş, i. m. 8. l.

hogy azon át „Az örök Isten beszél — magyarul“,⁸⁰ — mi is elmondhatjuk, hogy *e kátékon keresztül szólott az legelőbb a románokhoz románul.*

Barițiu ugyan azt írja, hogy a „kálvinisták a kátéval, mint főfegyverrel összetörték a ROMÁNOK EGYHÁZÁT“⁸⁰ s vele együtt mások is szeretnék eljelentékteleníteni a reformációnak magyarok által közvetített, sokszoros áldását. Igaz, hogy a „románok egyházát“ szándékoztak összetörni, *de vitték az „Isten egyházát“ építő feltételeket: az Isten tiszta Igéjét és a sákrámentumok helyes kiszolgáltatását!!*

A felsorolt tényeket s jelentőségüket próbálhatják elvitatni, mi tiszta lelkiismerettel bízzuk ezeknek megítélését az európai népekre és áldjuk Isten szent nevét, *hogy az erdélyi magyar reformátusokat alkalmas eszközökké tette Igéje szövétnekének a románok számára való világgoltatására.*

A románok pedig csak egyetlenényt mutassanak, mellyel az erdélyi magyarságnak művelődési, nemzeti és lelki életét gazdagították!

Hogy az erdélyi román református káté célját: az itt élő összes románok evangéliumi hitre térítését nem érte el, — az nem fordítási, nyelvezeti, terjesztési és egyéb fogyatkozásai, nem is tisztán csak a sötét keleti egyház konzervatívizmusa, az erdélyi román papság ettől való függése és a román néppel együtti nagy műveletlensége és a Habsburg római katolikus ellenreformációs törekvések következtében létrejött, a román papság anyagi érdekeit szolgáló vallási unio, hanem — mindezek fölött az erdélyi református egyház és vezető tényezői missziói szellemének és buzgóságának csökkenése s végül is, teljes megszűnése miatt történt.

Éppen ezért ma, midőn az erdélyi románok közé beékelt szórványgyülekezeteink pásztorlása homloktérbe került; ~~midőn a keleti egyház a folyó politikai körülmények miatt az evangélium általános missziós tevékenységét felhagyta~~; nekünk, a nagy református erdélyi fejedelmek, püspökök és lelkipásztorok missziói felelősségérzetével ismét *gondolnunk kell a keleti egyház, de elsősorban az erdélyi románok evangéliumi missziójának tervszerű, komoly és mihamarább leendő újrafelvételével.* Ma már nincsenek nyelvi, és sok tekintetben régen és a közelmúltban is még fennállott egyéb nehézségei e munkának, sőt a románokkal együtt élő református hívek között komoly belmissziót folytató lelkipásztorok bizonyossága szerint, *az erdélyi románok lelkében egyházuk, papjaik és a politikai hatalom gátlása ellenére is, komoly vágyakozás tapasztalható az Evangélium olvasása és énekeink iránt.*

Ismét el kell kezdenünk ezt a missziót! A kátét újra ki kell nyomtatnunk, mert „Isten ezeket a lelkeket *tőlünk* kéri majd számon“, akik Igéjéből ismerjük határozott parancsát: „Tegyetek tanítványokká minden népeket“... (Mt. 28:19.).

„Munkára fel, munkára fel!

Ki nézné tétlenül az aratást

Míg mind körülte leng a dús kalász.

És sorban szól az Úr szolgálóihoz:

Menj és dolgozz, menj és dolgozz! (Zengjen Hálaének... 75. é.).

⁸⁰ Reményik Sándor: Konyér helyett Budapest. 34. l.

⁸⁰ Barițiu, i. m. IV. 1. a bevezetésben.

F Ü G G E L É K.

A KATECHIZMUS VÉDELME A SZENTÍRÁSBÓL VALÓ FELELETTEL SZEMBEN A KÉT ORSZÁG SZENTÍRÁSNÉLKÜLI FELELETÉRE.¹

Jól mondja Krisztus: Hiában tisztelnék engem, ha emberi rendeléseket tanítanak Mt. 15:19., amint Péter apostol is mondotta, hogy az utolsó időkben lesznek egyes tudatlanok, és erőtelenekek, akik az Írás ellen fordulnak, önvessztűkre. Valóban reátok is érthetőek ezek, kik olvasván a mi Szentírásból vett káténkat, mérget kerestetek, miként a pók a virágból, melyből a méhek mézet gyűjtenek; de mi ezt nem csodáljuk, mert látjuk, hogy még nem kelt fel szívetekben Isten beszédének hajnalcsillaga, 2. Pét. 1:19. Ezért azt gondoltuk, hogy nem illik felelet nélkül hagynunk azoknak vakságát és tudatlanságát, kik nem tapasztalván a Szentírás édességét és világosságát, a mi káténkat elítélték, Zsolt. 119:105., 18:11., 8:10. Be fogjuk tömni szájukat a Szentírással, tudván, hogy az ostobák szája őrzi az ő bolondságukat Zsolt. 15:15. Ezért bárhol beszélnék a mi káténk ellen, összehasonlítván szavaikat a Szentírással, mi azt feleljük azoknak, amint látni fogjátok keresztyén olvasók, hogy hiába öcsároltátok annyi emberi lármával és fáradsággal a mi káténkat, mert annak igaza és ereje a Szentírásból való. Rendre meg fogjuk vitatni mindazon helyeket, ahol a mi káténkat rágalmazzák, mint Péter apostol mondja: Kegyelem és békesség azoknak, kik veletek egy hiten vannak. Mi is szeretnénk örömmel veletek egy hiten lenni, ha ti is egy hiten volnátok az apostolokkal, amint Pál apostol biztat, mondván: Kényszerítvén megtartani a léleknek egységét az ígéreteken keresztül. Egy törzs vagytok és egy lélek, miképen elhívásokatoknak egy reménységben hívattatok el (1. 1.); egy a keresztség, egy a hit, egy az Isten és mindeneknek Atyja, aki, stb., Ef. 4:3—6. Minő tévedésben vagytok, akik megtartván az emberek szokásait, eltávolodtatok az apostolok hitétől. Az apostolok nem keresték másban senkiben a szabadulást, hanem csak a Jézus Krisztusban, tudván, hogy nála van az élet beszéde, Ján. 6:68., mert nem is adatott más név az ég alatt, mely által megtartatnánk... Ap. csel. 4:12. Tudván ezt az apostolok, nem keresték a megigazulást másban senkiben, csak a Jézus Krisztusban vetett hitben. És mi hittünk a Jézus Krisztusban, hogy megigazuljunk a Krisztusban való hitben, de nem a Törvény cselekedeteiből, mivelhogy egy test nem igazul meg a Törvény cselekedeteiből, Ef. 2:16. (!), de ti megigazulásokat sok eretnekségben és emberi rendelésben keresitek, melyek Krisztus és a Szentírás ellen vannak, melyeket ti jól tudtok s amelyek még említésre sem méltók. Ti lelketek megújulását, elhagyván az igazi új törvényt, a régi Törvények árnyékában keresitek, amint Pál apostol mondja a Zsid. 9:1.: Némelyek a nyáj pásztorává lesznek és nem legeltetik Isten nyáját, hanem magukat, mint Ez. 34. mondja, de nem csak az élő juhokat legeltetitek, hanem még a halottakat is, megévén azoknak „pomániáit“, azt ígértek, hogy kihuzzátok őket a pokolból, bár a megkárosítottak csak ott maradnak, mert az Egyház a megváltó a Jézus vérevel. Ez a megváltás egyszer van és nem is kell, hogy újra megvál-

¹ Kár, hogy anyagi okok miatt az eredeti román szöveget nem adhatjuk párhuzamosan. Jó, hogy a Baritru-féle Catechismul Calvinesc c. könyv elég sok példányban fellelhető.

tassunk; nem is tudunk megváltani senkit, mert Krisztus megváltotta őket. Egyesek azt mondják, hogy megerősítik az Evangéliumot, stb. az Evangélium a Krisztus és az apostolok csodái által már megerősítettet, azt más nem tudja megerősíteni, Zsid. 2:4, M. 16:20. Egyébként hagyjuk, ne töltsük a papírt hiában, mert nincs szükség rá. De miért számítjuk ezeket a tényeket és csadáljuk annak esztét, ki a mennynek hiszi az ólmost s világosságnak a sötétséget, mert igaza van a Szentírásnak, „az elveszetteknek halálállata“, (t. i. az) 2. Kor. 2:17. A megütkezés fundamentumára egyesek aranyat, mások szalmát és pozdorját helyeznek, I. Kor. 3:12. És nyilvánvaló, hogy aki nem megy Krisztus után, sötétségben jár, Ján. 8:12., s akiknek nem az Isten szava a fáklyája, megbotlanak. Zsolt. 119:105. Jó lett volna, ha azoknak is meg lett volna ez a világosságuk, mielőtt meg akarták ismerni, hogy ebben a könyvben nincs semmi olyan, ami nem egyeznék a próféták, evangélisták és az apostolok tanításaival, mert mi tudjuk és tisztán áll szemeink előtt, amit Mózes próféta által (2. l.) parancsol az Isten, 5. Móz. 4:2, 12; 3:2. Jel. 22:18. Ne adjatok semmit ahhoz az Igéhez, melyet én parancsolok... És emlékezzünk arról, amit Ézs. 8:20. mond: Hallagassátok a Törvényt és a bizonyágtételeket, hogy ne mondassák ezek után: nem lesz hajnaluk. Ezért nem akartuk az aranyat összevegyíteni az ólommal és a Lélek tanításait az emberi tanításokkal, mint Jeremiás 17:5. mondja: Átkozott az, aki emberben bíz és a Zsolt. 146:3. ismét mondja, hogy emberek fiaiban nincsen bízdalom. Hagyjuk el tehát azokat, melyek nincsenek a Lélek hasznára, mert az igazság szereti a világosságot, Ján. 3:21. Mi azonban a mi káténkkal készek vagyunk a Napra menni s bemutatni, hogy lássák az összes írástudók, akik értik a Szentírást s meg tudják különböztetni a világosságot a sötétségtől, mert az értelmeseeknek és az Isten embereinek hasznára van az, ami nem ellenkezik a Szentírással, amint ki is fogjuk mutatni, mikor elérünk azokhoz a dolgokhoz. Most pedig vegyük rendre azokat a kifejezéseket, melyeket az Előszóban használtak a mi káténk ellen felebaráti szeretet és a Szentírás ismerete nélkül, gyűlést híván, stb. Mert nem csodálatos, hogy gyűlésbe gyűlnek össze az Isten Igéje ellen, mert régen megmondotta Dávid, Zsolt. 2:2. Csel. 4:25, stb. Csel. 28:22. Igazi csalók és hazugok mind Mt. 7:15., akik juhoknak ruhájában jártok és belül ragadozó farkasok vagytok, az ő tetteikből ismeretesek. A Szentírásból az embereket a kételkedésbe viszik, mert a Szentírás igaz, csak az emberek hazugok mind, Zsolt. 116:11., Róm. 3:4. Mert elég nagy gyűlést hívtak össze Akhab napjaiban Míkeás próféta ellen, 1:22 (?) I. Kir. 22:23 (!) s mint a Szentírás mondja, hazug szellemek voltak az ő szájukban, kik hazugságaikkal halálra vitték Akhabot. Feleljenek és mutassák meg, ki az, aki a sötétségben ül nyomorúságával, tudván, hogy mennyre van a világosság? Úgy az is, aki nem érti a Szentírást, ahogyan azt a Szentlélek mondja; szükség, hogy különbséget tegyen az igazság és a hamisság között; mert ha összehasonlítjuk a mi káténkat a tettekkel a Szentírás világossága mellett, akkor ki fog tűnni, hogy melyik az igaz és melyik a hamis. Ezt meg is tesszük majd, mikor a sor reákerül. A Szentírás pedig rossznak és hamisnak mondja azt, aki az Isten szavát emberi találmányokkal elegyíti össze. Az Írás értelmét nem a Szentírással, hanem emberi tanításokban keresi, melyek nincsenek megírva a Szentírással. (3. l.) Ezért mutatkozik herézis és szakadás azoknak a számára, akik elvetették Isten parancsát és csaló lelkekre meg ördögi tanításokra hallgatnak, amint Pál apostol szól: A Lélek pedig nyilván mondja, hogy az utolsó időben némelyek el-

szakadnak a hittől, hitető lelkekre és ördögi tanításokra hallgatnak. I. Tim. 4:1. Akik tiltják a házasságot és parancsolják az azon ételek élvezetétől való tartózkodást, melyeknek élvezetét a hívők számára Isten megengedte, hogy hálaadással éljenek azokkal s akik ismerik az igazságot tudják, hogy ezt jól végezte az Isten és semmi sincsen abból kivetni való s veszik azokat megalégedéssel. Ezek az Isten Igéjével és imádsággal szenteltetnek meg (és nem ételekkel). Ezekből ismerhetők meg, hogy nem jó pásztrok, hanem csalók, kik eretnokségbe tévedeztek s a Szentírással szemben ördögi tudományokat tanítanak.

Pál azt mondja; ha magukat meg nem tartóztathatják, házasságban éljenek; mert jobb házasságban élni, mint égni, I. Kor. 7:9. De ti tiltjátok a házasságot, hogy ne házassodjék mindenki s tiltásokkal azt művelitek, hogy „jobban égjenek“! Pál apostol azt mondja, hogy minden embernek legyen felesége, hogy ne legyen parázna, I. Kor. 7:2. Ti meg azt tanítjátok, hogy ne legyen minden embernek felesége. Azt mondjátok, hogy a házasság egy az egyház sákrámentumai közül s ezek közül illik, hogy a kersztség és az úrvacsora mindenkié legyen, de ti, akik nem házassodtok, az úrvacsora és a sákrámentumok nélkül vagytok, és így kívül az apostoli egyházon is. Pál apostol azt tanítja nekünk, hogy hálaadással mindent együnk meg, I. Tim. 4. r., de ti azt tanítjátok, ellentétben ezzel, hogy ne együnk meg, akármiféle eledelt. Pál apostol azt tanítja, hogy mindent egyetek meg, amit a mézsárszékekben árulnak, semmit sem tudakozódván a lelkiismeret miatt, I. Kor. 10:25. De ti ellenkezőleg mondjátok, ne egyetek meg minden élelmet. Pál apostol mondja, hogy senki azért titeket meg ne ítéljen evésért, vagy ivásért, stb., Kol. 2:16. Azonban ti elítélitek azokat, akik mindent megessznek. Jól mondotta Krisztus rólatok: mint a farizeusokról is, akik képmutatók, — akik papokká és tanítókká lettek és bezárjátok a mennyeknek országát az emberek előtt, hogy felemésszék az özvegyek házat, azonban nem csak az élőkét, hanem a halottakét is. Megszűritek a szűnyogot, s lenyeletek a tevét, Mt. 23. Ti őrizkedtek a hústól s megrészegedtek a bortól, melyben kicsapongás van, Ef. 5:18. Akadályoztátok a házasságot s ágyasokat tartatok. Oh, jaj nektek és a ti szentségeteknek! Vizsgáljátok meg az összes keresztyén írásmagyarázókat s lássátok meg, hogy nem csalások és nem herézisek-e ezek? Akik ezeket teszik nem az Isten Igéjével ellentétben teszik-e ezeket? Péter apostol velünk együtt mondja (4. l.), hogy senki sem magyarázhatja saját tetszése szerint a Szentírás próféciáit, hanem a Szentlélektől indítatva, akiket lelkesített a próféták által, II. Pét. 1:20. Ez a Szentlélek egyedüli magyarázója a Szentírásnak, 2. Pét. 1:21. s nem emberek gyűlésének határozatai, amelyek sokhelyen eltérítik az embereket az Isten Igéjétől, tanítván a meg nem írt dolgok megtartását, mint az Isten Igéjét, az Isten ellen, aki így szól: Pedig hiába tisztelnék engem, ha olyan tudományokat tanítanak, amelyek embereknek parancsolatai, Mt. 15:9. Az apostoli egyház a próféták és az apostolok fundamentumára alapított, mely maga a Krisztus. Nem is tanított más semmit az emberek üdvösségéről, melyet meg kellene tartani azon kívül, amelyet megírtak a próféták, az apostolok és az evangélisták, hogy a hívek a Szentírásból erősödjenek meg s nem az emberi találmányokból, melyeket ti hirdettek a tudatlan embereknek, mutatván ólmot aran yhelyett, s polyvát buza helyett, pedig sokszor olvastátok Pál apostol szavait a Galatákhoz, 1:8—9., mondván, hogy ha szinte mi, vagy Istennek a mennyből jövő angyala hirdetne is más evangéliumot azon kívül, melyet mi hirdettünk, ismételten legyen átkozott,

stb. Vakarjátok a nyakatoikat s nyissátok ki szemeiteket, mert rátok mondja Pál: legyetek átkozottak! Mert a fejeteken nincsen annyi hajszál, mint a hány szokásotok van a Pál evangéliumán kívül, amint ez a következőkből mutatkozik. Melyik apostol tanította nektek, hogy amikor kereszteltek köpjetek és leheljetek a vízbe és hogy viaszpecsétet tegyetek a gyermek fejére s kenjétek meg kenőccsel őt s forgassátok meg háromszor az asztal körül, lótljátok meg a szentkép előtt? Mert Krisztus nekünk másképp tanította a keresztelést, Mt. 28:19. Látjátok, eltértek a Krisztus evangéliumától! Melyik apostoltól tanultátok, hogy az úrvacsorában keverjétek a bort vízzel és kenyérrel és falatozzátok kanállal s vigyétek azt a betegekhez, kinyitván a szájukat fával? Nincsenek-e ezek elentétben Pál apostol tanításával, melyet az I. Kor. 11. r. írt azzal, ahogyan rendelte Krisztus az úrvacsorát és ahogy éltek vele az apostolok? És melyik apostol tanította a halottak körüli időtöltést (virrasztást), hogy képet tegyetek hasukra, hogy csókoljátok őket s kérjétek pénzt s tegyetek viaszkeresztet a kezébe és pénzt s adjatok nekik „útravalót“ s mossátok meg borral s hogy a pap kezdje elsőször azok elföldelését s más boldonságokat, mint aminők ezek, amelyeket mi nem egy könnyen sorolhatunk elé? Ezek sincsenek a Szentírásban megírva, sem a próféták, sem az apostolok, sem az evangélisták nem tanították ezeket, mert ezek vénasszonyos mesék, „mai cu dédinsu.“ Miféle Szentírásban találtátok az emberek házasságára nézve, hogy körülkössétek (t. i. az esketendőket) övvel és koszorút tegyetek a fejükre, (5. l.) gyerityát a hátuk mögé s nyalassatok mézet velük s azt műveljétek, hogy az igaz Istent elhagyva, másba kapaszkodjanak az esküvőn, a szentek közül valamelyikbe, hogy a keresztségtől a házasságkötésig az Istenben, a házasságkötéstől halálig pedig a szentek közül valamelyikében bizzanak; és a halálban pedig reménységüket a papokba vessék, akik kihúzzák őket a kárhozatból? Kérünk, keresztyén olvasó testvéreink, vegyétek eszetekbe és vizsgáljátok meg csendes lélekkel, eldöntélet és harag nélkül, illenek-e ezek a keresztyén emberekhez és a Szentírás olvasóihoz, hogy magukat emberi szokásokhoz „adják“, mintha ezek lettek volna a Szentírásban. Avagy nem azért kárhoztatja-e Isten az embereket Jeremiás prófétánál, mondván: Kettős gonoszságot követett el az én népem, elhagytak engem az élő vizek forrását, hogy kútakat ássanak maguknak és repedezett kutakat ástak, melyek nem tartják a vizet, 2 : 13. Erről emlékezik az Isten És. 1:3., mondván: Az ökör ismeri az ő gazdáját, a szamár az ő urának jászlát, de Izrael nem ismeri az ő Urát. Kérünk, testvéreink, ma halljátok az Úr Isten szavát, amidőn a Szentlélek által mondja, ne keményítsétek meg a ti szívetekeket, Zsid. 3:7—8., és Zsolt. 94:7—8. Miért türtétek ezeket a tévtanításokat, melyek nincsenek meg a Szentírásban, amelyek emberi találmányok? Mennjétek az Isten Igéje után és az ő parancsaihoz, olvassátok a Szentírást, mert ez tesz titeket bölcsékké az üdvösség dolgában, a Jézus Krisztusban vetett hit által, II. Tim. 3:15. Mert, ha eszetekbe veszíték ezt a tanítást és megmaradtok ebben s meg is tartjátok ezt, megmentitek magatokat, de azokat is, akik reátok hallgatnak, I. Tim. 4:7. Ha ezt adjátok testvéreitek elé s ha meg fogtok maradni a hitnek beszédjében és a jó tudományban, jó szolgálai lesztek a Jézus Krisztusnak, I. Tim. 4:6. És ti keresztyén testvéreim, hagyjátok el az Isten-ellenes utakat és tartsátok meg azokat, amelyeket Isten parancsol a Szentírásban, ha meg akartok szabadulni. Ez legyen elég Előszó gyanánt.

Mint (6. l.) hallottuk János apostoltól, 5:39. „Tudakozzátok az írásokat, mert azt hiszitek, hogy azokban van a ti örök életetek“, itt úgy tűnik nektek, hogy a Szentírás hitelessége „sokaknak tanácsában áll“. Ezért bizonyítottok Salamonnal, Péld. 11:14. Hiába bizonyítottok Salamonnal, mert Salamon itt nem a lelki, hanem a testi megszabadításról beszél, mondván, hogy ahol bölcs vezetők vannak, ott nem jön számításba a nép, mert a megtartatás a bölcsök tanácsában van. Világos, hogy az Írásnak az igazsága nem függ emberek sokaságától, hanem a Szentírás egyik helyének a másikkal való összehasonlításától és egyezőségétől, mert a Szentlélek egyes lokusoknál éppen, másoknál pedig kevésbé; egyes helyeken nagyon röviden, más helyeken pedig hosszadalmasan szól, mint ahogy ez az evangélisták írásaiból kitűnik, mert amit elhagytak egyesek, beteljesítették mások. Sok újszövetségi példából látszik, hogy sokan nem ismervén jól a Szentírást, tévedtek; a farizeusok és az írástudók, *mind*, akik Jézust, ártatlan lévén, halálra ítélték; más gyűlések, melyekben sok, a Szentírással ellenkező dolgot vittek véghez, Theodosius császár tartott egy gyűlést sok püspökkel s elhatározták, hogy ne tartsák a képeket a templomban, de (V.) Konstantin görög császár tartott egy másikat Konstantinápolyba, Ázsiából és Görögországból híván 338 papot 654-ben Krisztus után elhatározták, hogy kidobják a képeket és az összes festményeket a keresztyén templomokból. És ezekből mit találunk a Szentírásban? De III. István pápa nem vévén jól figyelembe a Szentírást, a gyűléssel újra visszatétette a keresztyén templomba azokat, mint látjuk most is, stb. És ismét honnan mondjátok, hogy nem adtok hozzá, sem el nem vesztek a Szentírásból, mert úgy illenék az igazsághoz, ahogy az Isten parancsolja, mondván, 5. Móz. 4:2. „semmit se tegyetek az Igéhez, melyet én parancsolok nektek, se el ne vegyetek abból“. És. 18:30. (!), Jel. 22:19. Nem tudom, hogyan nem adtok a Szentíráshoz, mert aki olvasta a ti könyveiteket, könnyedén kiválogathatta a tiszta búzát a polyvából, miként a Szentírást a ti hozzáadásaitokból, amelyek olyan messze vannak a Szentírástól, mint az ég a földtől, melyekkel azért nem akarjuk fársztani az olvasókat, mert egyesek nem is illendők az említésre. (7. l.)

De honnan mondjátok ti, hogy az Isten-ismeret: hit, remény, Isten és a mieink iránti szeretet, stb. Jól mondjátok ezeket, de ezek már az igaz Isten-ismeret gyümölcsei. Mert senki ezeket előbb nem művelheti, amíg nem ismeri meg az Istent. De csak azok ismerik meg Istent, kiknek szívébe a Szentlélek által maga Isten írja bé az ő törvényeit, Jer. 31:34. Honnan emlegetitek Pál apostol szavait a hitről, a reményről, stb.? Itt semmit sem beszél Pál az Isten-ismeretről, csak mutatja, hogy minden lelki ajándékok között, legnagyobb a szeretet. *Először mert* más adományok mind hiábavalók szeretet nélkül; 2., mert a többiek mind elmúlnak, de a szeretet megmarad örökké. Ahol Jakab és Pál a hitről és a cselekedetekről beszélnek, ott tudnunk kell, hogy ne zavarjuk össze az igaz hitet a képmutatással, amelyek jó cselekedetek nélkül vannak, mert Jakab hangoztatja, hogy holt a hit cselekedetek nélkül és ezzel azt mondja, hogy nem fogunk megigazulni az Isten előtt, ha jó cselekedetek nélkül valók leszünk. De ez nem az igaz hit, hanem a holt. *Másodszor* arról a megigazulásról beszél, mely nem az Isten előtt, hanem csak az emberek előtt van, stb. De Pál azt nevezi igaz hitnek, melynek minden időben megvannak a jó cselekedetei és amellyel megigazulunk az Isten előtt, így nagyon jól egyesül mindkettő a káténak az I. kérdés feleletében, ahol hangoztatjuk Pállal, akár élünk, akár halunk, az Úr éi va-

gyunk. Itt nagyon csodálkozunk azon, hogy két ország és annyi szem lévén a gyűlésben és mégsem láttátok meg azt, hogy Pál apostol e helyen nem az élőkről és a holtakról beszél, hanem magáról és más oly hívőkről, mint ő és azt mutatja, hogy a hívek közül senki sem él önmagának és senki sem hal meg önmagának, hanem a Krisztusnak és Krisztussal élni semmi egyéb, minthogy 1., az ember megismerje az életét Krisztusban, hogy nem állunk a magunk szabadságában, hanem Krisztus szolgálatában vagyunk; 2., hogy igazítsuk meg életünket és minden cselekedeteinket az Ő szavai szerint és hogy neki szolgáljunk; 3., hogy igazítsuk meg életünket az Ő kegyelme szerint; 4., hogy minden dolgainkban és bánatainkban reménységünk legyen az Ő szentségében, hogy az Istennek van gondja rák. És az Úrnak meghalni először azt jelenti, hogy a halálban megismerjük és higgyük, hogy az Úrei vagyunk. És a halál nem lelki, hanem csak testi halál, amely út az örök életre. Másodszor a szenvedéseket és halált fogadja el az ember türelemmel és engedelmesen és bízva magát az Úr kezére. Harmadszor, hogy bármilyen halált bocsát Isten reánk, azzal is magasztaljuk őt. (8. l.) Negyedszer, hogy Isten által reménykedjünk a halálban is és ne dobjuk el az élet reménységét, tudván, hogy az Isten nem örvend a hívőknek halálán, hanem higgyük és reméljük, hogy a halálból feltámasztja a halottakat: akit az Úrban hálnak meg, azok az Úrban is elevenednek meg. Azonban mi nem kényszerítjük az Istent, mondván:

Mint tudjuk Isten ígéből, hogy akik igazán keseregneek bűneik felett, azok Isten akaratát kell, hogy cselekedjék, Mt. 7:21. és szent életet kell élniük, I. Thess. 4: 3.

S mivel nem vettétek a káté kérdéseit rendre, hanem egyik helyéről a másira szökdeltetek, mi is utánatok megyünk, a Szentírásnak megfelelően, a két ország zsinatának feleletére, az *Isten törvényének betöltéséről*. Valóban bezárják a mennyországot az emberek előtt a farizeusok és a zsidó írástudókkal együtt azok, akik a törvény betöltése által akarnak bejutni a mennyországba, melyet sem apáink, sem mi nem tudunk betölteni. Csel. 15:3. Jaj nektek, hiábavalóvá tettétek Krisztust, mind, akik a Törvény által akartok megigazulni, Gal. 5:4. Rablók és tolvajok vagytok, akik nem az ajtón akartok belépni, hanem más alkalmat kerestek. Ján. 10:1, 7, 8, 9. Krisztus apostolai látták a Szentírásból és megértették a Krisztus szavából, hogy az ember nem igazulhat meg a Törvény betöltéséből, hanem a Krisztusban vetett hit által. Hogy érthetitek ezt — nem tőlünk —, hanem Pál apostoltól, aki így szól, Gal. 2:16. tudván azt, hogy az ember nem igazul meg a Törvény cselekedetei által, hanem a Krisztusba vetett hit által, ezért mi is hiszünk most a Jézus Krisztusban, hogy a Krisztusban vetett hitből és nem a Törvények cselekedeteiből igazuljunk meg, éppen ezért a Törvénynek cselekedeteiből egy test sem igazul meg, mert ha Törvény által van az igazság, akkor Krisztus hiába halt meg (21. v.), Fil 3: 9., Róm. 3: 20. A Törvény cselekedeteiből egy test sem igazul meg, mert a Törvényben csak ismerete van a bűnnek. Azonban ti azt mondjátok, hogy akkor az Isten hiába adta a Törvényt, ha senki sem igazulhat meg általa. Választ erre nektek nem mi adunk, hanem Pál apostol, Róm. 3: 41., mondván, szükségtelen a Törvényt megcselekednünk? Távol legyen, sőt megerősítjük, Róm. 7: 12. Tudjuk, hogy a Törvény szent és lelki és mi testiek vagyunk, azért nem tudjuk betölteni azt, amint Pál apostol is sír ezért, Róm. 7: 12—14. stb. Valóban Isten Törvényei és parancsai nem hiába adattak, hanem sok jó dologért (9. l.) adatott nekünk Isten Törvénye először azért, hogy

tükör legyen számunka, melyben meglátjuk a mi bűneinket, Róm. 7 : 7. Mert a bűnt nem ismertem, hanem csak a Törvény által, mert a kívánságról sem akartam tudni, hogy bűn az, ha a Törvény nem mondaná: ne kívánj; másodsor azért adatott nekünk, hogy Krisztushoz vezessen minket. Gal. 3 : 24, 25, 26; harmadszor megmutatja Isten akaratát, mit kíván Isten tőlünk és mit tilt és más, sok jó dologért, amint mutatja II. Móz. 20. Valóban, akinek van ereje betölteni a Törvényt és cselekszi a jó cselekedeteket, melyeket Isten a Törvényben parancsolt, élete van annak azokért, III. Móz. 18 : 5. Mert a mi gyöngeségünk és tehetetlenségünk miatt egyikünk sem töltheti be a Törvényt teljesen, hanem csak egyedül Jézus Krisztus, Mt. 5 : 17. Nem jöttem, hogy a Törvényt eltöröljem, hanem, hogy betöltsem. Mert mi emberek, Isten kegyelmének segítsége nélkül rossz fák vagyunk, Mt. 7 : 18. és halottak a bűnben, Ef. 2:5. És hit nélkül minden cselekedetünk véték, Róm. 14:23. És minden cselekedetünk olyan, mint egy tisztátalan öltözet. És. 34 : 5. Tudván ezeket Dávid, mondotta: Az égből kereste az embernek fiait, hogy lássa, van-e értelmes és Istent kereső? Mindnyájan elhajlottak és egyetemben haszontalanokká lettek, nincsen aki jót cselekedjék, nincsen egy sem. Zsolt. 13:2—4., Róm. 3:12. És ezért kívánja, hogy ne jönné perbe vele az Úr, mondván: Ne lépj perbe a Te szolgálóddal, mert meg nem igazulhat előtted egy élő sem, 143 : 2. Hát honnan mondjátok, hogy az Isten törvényét csak a lustaság miatt nem töltheti be az ember? Ezzel megtapossátok és összetöritek az egész Szentírást, mely mutatja nekünk, hogy az ember — Ádám eleste után, kivel mi is elestünk mindnyájan, — halott a bűnben és nem is tud megszabadulni a jóra, mert a holtak teste sem mozdul, hogy tegyen valamit, míg föl nem támaszt minket Krisztus, Ef. 2 : 5. Mint Krisztus maga is megmondotta, hogy nála nélkül semmit sem cselekedhetünk, Ján. 15 : 5. Mint ahogyan Pál is mondja, Filipp. 2 : 13. Mert az Isten az, aki munkálja bennünk mind az akarást, mind a munkálást jó kedvéből, éppen azért a Törvénynek betöltése nem áll az ember hatalmában, hanem az Isten kegyelmében. Mert senki sem mehet a Krisztushoz, ha ne mvonzza az Atya, Ján. 6:44. Senki sem fordulhat az Isten felé, ha nem Isten fordítja, Jer. 31 : 18., Jer. Sir. 5 : 21. Azért mi nem csodálkozunk, hogy nem érthetitek annyira az Írást, amely hiába beszél az ember tehetetlenségéről és az Isten kegyelméről, mert tudjuk, hogy nem mindenkinek adatott, hogy ismerhesse Isten titkait, Mt. 13:11. Mert van szemetek és nem láttok, fületek és (10. l.) nem értitek, hogy miképpen mutatja meg az Írás, hogy miként igazuljon meg az ember Isten előtt? És. 6 : 9., Mlk. 4 : 12., Luk. 8 : 10., Ján. 12 : 40. stb. Azonban, ha nem láttok jól, jöjjetek utánunk és megmutatjuk, hogy miképpen igazul meg az ember Isten előtt. Tudjátok meg, hogy a hívők, — kiket megvilágosít a Szentlélekkel és a keresztségben újjászületettek, a Krisztusban való hittel és sok lelki adománnyal megajándékoztak, — nem tölthetik be ebben az életben teljesen Isten Törvényét, hanem csak egyedül Krisztus tudja betölteni Isten Törvényét érettünk: mert minden hívek, amennyire ismerjük, annyira szeretjük; amennyire szeretjük, annyira születünk újjá, annyira kaptunk Szentlelket, melynek csak zsengéjét vettük, mint Pál mondja: mert rész szerint van bennünk az ismeret és rész szerint a prófétálás, és sokakban tévedünk mindnyájan, I. Kor. 13 : 9. Ezt kiáltja felénk az egész Szentírás és az összes szentek minden panasza, küzdelme és imádsága bizonyosságot tesz az ember tehetetlenségéről. Ezért hazugok és csalók, akik azt mondják, hogy csak a lustaság miatt nem töltheti be az

ember Isten Törvényét, azonban akik akarják, azok betölthetik; ezeket hazuggá teszi az ő lelkiismeretök; egy szent sem igazul meg a Törvény betöltéséből, sem Ábrahám, sem Mózes, sem Dávid, sem senki más, hanem csak az Isten kegyelméből, amelyért vették bűneik bocsánatát Krisztus kegyelme által s nem a Törvény betöltéséért. Pál is így mondja magáról: Mert semmiben sem érzem magamat bűnösnek, de nem ebben vagyok megigazulva, I. Kor. 4:4. Éppen ezért, ha ezek a szentek nem igazultak meg a Törvény betöltése által, milyen arccal mondja valaki, hogy meg fog igazulni a Törvény betöltéséből, mert a Törvény betöltése teljes engedelmségből áll, hogy tegyük meg mindazokat, melyek Isten Törvényében vannak. De, aki csak egyet is elhagy (t. i. a parancsolatokból), az egészet megrontotta, Jak. 2:10. Ha az egyik a Törvény betöltéséért igazul meg, viszont a másik a hitből, nem egy azon módon igazulunk meg Isten előtt mindnyájan, hanem egyesek a Törvény, mások a hit által, mely dolog sehogy sem lehet, mert megigazulás csak egy lehet, minthogy Isten is mindnyájunké, amint Pál apostol is mondja, Róm. 3:3. De hát a hívők semmiképpen se ntölthetik be a Törvényt? Felelet: A Törvény betöltése kétféleképpen lehetséges. Az egyik, betöltöm Isten Törvényét úgy, ahogyan van; a másik, csak részben. A hívők betölthetik Isten Törvényét részben és ezért mondja Pál apostol, Róm. 13:8., hogy az, aki szereti felebarátját, az a Törvényt betöltötte, mert képes az ember (Jl. l.) szeretni felebarátját, Isten minden parancsolatja szerint, de nem úgy teljesíti egészen, ahogy Isten törvénye kívánja, mert a betöltés és ez a szeretet, csak *abban* az életben lesz s *nem ebben*, mert ebben, csak elkezdhető az, ami *ott* teljesen befejezhető. Mert amilyen az ismeret, olyan a szeretet is. Az ismeret csak rész szerinti, I. Kor. 13:9. Mivel azonban a szeretet csak rész szerinti, mert ismeretből van és amennyire ismerünk, csak annyira szeretünk. Viszont a Törvénynek teljes betöltését, — melyet Isten tőlünk kíván — Jézus Krisztus vitte véghez, és az az elégtétel adatik nekünk, mintha mi töltöttük volna be, amint Pál mondja, Róm. 8:4. És ezért igazulunk meg bűneinkből, II. Kor. 5:21. Ez a mi megigazulásunk, mellyel megigazulunk mi Istene előtt és ezt hittel tesszük mi magunkévá. Ezért igazságot mond Pál I. Kor. 1:30. Ti pedig a Krisztus Jézusban vagytok, aki bölcseségül, igazságul, szentségül és váltságul lett nekünk Istentől azért, hogy akikben megvan ez a hit és reménység, azok kívánják a megigazulást s úgy rendezzék életüket Isten minden parancsa szerint és szorossék felebarátaikat, mert az igaz hit munkálkodik a szeretetben és aki mondja, hogy ő világosságban van és gyűlöli az ő atyjafiát, még sötétségben van mostanáig, viszont, aki szereti az ő atyjafiát, világosságban marad, I. Ján. 2:9—10. Ezért ócsároljuk azokat, akik azt mondják nekünk, hogy mi megvetjük a jó cselekedeteket és a lustaság miatt nem akarjuk betölteni Isten Törvényét, mert ez nem a mi törvényünk, hanem az Ördögé, mert mi tudjuk a Szentírásból, hogy nem azok idvezülnek, akik azt kiáltják: Uram, Uram, Mt. 7:21., hanem azok, akik cselekszik az Isten akaratát és tudjuk, hogy azok, akiknek igaz hite van, nem lehetnek jó cselekedetek nélkül, mert a jó fa jó gyümölcsöt terem, Mt. 7:17. Mert a jó cselekedetek által dicsőítették Isten, amint Krisztus mondja, Mt. 6:13.: Úgy fénylik a ti világosságotok az emberek előtt, hogy lássák a ti jó cselekedeteiteket és dicsőítsék a ti menygyei Atyátokat; mert azért teremtetünk a Jézus Krisztusban jó cselekedetekre, melyeket Isten teremtetett, hogy azokban járjunk, Ef. 2:10. Azért, akik kiválasztottak és idvezítették az Atyától a világ teremtése

előtt, Ef. 1 : 4., azoknak van jó cselekedetük és azoknak mondja Krisztus Mt. 25 : 34., jertek én Atyámnak áldottai, stb. És az ő jó cselekedeteiből mutatják meg, hogy üdvösséget nyertek az Atyától és kiválasztottak Krisztusban, mert csak azoknak cselekedeteik jók, akik megáldattak (12. l.) az Atyától és kiválasztattak a Krisztusban és ezeknek elkészítettett a mennyeknek országa a világ teremtése előtt és azok öröklük a mennyeknek országát egy örökségben a Krisztussal. Azonban akik az ő lelküknek nyugalalmát más dologban keresik, mint ahogyan azt Krisztus hagyta s más közbenjárókat keresnek Isten előtt, imádkozván szentekhez és angyalokhoz, akik ellen Pál tanít (!), mondván, hogy nem adatott más név az ég alatt, mely által megtartatnánk, a Jézusén kívül, Csel. 4 : 12. (s nem 16.!) És nem is létezik más közbenjáró emberek és Isten között, mint Krisztus, 1. Tim. 2 : 5. Milyen nagy bolondságot tesznek, mert a szentek nem tudják, és nem látják a mi szükségünket; hogy használhatnának nekünk, mert senki sem tudja, hogy mi van az emberben, csak az embernek al elke, mely benne van, stb., 1. Tim. 2 : 11. (!) És csak az Isten ismeri és tudja a mi gondolatainkat, amint Jeremiás mondja 8 : 10. (!) és nem tudnak és nem ismernek minket a szentek, amint mondja És. 63 : 16. Ezeket kárhóztatja Krisztus az ítéletben és veti őket olthatatlan tűzbe, mutatván az ő rossz cselekedeteiket, hogy nem gyakoroltak írgalmasságot a Krisztus testvéreivel, a szegényekkel és különös képpen, hogy az ő alamizsnáikat felosztották napokra; szenteknek, halott emberek csontjainak, emberek által csinált képeknek, melyekről azt mondja Dávid, hogy legyenek ezek is olyanok, mint ők, Zsolt. 135 : 15--18. és 132 : 12. (!), stb. Ezek el fogják venni cselekedeteik jutalmát: az olthatatlan tüzet. Itt is eltértek a 4. pontunktól. Azért mi ismét a ti nyomotokba megyünk, hogy megigazítsuk a ti tévedéseiteket és zavarotokat. A *Válasz* a Szentírásból a két ország feleletére. Itt a 9. pontba sok dolgot kevertek, előhózáván Krisztusnak, Pálnak és Jakabnak szavait, melyek semmit sem bizonyítanak abból, amit ti hangoztattok, mondván, hogy nem tiltja az Írás, hogy eleget ne tegyetek bűneitekért, hová fordítitek Pálnak a szavait, Róm. 6 : 16., mondván, ki, akinek szolgál, annak lesz a rabja, stb. Itt azt akarja Pál kimutatni, hogy a híveknek nem illik szolgálni azt a bűnt, amelynek előbb voltak rabjai, mert meghaltak a bűnnek Krisztusban s az igazság szolgálivá tettek Krisztusban, ezért illik, hogy az igazságnak szolgálatok s ne a bűnnek, melyből megszabadultatok. Így Pálnak a szavai semmit sem bizonyítanak mellettek. Ezért mondja Pál (6.) 12-ben: Ne uralkodjék a bűn a ti testetekben. Azután Jakab szavait idézték 1 : 3., mondván, hogy az Isten senkit sem kísért rosszra stb. Bizonytalán úgy van, hogy az Isten senkit sem kísért rosszra, hanem minden ember a saját rossz kívánságától (13. l.) kísértetik. Mert minden ember Krisztuson kívül kebelében hordozza vágy ingerlő szikráját. Ezért senki se okozza Istent a vétékért, hanem az ő rossz kívánságát. Azután kimutatjuk, hogy miképpen kísértetik bárki is a bűnre az ő rossz kívánsága által, mert a belülről való rossz kívánság, a halálba dönti. Az emberben két ösztön van. Első: vonzza az embert a jó-tól és kényszeríti a rosszra. Második: ösztönzi az ember akaratát, hogy cselekedje a rosszat. E kétféle ösztön, kétféle gyümölcsöt terem kifelé: 1. a bűn cselekedetét, 2. a halált. — Megint honnan akarjátok kimutatni, hogy a kívánság nem halálos bűn, hanem csak szikra, mely a kereszteltekben van és bizonyítjátok Krisztus szavaival, Mt. 5 : 28. És mondjátok, hogy eltöröltetik a keresztségben, mert ezt sem Jakabbal,

sem Krisztussal, sem más írással nem tudjátok bizonyítani. Először, mert Isten Törvénye tiltja a kívánságot a megkeresztelteknél is, mondván, ne kívánj, mert mindaz, amit tilt Isten Törvénye: bűn. Másodszor Pál apostol úgy nevezi a kívánságot, hogy bűn az, melyből a rossz kívánságok születnek a testben, mert bűn az újszülöttek testében is lakozik; és kereszteltek, Róm. 7 : 17—20. Ezért a kívánság nemcsak szikrája, hanem anyja is a bűnnek, mert magából bűnt szül. Azért a Törvény nemcsak a bűnt tiltja, hanem mindent, amiből kezdődik a bűn. A kívánság sem töröltetik el a keresztségben a megkereszteltektől, hogy ne legyen (mint mondjátok) nemcsak, hogy megbocsáttatik, de nem is kívánnak. És honnan mondjátok Jakabbal, hogy a kívánság nem neveztetik bűnnek, mert akkor nem volna bűn a halálos kívánság sem. Itt nem vettétek jól figyelembe a Jakab szavait, hogy ő, ámbár nem nevezi a kívánságot bűnszerzőnek, azért nem tagadja, hogy nincs a bűn eredtetője bennünk. És, hogy nem a bűn anyjától született bizonynyal a bűn, mint ahogy anyja az embernek az ember, ezért a rossz gondolat is, a bűn felé indulás is, a kívánság is, mind bűn, bár nem a szívnek kívánságából való volna és ha nem is volna teljes cselekedettel, mert Isten Törvénye nemcsak a rossz cselekedeteket tiltja, hanem az összes gondolatokat, kívánságokat, a rossz felé indulásokat, a rossz szavakat is bűnnek tartja. Avagy nem vala bűn az írástudók gondolata, melyért Krisztus dorgálta őket, mondván: Miért gondoltatok gonoszt a ti szívetekben, Mt. 9 : 4. Bizonynyal érzitek testvériségét a farizeusoknak, akik úgy magyarázzák az Isten Törvényét, hogy az nem kíván egyebet, mint-hogy ne vétsünk külső cselekedetekkel, melyeket keményen dorgál Krisztus, Mt. 5 : 21, 22, 25, 26, 27, 28. Mert a Törvény és az Úr parancsai lelkiek és szentek, Róm. 7 : 12—14. Ezért kíván tőlünk külső és belső teljes engedelmességet gondolatokban és szavakban és minden (14. l.) cselekedetben, és mikor Isten tiltja a gonosz cselekedeteket, tiltja azoknak forrását is, melyekből azok fakadnak. Honnan különböztettek meg uralkodása szerint háromféle bűnt és mondjátok, hogy a gondolat és kívánság nem halálos bűn, csak a cselekedetei bűn? Ezt a Szentírással ellentétesen cselekszitek, mert a Szentírás az összest bűnnek nevezi és tiltja azokat. Mert a kívánság, mely bennünk fogamzik, szüli is azt, mert az asszony is, amit fogad az ő méhébe, azt szüli, ámbár kicsiből lesz a nagy, mint ez a példa is mutatja. Uriás halála a Dávid kívánságából kezdődik és ez a kívánság egyféle bűn lesz az Isten előtt az Ammoniták bűnével, kik megölték az ő kezökkel. Ámbár a Dávid bűne titkos bűn volt, csak az ő szívében, azonban nyilvánvalóvá lett az az emberek előtt és őt feddette meg Isten, hogy miért ölte meg Uriást, II. Sám. 12 : 9—10. Honnan mondjátok, hogy csak a cselekedeti bűn akart halált szülni. Jakabbal nem tudjátok bizonyítani ezt, mert ő nem állítja, hogy csak halálos bűn van, sőt inkább azt mondja, hogy aki egyet megtipor a parancsolatok közül, az egész megtiprásában bűnös. A bűn, mely szüleinkből származott mibelenk, nem cselekedetekkel teljes bűn, melyekről Jakab beszél és mégis halált szül, mint látjuk, mert a kis gyermekek, ámbár, hogy nem csináltak tetteleges bűnt, azonban meghalnak. Azért látjuk, hogy bár nem teljes a bűn, mégis halált szül. Pál apostol a Róm. 5 : 14-ben mondja, hogy a halál uralkodott azokban is, akik nem vétkeztek Ádámnak az eseteképen, — mint ahogyan mondatik — cselekedeti bűnnel, 17. v. (!) és Róma 7 : 5. mondja: Minden testi kívánságok a halálnak gyümölcsöznek. Miért mondjátok, hogy csak a cselekedetekkel teljes bűn halálos, hát a cselekedetekkel

nem teljesek, nem halálosak, épen, mint mikor valaki azt mondja, hogy a contrari bor feltüzel, hát amelyik nem contrari, nem tüzel fel? Ez hazugság, mert minden bor hevít és Pál azt mondja, hogy mindenféle bűn a halál zsoldja, Róm. 6 : 23. Azonban azt jól kell tudnunk, hogy amikor Jakab azt mondja, hogy a teljes véték szűl halált, nem a kívánságról mondja, azért hangoztatja úgy, hogy az elkövetett bűn tényleg és bizonynyal és méginkább az emberek bizonyosságtétele szerint tetszik halálosnak, mint Ezékiel mondja a 18:20-ben: Amely lélek vétkezik, az haljon meg. Azért nem mondja, hogy a belső rossz gondolatok és kívánságok nem szűlnek belső titkos halált. Isten ítéletében, mely így szól: Átkozott mindaz, aki nem tölti be mindazt, amelyek megírattak a Törvényben, stb., és amint mondja 2. Móz. 20 : 17-ben: Ne kívánd azt, ami a te felebarátodé és Krisztus Mt. 5 : 28. Ezekből, valamennyiből bárki láthatja, hogy ti megmaradtatok (15. l.) a farizeusok helyén, megtartván képmutatásaikat, szentet muttván kifelé, az emberek felé, járván juhoknak ruhájában, Mt. 6 : 15. hivatván magatokat szenteknek és atyáknak, Mt. 23 : 7--8., bezárjátok a mennyeknek országát az emberek előtt s magatok sem mentek be abba, sem azokat, akik be akarnak lépni oda, nem engeditek, megtiltván, hogy ne hirdettessék az evangélium minden népnek a nyelvén, lévén az Evangélium Istennek hatalma, kinek-kinek idvességére, Róm. 1 : 16., mert senki sem idvezül, hogyha nem hallja Isten Igéjét és nem érti azt, mert a hit hallásból van, Róm. 10 : 17. Főlemészítitek az özvegyek házát a ti szegénységetekkel és színből hosszasán imádkoztok hajlongásaitokkal, Mt. 23 : 14. Jaj, mektek, kik megostromoljátok a tengert és a szárazat, hogyha találtok valakit, hogy szerzetessé tegyétek. És ámitjátok a híveket halott emberek csontjaival, pénzt véven azoktól és hoztok faképeket, mondván, hogy Piroskának a testéből való, hogy pénzt gyűjtsetek. Jaj, nektek, képmutatóknak, megszűrítetek a szűnyogot s áteresztitek a tevét, Mt. 23 : 24. Nem esztek bőjtben halhúst, de üzleteitekkel emberhúst esztek. És nehéz terheket tesztek az emberek gátlására, 24:4. Nehéz poenitenciát szabván eléjük, melyeket nem tudnak betölteni, stb. Éppen azért vegyétek észbe, vajjon mit mond Krisztus Máténál a 23. részben, vizsgálván a farizeusokat és az írástudókat, ezeket mondja néktek is, míg az ő útjoknak taposását el nem hagyjátok. Hallván azért ezeket, hajtsátok meg fejeteiket és alázzátok meg magatokat Isten előtt igaz bűnbánattal és meg fogja bocsátani Isten a ti tévelygéseiteket és nem fog elvetni benneteket magától, mint Krisztus mondja, Ján. 6 : 38., Mt. 11 : 28, 29. Vegyétek elé Isten fegyverzetét, melybe Pál apostol akarja felöltöztetni a keresztyén embert. Melyek ezek? Az igazság pallosa, az evangélium békessége, a hitnek paizsa, az idvnek sisakja és a lélek kardja, mely az Isten igéje. Bizonynyal, ezek a lelki fegyverek, melyekkel a keresztyén embernek harcolnia kell, a világ, a test, a bűn, a halál és az Ördög ellen s nem képpel, kereszttel, szenteltvízzel ereklyékkel és az ételeknek jóllakásával, stb. mint ahogyan tesztek ti. És honnan idézitek Páltól, II. Kor. 6 : 4. Ott Pál apostol nem mondja, hogy eleget tudna tenni valaki az ő bűneiért ezekkel a dolgokkal, melyek a tűrés, bánat, szükség, szorongatás, stb., ezek mintha utak volnának, melyeken megyünk Isten országa felé, mint Pál mondja Csel. 14 : 22., hogy sok háborúság között, mely rajtunk esik, kell bemennünk Isten országába és helyesen idézitek Pál szavait magatok ellen, mondván, hogy nem hasonlíthatók azok, amelyeket most szenvedünk (16. l.), ahhoz a dicsőséghez, mely nekünk megmutatkozik, Róm. 8 : 18. Mert a világ gyűlölete csak ideig

való, de a dicsőség megmarad mindörökké. A mi gyűlölködéseink nehezek és keserűek, de az eljövendő dicsőség sokkal kellemesebb, minthogy azoknak édességével összekeverjük a haragot és a szenvedést. És mostantól azt tesszük, ami jó, de nem ezekért fogunk üdvözülni, hiszen ezeknek megcselekvésével adósok vagyunk, Luk. 17 : 10. Azonképen megcselekedvén mindent, ami nektek parancsolva volt, mondjátok, hogy csak haszontalan szolgák voltunk, mert a mivel kötelesek voltunk, csak azt cselekedtünk. Pálnak szavaiból II. Kor. 4:16. Kimutatja Pál ott, hogy ha a mi külső emberünk elromol is, mely sok szomorúsággal és kitartással történik, a mi belső emberünk erősödésére szolgál, mert napról-napra megerősítettünk az Isten ismeretében, hogy a keresztyénségben is ezekből buzdíttassunk, hogy legyünk szilárdak és türelmesek a bánatban. Honnan idézitek a Filippi 2 : 12., mondván: Félelemmel és rettegéssel vigyétek véghez a ti idvességeketek. Nem mondja Pál, hogy jó cselekedetekkel munkálhatja valaki az ő üdvösségét, hanem csak parancsolja a híveknek, hogy ne higgyék és ne mondják, hogy ezek a dolgok művelik az üdvösséget, melyek hiányoznak az ő üdvösségükből, értvén az imádságokat, a Szentírás olvasását és hallgatását és hogy nem merül ki az a testnek a lelkesedésében, hanem, hogy legyenek éberek és türelmesek mindvégig, Mt. 10 : 22. Idézik az előbbi kátéból Krisztusnak szavait, Mt. 6 : 12., mondván: És bocsásd meg a mi vétkeinket és magyarázzátok, hogy Krisztus azt akarja mutatni nekünk, hogy ha megbocsátjuk barátaink bűneit, Isten is megbocsát nekünk és így a mi bűneink megbocsátása a mi akaratunktól függ s nem az Isten akaratától. Messze vagytok a Krisztus értelmétől, mert Krisztus itt nem azt mutatja, hogy ez az oka a mi bűneink megbocsátásának, melyért megbocsátja Isten a mi bűneinket, mert a mi természetünk szerint halottak vagyunk a bűnben, Ef. 2 : 1. Egy jót is magunktól nem cselekedhetünk, Ján. 15 : 5., amíg nem mutatja meg nekünk Isten; azonban a mi megbocsátásunk, midőn megbocsátunk felebarátainknak, mutatja nekünk, hogy az Isten már megbocsátotta a mi bűneinket, hogy *a mi megbocsátásunk* a mi Istenünkkel való megbékülésünk jele és gyümölcse, és mutatja a megbánást, mely gyümölcse a hitnek, mellyel elnyerjük az Isten kegyelmét bűneinknek bocsánatára, mely az Istentől van s kétféleképpen értelmezhetjük. Először, hogy Isten nekünk azt az égből adja; másodsor, hogy a mi szívünkben nyilvánvaló legyen a bocsánat és igazolja a mi bűneink bocsánatát, melyet ad Isten nekünk az égből örökké ezekben a megbocsátásokban, melyekkel megbocsátottunk (17. l.) felebarátainknak. De ez a megbocsátás, mellyel megbocsátunk felebarátainknak, csak igazolása a mi bűneink Istentől való megbocsátásának. Megbocsáthatja Isten valakinek a bűneit úgy is, hogy sok ideig nem bizonyosodott meg szívében bűneinek bocsánatáról. Ahogyan történt Dáviddal is, midőn mondta Náthán: bocsássa meg Isten neked a te bűneidet, — akkor bocsáttattak meg bűnei a mennyben. Azonban az ő huzgó imádságában miért kérte akkor, ha mindezekből bizonyos volt bűnei bocsánatáról? Krisztus meg fogja mutatni, hogy a mi bűneink bocsánatáról akkor leszünk bizonyosak a mi szívünkben, mikor megbocsájtjuk mi is felebarátainknak vétkeiket. De az, hogy az ember eleget tehet az ő bűneiért, a Szentírás ellen van. Jól értette ezt Dávid, azért mondja a Zsolt. 14 : 1.-3. (!): Mindnyájan elhajlottak, egyetemben haszontalanokká lettek és nincsen csak egy is, ki jót cselekedjék, 143. Zsolt. 2. verse mondja: Ne szállj perbe a te szolgáddal. Ezért mondja Pál is a Fil 3 : 4-ben: És találtaam Ő benne, mint akinek nincsen saját igazságom a Tör-

vényből; hanem a Krisztusban való hit által. Ahol azt mondja Krisztus, hogy béküljünk meg a mi ellenségeinkkel, míg az úton vagyunk, nem arra tanít minket, hogy mi eleget tudunk tenni, hanem csak arra tanít, hogy béküljünk meg felebarátainkkal; ebben a világban azonban nem tehetünk eleget a mi vétkeinkért, mert ha az ember eleget tud tenni az ő bűneiért Isten előtt, Krisztus hiába akart volna eleget tenni a mi bűneinkért. De az elégtételről, mint az Írás mondja, hogyha az ember eleget tehet, úgy Krisztus hiába halt meg. Ahol Krisztus azt mondja, hogy amely fa nem terem jó gyümölcsöt, kivágattatik és tűzre vetette-tik, jól van, hogy mi igazak vagyunk a Jézus Krisztusban a jó cselekedetek véghezvitelére, azonban magunktól a jót még gondolni sem vagyunk képesek, nehogy cselekedni: II. Kor. 3 : 5. Mert az Isten az, aki munkálja bennünk mind az akarást, mind a munkálást jókedvűből; Fil. 2 : 13. Jusson eszetekbe, hogyha megtudja változtatni a szerezsen az ő arcát, a párdur az ő foltosságát, úgy mi is természetünkől fogva tehetünk jót, mint mondja Jer. 13 : 23. Ha teszünk is valami jót, nem magunktól, hanem Isten által. Azért nem kell, hogy tiszteljük egyik a másikat. Mert mind van, amit nem Istentől vettünk, ha pedig úgy kap-tuk, miért dicsekedünk, mintha nem kaptuk volna, I. Kor. 4 : 7. És a 10. határozati pontban, ahol idéz a két ország tanácsa az Isten és az emberek közötti közbenjáróról, aki a Jézus Krisztus, senki sem tud sem-mit ellene mondani. Miért hoztak elé más kérdéseket és elegyítéseket, melyekről mi semmit sem szoltunk? A példák, melyeket (18. l.) idéztek, hogy miként tért meg Zákheus és sok más, ezek csak azt mutatják, hogy a vétkeseknek hogyan kell megtérniük és Istenhez fordulniuk, azonban ő sem tudta akarni a megtérést, ha nem vette volna Isten biztatását és hívását, Mt. 4 : 19, Ján. 6 : 44. Senki sem jöhet én hozzám, hanemha az Atya vonzza azt, aki elküldött engem. Azt jól mondjátok, hogy Krisz-tus egyszer megáldoztatott érettünk és megmosott minket az ő szent vérével, és nem fog meghalni még többször, Róm. 6 : 9. stb. Azonban nektek az nem elég, hogy Krisztus egyszer megáldoztatott érettetek? Miért ölitek meg mindennap a ti szertartásaitokban, mondván:

stb. A Szentírás ellen szól, aki azt mondja, hogy nem-csak egyszer áldoztatott meg érettünk, Zsid. 10 : 14. Más elegyítgeté-sekről, melyeket a mi káténk ellen előhoztak s melyek abban nincsenek, mi sem hozunk elé egyebet, mert nem illik, hogy töltsük a papirt, látván, hogy honnan és honnan mondjátok egyenesen a Szentírásból, mi azon-ban itt hagyjuk azokat és elébb lépünk a 12. részhez, az apostoli szent-egyházról: Hisszük, hogy a mi urunk Jézus Krisztus a világ kezdetétől fogva a világ végéig. Igéje és Szentlelke által az összes népek közül, melyek az ég alatt vannak gyülekezetet választott és szentegyházat az örök életre, kik az apostoli hitben gyűlne kössze és hisszük, hogy ezt az egyházat meg fogja tartani és meg fogja őrizni örökké és hisszük, hogy mi mindnyájan tagjai vagyunk ennek az egyháznak, kik mindnyá-jan az apostoli hitben vagyunk. Ez az egyház szentnek hívattatik, mert különbözik más gyülekezetektől, melyeknek nem a Krisztus a feje és még-inkább különbözik a Sátán gyülekezetétől, Jel. 2:9. Szentnek hívattatik, mert megszenteltetett a Krisztus vérével és a szentlélekkel, I. Kor. 6:11. Megmosattunk, megszenteltettünk és megigazítottunk a mi Urunk Jé-zus Krisztus nevében és a mi Istenünk Leleke által. Zsid. 10:10. Meg-szenteltettünk a Jézus Krisztus testének egyszeri áldozatával, Tit. 3:5. Kegyelemből tartott meg minket az újjászületés feredője és a Szentlé-lek megújítása által. Gyülekezetnek hívattatunk, mert minden időben

volt, van és lesz a világ végzetéig, Mt. 28:20. Különösen az Újszövetségben hívatik szentnek, mert az összes népekből gyűjtetik, melyek az ég alatt vannak a Krisztus parancsa szerint, Mt. 28:19., Mtk. 16:15., Luk. 24:47., Csel. 1:8. Hisszük, hogy a mi Urunk Jézus Krisztus egyszer sem volt egyház nélkül, mint ahogy nem lehet a fej törzs nélkül, Ef. 1:22—23. (19. l.) Volt egy egyház az Ószövetségben is, mely felől szólott Isten a páttriárkák és a próféták által, mint mondja Pál apostol, Zsid. 1:1. Sokszor és sokféleképen szólott Isten atyáinknak a próféták által, stb. Ebben az egyházban voltak híres szentek, kiket dicsér Pál apostol a Zsid. 11. részben, voltak, vannak és lesznek örökké az Újszövetségben, kiknek megfogadta Krisztus, hogy velük lesz mindörökké, Mt. 28:20. Az anyaszentegyház két részre oszlik. Egyik a látható, másik a láthatatlan. A látható azért neveztetik láthatónak, mert külső az elhívás, mely az összes nemzetségekből gyűjtetik Isten Igéje és az evangélium prédikáltatása által. Viszont a láthatatlan azért neveztetik láthatatlannak, mert az örökre elválsztottak gyülekezete, Zsid. 12:23. Mert az erre elválsztottakat csak Isten ismeri, de mi nem, mint Pál apostol mondja 2. Tim. 2:9.-ben: Tudj aaz Isten, hogy kik az övéi. Másodszor láthatatlannak neveztetik azért, mert azoknak elhívása ~~első~~, a Szentlélektől és a hittől van, mely bennük láthatatlan, a láthatatlanok teljességgel szentek mind. Mikor azt mondjátok, hogy hisztek az *apostoli egyházban*, a Szentírás ellen beszéltek, mert, aki amiben nem hisz, abban nem reménykedik, mert amelyekben hiszünk, azokat segítségül is kell hívunk Róm. 10:14. Az egyházat nem hívja senki segítségül, mert csak Istent kell segítségül hívni, Zsolt. 50:15. Hívj segítségül engem a nyomorúságnak idején és én megszabadítlak téged, Jer. 17:5. Átkozott az a férfi, aki emberekben bízik, Zsolt. 146:3.-ban azt mondja: Ne bízzatok fejedelmekben, kikben nincs üdvösség. Mi azért nem hiszünk az egyházban, hanem Istenben. Jól látjuk, hogy nem tudjátok, hogy mi a szent és igaz egyház, mi meg fogjuk mutatni néhány jellel, melyekből megismerhető, hogy mi is a szentegyház. Az apostoli szentegyház jegye, mellyel megkülönböztethető minden más gyülekezettől, Isten Igéjének tiszta hirdetése, mely Istennek a szájából jött ki s melyet leírtak a próféták, apostolok és evangélisták, 5. Móz. 8:3., Mt. 4:4. Második jele a jó élet és a szent sákrámentumokkal való élés, melyek a keresztség és az úrvacsora, ahogyan Krisztus rendelte s melyekkel éltek az apostolok, Csel. 2:42,46, 47. Ezért, amely egyházban nincsenek meg ezek a jelek és nem tartják úgy, ahogyan Krisztus és az apostolok rendelték, nem mondható tisztának, lévén abban sok emberi tévedés (20. l.) melyek, amíg ki nem tisztíttatnak, nem hívható igaznak és szentnek. Az könnyen felismerhető, hogy melyik egyház szent és keresztyén. Mi hisszük, hogy aki kívül van az apostoli szent egyházon, nincs üdvössége, mert aki kívül van az egyházon, Krisztus nélkül van, Ef. 2:12. Mert Krisztus csak az Ő testének megtartója, Ef. 5:23. Igaz azért testvéreim, kényszerítve vagytok ti is, hogy legyetek tagjai az Úr Jézus Krisztusnak, elhagyván más emberi szokásokat, melyek elválsztanak titeket a szent egyháztól.

Honnan hozakodtok elő egyfelől a tisztaság, másfelől a papnőtleniséggel? Mi ki fogjuk mutatni rendre, hogy lássa mindenki, mi a ti gőgötök. Mert említitek a szüziességet és azt tartjátok róla, hogy az előbbrevaló, mint a házasság. A Szentírás ellen beszéltek, mert a házasságot Isten rendelte és az szent. Még az ember bűnbeesése előtt maga Isten mondta, hogy nem jó az embernek egyedül lenni. Ti pedig azt

mondjátok, jól van így s ezzel Isten ellen szóltok, I. Móz. 2:18., I. Kor. 7:2.-ben mondja, hogy minden embernek elegendő felesége és minden asszonynak legyen férje, hogy ne legyen paráznaság. Viszont ti a Szentírással szemben tiltjátok a házasságot s így megengeditek a paráznaságot és a tisztátalanságot. Látjátok, hogy nem mi szorgalmazzuk a házasságot, hanem az Isten, az Írás és az embernek a megtartóztathatatlansága, mert ha cselekedetben nem is, de gondolatban megteszitek (t. i. paráznaságot), Mt. 7:28 (!). Honnan mondjátok, hogy a papnak csak egy felesége legyen? Pál azt tiltja, hogy ne legyen *egyszerre* két felesége, mint volt a zsidók szokása szerint, ahogyan Aranyszájú János is magyarázza, ahogy Pál apostol is tanítja. Ha meghal a felesége ne házasodjék meg? Mert jobb házasságban égni, mint élni? I. Kor. 7:9. Mi a szüziességet nem tiltjuk. Aki meg tudja tartani tartsa meg, ha van Istentől rendelt adottsága erre. — Ott, ahol Jakabbal tanítjátok, hogy a betegeket kenjétek meg kenettel, ott az nem említetik, mert azok a gyógyító ajándékok, amelyek akkor voltak s amelyekről Pál apostol az I. Kor. 12:9.-ben mondja; azok sokszor az Isten egyházából származtak más csodákkal egyben, amelyek csupán az evangélium megerősítéséért voltak, hogy higgyenek az emberek az evangéliumban. Viszont most, ha mindenki hisz az evangéliumban, ki kívánja a csodákat? Ezekben hinni, ez egyedül még nagyobb csoda, amint Ágoston mondja. A Jakab olaja, melyet említetek, nem orvosság volt a külső sebek hegesztésére, ez csodás gyógyító jel volt, amellyel bekenték az apostolok a betegeket és imádkoztak értük, amint Krisztus is tette az apostolokkal. A betegek orvoslásában egyesek köpvén, sárt csináltak és bekenték a beteg szemeit, Ján. 9:6. Némelykor csak rátették kezüket a betegekre és azok meggyógyultak, Mt. 8:3. Mások csak (21. l.) mondják szóval és meggyógyulnak, Mt. 9:6. Mások kendőt borítanak a betegekre és meggyógyulnak. Némelyek a Péter árnyékától gyógyulnak meg csupán, Csel. 5:15. Egyesek a Pál apostol kendőjét hordozván a betegekhez s azok meggyógyultak, Csel. 19:12., stb. Az olaj és az a csodával való gyógyítási mód csak addig volt az egyházban, amíg más csodás ajándékok is voltak, mint Ágoston és Aranyszájú János is bizonyítja, de azoknak ideje már lejárt. Aki ma is használja azokat, csak a nyereségért teszi, hogy csalhasson valamit a betegektől. Azonban, aki *tiltja a jócselekedeteket, az hazudik*, és a Szentírás ellen szól, mert mi bizonyosságot teszünk a Szentírással, hogy a jócselekedetek a hit gyümölcsei. És a keresztyén embernek jól kell cselekednie, először, mert Isten parancsolja, Zsolt. 34:14. stb. másodsor, hogy lássák az emberek a mi jócselekedeteinket és ők is ösztönöztessenek a jócselekedetekre, harmadszor, hogy jócselekedeteink által dicsőíttessék az Isten neve, Mt. 5:16., 1, (?); negyedszer, mert a Jézus Krisztusban jócselekedetekre vagyunk teremtve, melyeket elvégzett az Isten, hogy járjunk azokban, Ef. 2:10., 1:4., ötödször, jól kell cselekednünk, a mi igaz hitünkért, mely a jócselekedetekben nyilvánul meg, Jak. 2:22. *A szentek és az apostolok bűnjéről monddatok, mi helyben hagyjuk*, de a ti képmutató bűjtőtök olyan messze van ezektől, mint az ég a földtől, mert a szentek az Ószövetségben más-kép bűjtöltek és hogy megértse minden keresztyén hányféle bűjtöt ír elő a Szentírás és hogy miképpen kell a keresztyén embernek bűjtölni, azokat rendre előadjuk.

Háromféle bűjtöt ír elő a Szentírás: 1. Van egy mindennapi bűjt, mikor az ember mértékletesen él az étellel és itallal és hálát ad az Istennek. Ezt a bűjtöt parancsolta Krisztus az összes keresztyéneknek mond-

ván: Meg ne nehezédjék a ti szívetek az ételekben való dobzódásnak, rézszegeknék és az élet gondjainak miatta, Lk. 21:34. 2. Egy olyanféle böjt lehetséges, mikor a keresztyén ember egy ideig tartózkodik az ételtől és az italtól, hogy szolgálhasson az Istennek egész valójával, józanul és alázatosan, kiváltképen, mikor látja az ember Isten ostorát feléje jönni, vagy más baj jövőn feléje. Így böjtöltek az Izraeliták az őstörvényekben bizonyos napokon, amint látjuk a Bírák könyvében, 20:26., és máskor három éjjel és három nap, amint Eszter böjtölt leányaival és a zsidókkal, Eszt. 4:16. Viszont egyesek egy nap böjtölnek, I. Sam. 7:6., máskor három hétig nem éven, (22. l.) bizonyos ételeket és nem iván bort, hanem kérvén az Atyát könnyekkel, Dán. 10:3. — 3. Van egy csodálatos böjt, mely nem telik ki az ember erejéből, hanem csak az Isten erejéből, midőn Isten tartóztatja meg az embert ételek és italok kívánása nélkül, az ember természete ellenére. Így böjtölt Mózes negyven nap és negyven éjjel a Sínai hegyen, II. Móz. 34:28. Így Ilyés is a Hóreb hegyén, I. Kir. 19:8. És így Krisztus, Mt. 4:2. Ezeket a böjtöket találjuk mi a Szentírásban, hogy úgy böjtöljenek, mint ti. Azonban a ti böjtötök egyik sem ezek közül. A ti böjtötöket sehol sem találhatjátok fel a Szentírásban, hogy úgy böjtöljenek, mint ti; ahogyan ti böjtöltök, csak a farizeusok és az írástudók böjtöltek. Azt mondja Krisztus azoknak, mi is így mondjuk nektek: jaj nektek a ti képmutatató böjtjeitekkel! Mt. 23, stb. Ahogy dorgál benneteket Es. 18:5, stb. Mi nem csodálkozunk a ti böjtötökön, mert mi tudjuk, mit mond Pál apostol, I. Tim. 4:1, 2, 3., hogy az utolsó időben némelyek elszakadnak a hittől, hitető lelkekre és gonosz lelkek tanításaira figyelve, hazug beszédűeknek képmutatása által.

Tiltván a házasságot, őrizkedtek ételektől, melyeket Isten azért teremtet, hogy együk, stb. Az imádságot Isten parancsolt és azt szereti, amely igaz hitből van, alázattal és megigazult lélekkel. Azonban a képmutatató imádság, mely mint a farizeusoké, akik hossz imádsággal élnek, számlálván a hajlongásokat, megévén az özvegyek házáat, mint ahogy megeszitek ti is büntetéseitekkel és hajlongásaitokkal, Mt. 23:14., Lk. 20:47. Honnan idézitek a nagy napokon való takarítást? Mi nemcsak a nagy napokat szabdítjuk meg, mellyel megkadályozzuk a tisztátalanságot, hanem a kis napokon is követeljük, tudván, hogy az Isten azt kívánja tőlünk, hogy tartsuk szentségben és tisztaságban a mi testünket és őrizkedjünk mindenféle rossztól, I. Thess. 5:21, 22, stb., I. Pét. 1:16., stb. Azt látjuk, hogy ti nem tartatok takarítást, mint írjátok egyházi Törvényeitekben, (160:28.) mondván, hogy ha valamelyik a házasságban tisztán tartja magát és a másik nem akarja és azután elkövet valami vétket, mindkettő vétkes. És azt mondjátok, hogy az a papné, aki tisztán akarja tartani az ő böjt napját egy majorság étellel, de a pap tisztátalanságot követ el a vadállatokkal azon a nagy napon, ez pedig nem semmi, aki fölveszi az úrvacsorát gyónás és feloldozás nélkül is. A bűnbánatot és a gyónást előírja az Írás, hogy megtérjünk, bizonyosságot tegyünk és mi valljuk meg a mi bűneinket, de nem az embereknek, hanem Istennek, aki meg is bocsátja a mi vétkeinket, I. Ján. 1:8—9., I. Kir. 8:47. (23. l.) Hogyan idézitek Jakabtól, hogy valljátok meg a ti bűneiteket egymásnak. Nem értitek a Jakab szavait jól, melyek azt mondják; mert ott bűneink megvallását parancsolja ugyan, mely nem más, mint bocsánatot kérni felebarátainktól a mi vétkeinkért, megbékelvén és testvéri szeretetben élvén velük, hogy tudjuk segíteni egyik a másikért, amint mondatik, valljátok meg egymásnak gyengeségeite-

ket, szükségéteket és imádkozzatok egyik a másikért s így mindnyájan megszabadultok és meggyógyultok, imádkozván mindenkiért, amint Pál apostol tanítja, I. Ti. 2:1—2. Ahonnan azt idézitek, Mátétól 3:6., hogy meggyóntak Jánosnál, ott a Szentírással ellentétben beszéltek, mert nem gyóntak Jánosnak, hanem elmondták és bizonyosságot tettek Isten előtt bűneikről és együtt kérték bűneik bocsánatát Istentől a Messiás által, mert nincsen senki, aki megbocsátja az emberek bűneit, hanem csak az Isten. Ezért kéri Dávid is a 41. Zsolt. 5. r., és a 9:6-ban. Honnan szölk Jakabbal, 1:13., mondván, hogy a rossz nem jön Istentől. Mi azt mondjuk, amit a Szentírás, hogy Isten az ő szentséges természetében jó és szent lévén, nemhogy a rossz teremője, hanem minden jónak a forrása, Jak. 1:7. Nem ösztönöz senkit a rosszra; viszont midőn kísért Isten, mint kísértette a zsidókat is, II. Mó. 17:2—3. és Ábrahámot, I. Mó. 22:1—2; Ján. 1. (!) Mert ez a kísértés nem vala rosszra, hanem csak engedelmességüket kísértette meg. Ábrahámot sem a rosszra kísértette az Úr, hanem a jóra, megmutatván ezzel a nagy hitét; így másokat is, stb.

Hát ki mondja, hogy mi azt tanítjuk, hogy Isten a rossz kezdeményezője? Azok az Ő Lelke és a Szentírás ellen hazudnak, mert mi tudjuk és tanítjuk a Szentírást, ilyet pedig nem tanítunk. Azok, akik ilyet mondanak, pogányabbak a pogányoknál. Azenban a Szentírás ellenségei, kicsufolói és azok apostolai maguk szoktak így és odaállítják a maguk szokásait, rendeléseit a Szentírással szemben, Mt. 15:3—6. Erről a S. dologról, melyet előhoztek két helyen, nem eshetik szó itt, töltvén a papírt, mint töltöttétek ti is hiába, mert fentebb megmondottuk és megfeleltünk mindenre a Szentírás szerint. Láthatják a keresztyén olvasók, mint látjuk, hogy elfelejtettétek, amit fentebb mondottatok, azért (24. l.) hozzátok elő még egyszer a házaságot, tisztaságot, papságot, kenetet, jócselekedeteket, stb., főztötöket kétszer teszitek az emberek elé, melytől megundorodnak.

Kátéknak a 36. tételére nem tudtatok ellentmondani, mind helybenhagyátok, mivel igazok, mert a Szentírásból valók. Mit akartok, hát kérdezni tőlünk, mely bűnöktől tisztít meg Krisztus minket? A kereszteleés előttiék, vagy a kereszteleés utániaktól. A Szentírás felelete ellentétben van a két ország Feleltével. A Szentírás előírja, hogy minden bűneinktől megtisztít Krisztus, úgy a kereszteleés előttiektől, mint a kereszteleés utániaktól. Midőn egyedül csak ti bizonyítjátok, Ján. 1:7-el, hogy Jézus Krisztus az ő vérével megtisztított minket minden bűneinkből, ha pedig megtisztított minden bűneinkből, akkor nem maradt egy sem megtisztítatlanul és nem is volna Krisztus a világ megváltója, ha nem tisztított volna meg saját és összüleink bűneitől. Igaz, hogy hazudjátok azokat és a Szentíráson kívül tanítjátok azt, hogy Krisztus az eredendő büntől csak őseinket szabadította meg, mert János igazán mondja, hogy van engesztelő áldozatunk a mi bűneinkért, sőt nemcsak a mieinkért, hanem a világ bűneiért is, I. Ján. 2:2., Jel. 13:8-ban mondja, hogy a bárány megöletett a világ teremőse előtt, amiből látszik, hogy a Krisztus kúnjának és halálának ereje és haszna a világ kezdetétől, a világ végezetéig van. Másképen senki sem tud megigazulni, hanem csak a Krisztus vére által, Róm. 3:23—24., Fil. 3:9. Nem is volt az Ószövetségben más megigazulás azon kívül, mely a Jézus Krisztusban van, mint a Csel. 15:11. mondja, hisszük, hogy a mi Urunk Jézus Krisztus ingalmáért mi is megszabadulunk mint azok. Valóban Krisztus eljön, hogy betöltse a Törvényt s nemcsak a rendeléseket és a szokásokat, hanem a

parancsokat és a próféciákat is, mert a szokások a régi törvények jelei és árnyékai valának, a Krisztus szenvedésének és halálának; Zsid. 10:1. Azonban, ha eljött a Krisztus, eltörölte azokat, mert ha feljön a Nap, eltűnik a sötétség; amint látjuk, köztetek még nem halt meg a Krisztus, azért tartjátok meg a régi Törvények szokásait s mindnyájan árnyékban vagytok, mert nem jött fel néktek a Nap, mert azt mondjátok a ti Törvénykönyvetekben, hogy amely házba nem megy be a pap, hogy megszentelje azt, ott nem lesz Isten áldása.

Jaj nektek vakok és hazugok, mert amit építetek egy kézzel, a másikkal összetöritek, mert azt mondjátok, hogy a Tízparancsolaton kívül, (25. l.) mind betöltötte Krisztus azt, ahány volt az Ószövetségben; más-kor elfordultok azok megtartásától, hazuggá tévén magatokat, tartván könyörgéseket, szenteltvízzel meghintést, tömjénezést, mindenféle szentelt vacsorákat, melyek az Ószövetségben valának.

A hitről föntebb megírtuk, hogy mi az élő hitből való megigazulást hisszük, melynek jócselekedetei vannak, mert a jócselekedetek nélküli hit holt. Emlékezzetek Krisztus szavaira, melyek az ítéletkor hangzanak el, mondván, hogy nem kérdezősködik akkor a hit felől, hanem csak a jócselekedetokről. Ott mutatkozik meg, hogy megigazul az ember saját cselekedeteiből s ebből megismerhetőkké lesznek az igaz hitűek, kiknek elkészítette Isten az ő országát a világ teremtmése előtt, amiként ki is választotta Krisztusban kezdettől fogva, Ef. 1:4., II. Tím. 1:9. De az alamizsnálkodást nem tiltjuk, hanem még fokozottabban hangoztatjuk, hogy tegyetek jót a szegényekkel, az Isten nevében, tudván, hogy az alamizsna hasznos és ígéretnek záloga a jelen és a jövő időben, I. Tím. 4:8.

A KÉPEKRŐL.

Mikor azt mondjátok, hogy a II. parancsolat nem szól a képekről, a Szentírástól eltérőleg beszéltek, mert sorban ki fogjuk mutatni. Először is tudnotok kell, hogy mi itt nem beszélünk mindenféle szentképről, vagy képről, melyek csak a szépségért készültek a házakba és a palotákba és amik a templomon kívül vannak, nem beszélünk ezekről, hanem azokról, melyek Isten Igéjével és a Szentírással vannak összefüggésben. 1. Amely képekről azt mondjátok, hogy Istent ábrázolják, az hamisság, mert Istent sem képekben, sem más hasonlatosságban nem kell kiábrázolni, Ő maga is tiltja, II. Móz. 2:4—6. Istennek Igéjét hallottátok és ime, semmi képet és semmi ahhoz hasonlót nem láttatok, stb., 5. Móz. 4:5., stb., 5. Móz. 27:15. Ezekben a szavakban Isten nemcsak azt jelenti ki, hogy ne legyen semmiféle kép, mely Isten arcát mutatná, hanem megírja az okot is, hogy miért ne készítsenek? Először, mert az Istent semmi módon nem lehet elképzelni, mivel Isten szentsége természete csak szent, Ján. 4:25., II. Kor. 3:17., és a próféták is valamennyien hangoztatták, hogy Istent ne ábrázoljuk ki semmiféle képpel, amint És. próféta mondja, 40:18. És kihez (26. l.) hasonlítottátok Istent és minő képet készíttetek Óróa, Csel. 17:29., Róm. 1:25. 2. „Hogy az Istent senki soha nem látta“, Ján. 1:18. Éppen ezért, mivel senki sem látta, senki sem tudja elképzelni. 3. Istennek nincs sem kezdete, sem vége, a képeknek pedig van kezdetük és végük, ebből világosan nyilvánvaló, hogy az Istent nem képzelhetjük el képekben, vagy ábrázolatokban és minthogy nem kép-

zelhetjük el, nem is tisztelhetjük a képeket és ábrázolatokat, sem az Isten képét, sem a szentekét, II. Móz. 32:1., 12:28., Csel. 7:40., És 6:5. Éppen ezért, nagy boldogságot követnek el azok, akik elképzelik az Atyát képekben, vagy íráshoz és odaadják a tudatlan emberek elé, öreg ember képében. Egyesek azt mondják, nem illik úgy leírni Istent, amiképen megmutatkozott? Ezt válaszolom, hogy az Isten sokszor mutatkozott meg ember alakjában és nem parancsolta, hogy őt elképzeljük, hanem azt mondta, hogy ne csinálj magadnak semmiféle hasonlatosságra sem az én képemre, sem a másokéra. Éppen ezért, két dolgot kell figyelembe venni; 1. Ne tiszteljünk valami képet vagy hasonlatosságot, amint a zsidóság tisztelte borjú képét, ami báiványimádás volt, Csel. 7:41., stb. 2. Mivel Istennek nincsen képe, nem is írható le. A Szentlélek megmutatkozott galamb és tűz alakjában, Mt. 3:16., Csel. 2:3. Éppen ezért egyesek azt mondják, hogy szabad úgy leírni, amint megmutatkozott. Azt válaszolom erre: A Szentlélek megmutatkozhatott bármilyen alakban, de nekünk nem szabad így írunk, mert parancsunk van, ami kötelez. Vagy azt is mondják, hogy a zsidóság 12 törzse Istentként tisztelte, amit csinált, de Júda törzse nem akarta őt tisztelni képekben. A Mózes előtti pátriárkák is tisztelték Istent kép és hasonlatosság nélkül, Ádám, (siftu) (!) stb. Krisztus írható ember képében, csak ne imádják a képét, ne is tegyék be a templomba, hogy a tudatlanok úgy imádják, mint az Istent, ne is hívjátok azt a mindenség teremtetőjének. Tudjuk, hogy a 7. vagy a niceai zsinat II. határozatában hangsúlyozottan kimondatott, hogy Krisztus képét ne ábrázolják úgy, ahogy azt az ember látná testben, hasonlóképpen Theodosius és Valentinianus császárok kimondották, hogy semmit se írjanak Krisztus képéről, mi azonban jó megfontolással megengedjük, hogy leírják Krisztus szenvedéseit, hogy miként feszítették keresztre, (27. l.), temették el, támadott fel, ment a mennybe, hogy minél jobban dicsérhessük, tisztelhessük, hogy Jézus Krisztus az Ő szavaival közöttünk legyen, I. Kor. 3:3.

Ha pedig más szenteknek, vagy akárkinek a képét a templomba tesszik, imádják és megcsókolják, mi erre azt mondjuk, hogy ez mind bálványimádás és nagy véték, mert amit az ember hit nélkül cselekszik, az mind bűn, Róm. 14:23. A hit pedig hallásból van, a hallás pedig Isten Igéjéből, Róm. 10:17. Mely ígét tudná valaki felhozni a Szentírásból annak kimutatására, hogy szentek képeit el kell helyezni a templomokban, minthogy erről semmi sincs a Szentírásban, nagyon hibáznak a képek készítői és tisztelői, mert ezzel gúnyolják az Istent, És. 4:15—18. mondván, hogy kivág egy fát az erdőből s egy darabból tüzet csinál, hogy megmelegedjék és kenyeret süssön, a másik darabból pedig Istent csinál s ehhez imádkozik, stb. Ezért mondja Dávid próféta a Zsolt. 12:16. és a 135. stb.

Ez után és mindenek után egyetlen-egy eset sincs, sem a pátriárkák, sem a próféták, sem más szent emberektől, hogy valamikor képeket készítették volna a templomba helyezés végett, ahol Istenhez imádkoztak. Honnan említitek, hogy Salamon szenteket készítettett és a templomba tette? És, amit Mózes a Sátorba csinált? Ezek semmit sem használnak! Mert Mózesnek és Salamonnak parancsuk volt ezekre s megtehették, de nekünk ezekről nincs parancsunk, sőt inkább tiltatunk. Ezek után tehát nem azért volt leírva, hogy tiszteljék, avagy hozzájuk imádkozzék valaki, nem is félhettek, hogy valaki szent képnek tekinti, mivel az a szentek szentjében volt, melyet a papon kívül nem láthatott senki és a pap is egy évben csak egyszer láthatta, Zsid. 9:7.

Honnan mondjátok, hogy nem tisztelitek a szobrokat és a fát, hanem a szentet, melyet a kép ábrázol. Hiába mondjátok, mert egy szent sem kívánta soha tőlünk azt és nem is parancsolta, Csel. 10:26., Jel. 19:10. Ezeket a Szentírás ellen mondjátok, mert, aki Istent, vagy más szenteket képekben tiszteli, csupán képmutatás.

Mert tudnotok kell azt, hogy háromféleképpen csinál az ember magának bálványt. 1. Mikor gondolkozik az ember az ő eszével, Istent másképen képzei el, mint ahogyan magát kijelentette a Szentírásban (28. l.), másképen gondolja el, mint, ahogyan a Szentírásban megmutatkozott, semmi esetre sem gondol az Istenre, hanem csak az emberi agy által képzelt képre. Jól mondja ezekről Ágoston, tolmácsolván Jézus (naviu) szavait, 24:14. és monda szent Jézus (naviu), látván a zsidók szíveiben Istenről való gondolataikat, melyek nem illenek Istenhez, monda nékik, hogy hagyják el azokat a gondolatokat, mert ha valaki másképen gondolkozik Istenről, mint amilyen az Ő szentsége, az idegen istent és bálványt hordoz az ő lelkében. Az efézusiak, mielőtt Isten felé fordultak volna, tisztelték az Atyát, aki a mennyt és a földet teremtette, hasonlóképen a galáciabeliek is; mikor Pál apostol az efézusiaknak mondja, az Isten nélkül vannak, Ef. 2:12. A galáciabelieknek mondja: tiszteltetek isteneket, kik természetük szerint nem istenek, Gal. 4:8. Mivel tehát Istent Krisztus nélkül tisztelték, tehát a Fiút tagadják s így nincsen Atyjuk sem, I. Ján. 2:23. 2. Szobrot emel az ember magának, másképen tisztelvén az Istent, mint ahogyan Igéjében megmutatkozott, akkor, mikor gondolatban tiszteli Istent, szobrot csinál magának gondolataiban. Ágoston azt mondja, hogy a pogányok, kik Kánaán földjén voltak, azért nem tisztelték a zsidók istenét, mert féltek, hogy ha másképen tisztelik az Istent, mint ahogyan Ő kívánja, így nem az Istent, hanem az ő gondolataikat tisztelnék. A samariaiak az Ábrhaám, Izsák és Jákób Istenét tisztelték és várták a Jézus eljövetelét. Nekik mondja Krisztus: Tisztelitek, akit nem ismertek, Ján. 4:22. Azért, mert az igaz Istent ők emberektől tanult módon tisztelték. Isten Hóseás próféta könyve, 2:16-ban mondja a zsidóknak: És nem fogják mondani nekem többet Baálm, s ezen szavakkal megmutatja, hogy a zsidók, akik az Istent azokban a képekben és hasonlatokban s nevekben tisztelték, melyekben a pogányok tisztelték az ő isteneiket, Baált, ezek között az igaz Istent Baál képmásának tekintik. És Isten szentsége utálta őket és nem fogadta el az ő tiszteletüket, I. Ján. 2:24.-ben mondja: ami először hallottatok, maradjon meg bennetek és ha ez megmarad, ti is megmaradtok a Fiúban és az Atyában. Azért lássa meg mindenki, mert aki nem marad meg az apostolok és a próféták tanításaiiban, kik másféleképen tisztelik Istent, azok sem a Fiúban, sem az Atyában nem maradnak meg, hanem csak a bálványokban. 3. Akkor emelnek az emberek maguknak bálványt, mikor azt, ami egyedül az Istené, (29. l.) embereknek vagy más teremtményeknek adják; „că seva cui o voru de slava lui Dumnezeu pre acela silu facu sie Dumnezeu.“ (?)

Amint látjuk I. Móz. 30:1—2, mikor Rákhel mondja Jákóbnak, adj nekem fiat, mert ha nem adsz én meg fogok halni, Jákób pedig felele és monda néki, avagy Isten vagyok-e én, aki megtagadta tőled a méhnek gyümölcsét. II. Kir. 5:7-ben, mikor megírja a szíriai király a zsidók királyának, miképen gyógyítsa meg Naámánt az ő betegségéből, ő pedig megértvén és látván ezeket, megszakgatá ruháit és monda, avagy Isten vagyok-e én, hogy megöljek valakit és ismét feltámasszam, tudván, hogy csak az Isten tudja meggyógyítani az embert az ő betegségeiből.

előszöről
fősz.

Ezért, ami Istené volt, ő nem vette magára, tudván, hogy Isten az ő dicsőségét nem adja másnak, Ésa, 42:8.-ban mondja: Én vagyok az Úr, ez az én nevem és az én dicsőségemet nem adom másnak és az én tiszteletemet a bálványoknak. Ésa. 48:11.

A szentek segítségülhívásáról. Hogyan és miért hívjátok a holt szenteket segítségül, csinálván képeket, ünnepeket tartván és imádkozván, hogy segítsenek meg a ti szükeitekben. Mindezt a Szentírás ellen tesztitek, amint lentebb is kimutattuk: hogy erről nincs parancsolat az Istentől, sem az Isten szentjei nem hívtak segítségül más holt szenteket soha. Nem is olvassuk a Szentírásban, hogy a holt szentek megsegítenek, mikor kérni fogjuk. Ime az Isten nem tanít, hogy a mi szükségünkben ezt mondjuk „scoro pomostnice miculaie ponczi ná-mi“ (?) nem is parancsolja, hogy mondjuk: ne inami inoia pomosti ne inami inoia nađejđi razvā tevi precista, stb. (?)

A tanítványok is körülvértetvén a nagy forgószele által, nem kiáltották Máriát, vagy szent Miklóst, hanem Krisztust, mondván: Uram, segélj, mert elveszünk, Mt. 8:25. Hős. 13:4.-ben mondja, rajtam kívül nem kell más Istent ismerned, mert nincs más szabadító, Jer. 17:10., 5. Móz. 6:13., 10:20. Akit segítségül hívunk, kell is hinni benne, Róm. 10:14.

A holt szentekben nem hiszünk, épen azért nem kell segítségül hívni. Honnan mondjátok: hogy az élő szentek imádsága szükséges Isten előtt, de a holt szenteké szükségtelen? (?)

Felelet: Nagy különbség van az élő és holt szentek között: mert arra, hogy az élő szentek imádkozzanak egymásért, (30. l.) parancsunk és sok példánk van a Szentírásban. Azonban a holt szenteket imádni és segítségül hívni Istentől sem parancsunk, sem példánk nincs a Szentírásból. Továbbá, mert az élő szentek, akiknek parancsolataik az imádkozás, jelen vannak velünk, azonban a halottak, most az égben vannak s nem lehetnek velünk a földön, mert csak az Isten lehet egyszerre mindenhol jelen, Jer. 23:24.-ben mondja: Én betöltöm az eget és a földet. S ha imádkoznák egy-egy ember közülünk, akinek van valakije Jeruzsálemben, vagy Konstantinápolyban, vagy Rómában, bálványt tenné azt, mert az nem tud semmit rólunk, miként a bálvány sem tud. Hát nem csinálnának most bálvány-imádat azok, akik a földön élnek és imádkoznak azokhoz, akik az égben vannak, akik nem tudnak semmit a mi szükségünkről? Ekl. 9:7. ?...) Mi azonban a szenteknek megadjuk azt a tiszteletet, amit érdemelnek és amit a Szentírás előír és dicsőítjük az ő cselekedeteiket és az ő jó hitüket, de segítségül nem hívjuk, mert Isten sem parancsolja, ők sem kívánnák, sőt inkább védekeztek, mint fentebb is megmutattuk, de akik tisztelik a szenteket azzal, amit azok nem kívántak és nem kívánnak, azok nem tisztelik, hanem kigúnyolják azokat úgy, amiképen megtisztelnénk egy bolond embert császárnak járó tisztelettel.

Amit a 10. dologról hoztok fel a ti törvényeitekben, nem kell sorban beszélnünk mindenkiről, mert sokat a Szentírásból említettek s nekünk is tetszik és most ti is mindenkiről szólni akartok a Szentírás szerint, amint szólottunk mi is megelőzően, de honnan említitek Krisztus keresztjét és tisztelitek, mert Krisztus vére reá ömlött. Nagy bálványozást üztök, Krisztus tiszteletét egy fának adván, mert nem a kereszt váltott meg minket, hanem Krisztus. Ha pedig azt tartjátok a keresztről, hogy életteremtő és olyan erősen tisztelitek, mivel Krisztusnak a nyughelye volt és ráömlött az Ő vére, miért nem írjátok fel Judást is és miért nem tisztelitek és csókoljátok őt is, mert ő adta el Krisztust, hogy kiontsa

vérét érettünk és ő volt kiváltképen Krisztus halálának az oka; és miért nem tisztelitek Pilátust és az összes zsidókat, akik megölték Krisztust? De ha így van a dolog, miért nem írjátok fel a köpést és a sárt is, hogy megcsókoljátok, mert Krisztus ezekkel is csodát tett, Ján. 9:6. Azt mondjátok, hogyha nem lett volna a keresztség, nem lett volna az embereknek üdvössége. Miért beszéltek a Szentírás ellen, Csel. 4:12.: Nincs az ég alatt másban idvesség, hanem csak Jézus Krisztusban.

Mi sajnálunk titeket, testvéreink, látván, hogy emberi szokások után jártok és eltávolodtok a Szentírástól és emberi szokások után igazodtok. (31. l.) Krisztuson kívül keresitek az üdvösséget, vizet keresvén a száraz kútakban. Kérünk, fontoljátok meg magatokban és hagyjátok el a hazugságokat és igyekezzetek a jó Pásztorhoz, Jézushoz menni. Menjetek be az akolba és hallgassátok szentségének szavait. Mi hisszük, hogy megteszitek és az ő juhait lesztek. Mert az Ő juhait hallják az ő beszédeit, Ján. 10:27., és hallgatván, az Őr kegyelme legyen veletek és mindnyájatokkal. Ámen. (32. l.)

